

# **TERMINOLOGICKÝ SLOVNÍK**

**K PŘEDMĚTU HOSPODÁŘSKÉ DĚJINY 5HD200**

Slovník vznikl v rámci projektu Interní rozvojové soutěže s názvem „Inovace didaktických pomůcek k předmětu Hospodářské dějiny 5HD200“ č. 14/2015.



**VŠE**

Tato publikace neprošla jazykovou ani redakční úpravou.

**Katedra hospodářských dějin  
Národohospodářská fakulta  
Vysoká škola ekonomická v Praze  
Praha 2015**

## Úvodní slovo

Výkladový slovník vznikl v rámci projektu Interní rozvojové soutěže s názvem „*Inovace didaktických pomůcek k předmětu Hospodářské dějiny 5HD200*“ č. 14/2015. Na řešení projektu se podíleli pracovníci a doktorandi Katedry hospodářských dějin Národohospodářské fakulty Vysoké školy ekonomické v Praze s cílem zkvalitnit výuku úvodního kurzu z hospodářských dějin a zlepšit tak přípravu budoucích odborníků v rámci bakalářského studia. Tuto publikaci připravily Ing. Klára Fabianková, Ph.D. a Ing. Zdenka Johnson.

Předkládaná publikace je určena především pro studijní a výukové účely v rámci předmětu Hospodářské dějiny (5HD200). Z tohoto důvodu je třeba upozornit, že pojmy nejsou vysvětleny vyčerpávajícím způsobem. Jejich výběr a definice odpovídají obsahu a pojetí přednášek předmětu Hospodářské dějiny (5HD200). Terminologický slovník není univerzálním výkladovým slovníkem. Může však sloužit i studentům jiných předmětů Katedry hospodářských dějin a zájemcům o tento vědecký obor.

Elektronickou verzi slovníku lze nalézt na elektronickém portálu k výuce předmětu Hospodářské předmětu 5HD200 na webových stránkách Katedry hospodářských dějin.

## Obsah

<b>1. PŘEDNÁŠKA .....</b>	<b>1</b>
Význam hospodářských dějin. Hlavní rysy hospodářství v raném novověku. Vybrané teorie vzniku kapitalismu. ....	1
Hospodářské souvislosti zámořských objevů obecně. Hospodářský vývoj Anglie, Nizozemí, Portugalska a Španělska v 16. a 17. století.....	3
<b>2. PŘEDNÁŠKA .....</b>	<b>6</b>
Vznik a postupný růst významu manufaktur, jejich typologie. Význam peněz ve středověké a novověké ekonomice. Merkantilismus. Protoindustrializace. ....	6
Ekonomický vývoj Francie a Pruska v době nástupu kapitalismu. Fysiokratismus. Kameralismus.....	7
<b>3. PŘEDNÁŠKA .....</b>	<b>9</b>
Revoluce v zemědělství, revoluce v průmyslu. Průmyslová revoluce vs. industrializace. Průběh průmyslové revoluce na příkladu Velké Británie. Nejvýznamnější technologické inovace. ....	9
Průběh průmyslové revoluce v USA (válka o nezávislost, občanská válka, nástup USA ke konci 19. století, význam podnikání). ....	11
<b>4. PŘEDNÁŠKA .....</b>	<b>14</b>
Světová ekonomika a protekcionismus v 2. polovině 19. století. Dopady průmyslové revoluce na příkladu Velké Británie a Francie ke konci 19. století. ....	14
Průběh průmyslové revoluce a podnikání ve sjednoceném Německu a carském Rusku. ....	15
<b>5. PŘEDNÁŠKA .....</b>	<b>19</b>
První světová válka, její vliv na světovou ekonomiku. Meziválečný mezinárodní a ekonomický vývoj obecně.....	19
Hospodářský vývoj Československa mezi světovými válkami (vznik, hospodářské reformy, role čs. podnikatelů, Velká hospodářská krize). ....	22
<b>6. PŘEDNÁŠKA .....</b>	<b>25</b>
Hospodářský vývoj USA ve 20. letech 20. století. Velká hospodářská krize v USA. ....	25
Vývoj ekonomiky Německa v meziválečném období (1918–1932).....	28
<b>7. PŘEDNÁŠKA .....</b>	<b>31</b>
Hospodářsko-politická koncepce nacionálního socialismu a fašismu mezi dvěma světovými válkami. Ekonomický vývoj nacistického Německa a fašistické Itálie. ....	31
Hospodářsko-politická koncepce socialismu. Hospodářský vývoj Sovětského svazu (1917–1939)..	33
<b>8. PŘEDNÁŠKA .....</b>	<b>37</b>
Druhá světová válka. Válečná ekonomika nacistického Německa. Hospodářské využívání Německem obsazených území na příkladu Protektorátu Čechy a Morava. ....	37
Německo-sovětské vztahy mezi lety 1939–1941. Hospodářské souvislosti porážky Německa ve druhé světové válce.....	40

<b>9. PŘEDNÁŠKA .....</b>	<b>42</b>
Poválečná obnova Evropy, počátky mezinárodní a evropské integrace. Vznik a fungování Brettonwoodského měnového systému. Formování východního bloku. ....	42
Hospodářský vývoj Sovětského svazu a zemí východního bloku v 50. a 60. letech 20. století. ....	45
<b>10. PŘEDNÁŠKA .....</b>	<b>50</b>
Hospodářský boom zemí západní Evropy (obecně) a USA 50. a 60. let 20. století. Hospodářské souvislosti zelené revoluce a vývoje nových technologií. ....	50
Hospodářský zázrak ve Spolkové republice Německo ve srovnání s vývojem ekonomiky Velké Británie. ....	53
<b>11. PŘEDNÁŠKA .....</b>	<b>56</b>
Ropné šoky a jejich dopady na tržní ekonomiky v 70. a 80. letech 20. století (důraz na USA a Velkou Británii). ....	56
Hospodářské zaostávání Sovětského svazu a zemí sovětského bloku v 70. a 80. letech 20. století. ....	59
<b>12. PŘEDNÁŠKA .....</b>	<b>62</b>
Vývoj japonského hospodářství v 2. polovině 20. století. ....	62
Čínská ekonomika v 2. polovině 20. století (důraz na protržní reformy). ....	63
<b>13. PŘEDNÁŠKA .....</b>	<b>66</b>
Vývoj hospodářství Československa (1945–1989). ....	66
Porovnání transformačního procesu ekonomik Československa, sjednoceného Německa a Ruska. ....	70

## 1. PŘEDNÁŠKA

### Význam hospodářských dějin. Hlavní rysy hospodářství v raném novověku. Vybrané teorie vzniku kapitalismu.

#### Akumulace kapitálu

– podle filozofa Karla Marxe dochází v průběhu dějin k permanentnímu boji společenskými třídami. Společenské změny jsou spojeny s akumulací kapitálu; ve středověku byla vládnoucí vrstvou aristokracie (šlechta), která po prohraném třídním boji byla nahrazena buržoazií (kapitalisty), která byla schopná získat rozhodující množství kapitálu a prosadit nový ekonomický systém, kapitalismus; v novověku, kapitalismu, je vládnoucí třídou právě buržoazie; pro další vývoj je důležitý vztah mezi kapitalisty a dělníky (proletariátem), tento vztah nazývá kapitálem; podle Marxe dochází k vykořisťování dělníků kapitalisty; dělníci nezískávají veškerou hodnotu vytvořenou jejich prací, ale část (nadhodnota) připadá kapitalistům ve formě jeho zisku; rozpor mezi těmito třídami povede k další změně systému z kapitalismu na socialismus (viz 3. přednáška) a v konečné fázi komunismus.

#### Cenová revoluce

– velmi rychlý růst cen zboží a služeb v Evropě v 16. a 17. století; byl zapříčiněn dovozem drahých kovů (zlata a stříbra) z Ameriky; evropské země tyto kovy použily k ražbě dodatečných mincí, což zvyšovalo množství peněz v oběhu a v dlouhodobém horizontu vedlo k poklesu hodnoty peněz a až k několikanásobnému růstu cen.

#### Feudální ekonomika

– typická pro období středověku, kdy směna typicky ve formě barteru, stejně jako obchod, byla minimální; z tohoto důvodu také výroba byla určena pro vlastní spotřebu (samozásobitelství), nikoli pro obchod; peníze a úvěry byly velmi obtížně dostupné, bankovní systém nebyl rozvinutý; peníze sloužily jako uchovatel hodnoty k teauraci, nikoli pro zprostředkování obchodu; obchod byl ovládnut majetnou šlechtou, která jej spíše brzdila.

#### Kapitalismus

– v jeho čisté podobě je pro tento systém organizace hospodářství klíčový trh jako koordinační mechanismus s minimálními zásahy státu; důležitý je volný pohyb osob, zboží a kapitálu; systém je založen mimo jiné na soukromém vlastnictví a jeho ochraně, vymahatelnosti soukromého vlastnictví, správném fungování peněz, fungujícím bankovním sektoru; počátky kapitalismu lze datovat do 16. století.

#### Kliometrie (cliometrics)

– většinou ztotožňována s novou ekonomickou historií.

#### Kolonialismus

– systém a rozšiřování nadvlády jednoho národa na území a národ mimo jeho vlastní hranice; cílem je většinou získání a exploatace nových přírodních, lidských a dalších ekonomických zdrojů pro vlastní hospodářství; moderní kolonialismus lze datovat od 16. století do poloviny 20. století; v souvislosti se zámořskými objevy v 15. a 16. století se koloniální mocnosti stalo například Španělsko, Portugalsko, Velká Británie či Nizozemí.

### **Nová ekonomická historie (New Economic History)**

– kvantitativní přístup uplatňovaný v hospodářských, popř. sociálních, dějinách, kdy se používají matematické, statistické a ekonometrické techniky v kombinaci ekonomickou teorií a s tradičními přístupy hospodářských dějin; tato metodologie se aplikuje na vybrané události, etapy hospodářského vývoje; počátky tohoto moderního přístupu k hospodářským dějinám se datují do konce 50. let, resp. 60. let 20. století; mezi hlavní osobnosti patří Douglass C. North, Robert Fogel, Claudia Goldin a další.

### **Protestantská etika a duch kapitalismu**

– dílo z počátku 20. století, v němž jeho autor sociolog Max Weber představil svou teorii vzniku kapitalismu; na základě analýzy šesti náboženství dospěl k názoru, že kapitalismus se rozvinul v západní kultuře (konkrétně v Nizozemí a Anglii), jelikož to umožňovaly tamější náboženské hodnoty; protestantskou etikou je míněno odlišné chování protestantů (například ve srovnání s katolíky), u nichž je patrná větší touha po podnikání, ekonomickém úspěchu, zisku; úspěch v podnikání v očích protestantů znamená požehnání od boha; protestanství tak v sobě má více ducha kapitalismu, který vede k akumulaci majetku, který je investován do podnikání; v protestantství není zapovězen úvěr, půjčování peněz za úrok, což bylo klíčové pro vznik a další rozvoj raného kapitalismu.

### **Raně kapitalistická ekonomika**

– rozvíjela se zejména v období zámořských objevů. Byla typická větším významem směny s tím, jak rostl vnitřní a zahraniční (zámořský) obchod; velkou roli měly peníze a úvěry (díky rozvíjejícímu se bankovnímu systému), které byly dostupnější širším vrstvám obyvatelstva; peníze byly mnohem častěji využívány jako prostředek směny; rozrůstala se nová třída obchodníků, rozvíjela se města jako centra obchodu; zemědělská nebo řemeslná výroba byla zčásti určena pro trh.

### **Tržní hospodářství A a B**

– francouzský historik Fernand Braudel vytvořil teorii vzniku kapitalismu, v níž rozlišoval dva typy hospodářství A a B; hospodářství A lze zjednodušeně ztotožnit s feudální ekonomikou, kde směna probíhá přímo mezi výrobcem a spotřebitelem; peníze jako prostředek směny nemají větší význam, jedná se o spíše o naturální směnu (barter); v hospodářství B je důležitá směna na trhu, kde klíčovou roli má obchodník, který má specifické informace o výrobcu a spotřebiteli; díky tomu efektivně zprostředkovává směnu mezi nimi; při směně jsou důležité peníze; tento systém převládl v 16. století a odpovídá kapitalismu.

### **Zlatý trojúhelník**

– schematické označení obchodních propojení mezi třemi kontinenty – Evropou, Amerikou a Afrikou; časově lze fungování zlatého trojúhelníku vymezit od 16. do 19. století; vzájemný obchod mezi kontinenty byl kontrolován evropskými zeměmi, které ovládaly námořní cesty, dopravu zboží a otroků; z Evropy putovalo na africké pobřeží zejména zboží, za něž Afrika platila drahými kovy a otroky; z Afriky byly do Severní a Jižní Ameriky dováženi otroci; Amerika sloužila jako naleziště drahých kovů, zdroj nerostných surovin a zemědělských komodit, které byly vyváženy do Evropy, kde byly zpracovány; Evropa zásobovala svými hotovými výrobky Ameriku.

## **Hospodářské souvislosti zámořských objevů obecně. Hospodářský vývoj Anglie, Nizozemí, Portugalska a Španělska v 16. a 17. století.**

### **Amsterodamská banka**

– (1609); založena městem s cílem neporušovat povinnost stoprocentních rezerv; téměř 150 let si držela plné krytí vkladů a stala se nejobdivovanější a nejdůvěryhodnější bankou; Amsterdam následně hlavní centrum evropského bankovníctví, obchodu s drahými kovy a zpracování drahokamů; právě zde se vyvinula zvláštní technika burzovního obchodování s cennými papíry a vysoce rozvinutý zprostředkovatelský obchod.

### **Bank of England**

– (1694); anglická (britská) finanční a bankovní instituce založena Williamem Patersonem za účelem získání finančních prostředků pro krále Viléma III. Oranžského na vedení devítileté války; prvním guvernérem byl sir John Houblon; mohla půjčovat peníze pouze se souhlasem parlamentu; vybavena emisním právem a státní garancí půjček; spravovala národní dluh; na konci 18. století - vinou porušování zásady plného krytí vyhlásila nesolventnost a přestala vyplácet vklady; všechny daně museli poddaní platit výhradně v bankovkách; stát tedy donutil občany používat své nekryté peníze, čímž si pro sebe uzákonil peněžní monopol; v 1846 převzal řízení stát; od 1948 znárodněna.

### **Fuggerové**

– jihoněmecká rodina bankéřů a obchodníků z Augšpurku, která poskytovala v období raného kapitalismu úvěry evropským královským panovníkům za pronájem těžby a zpracování kovů a začali manufakturně podnikat; proslulost získal zejména Jakob I. Fugger (1410–1469); stali se i finančníky papežů a zapletli se do aféry s prodejem odpustků; byli povýšeni do šlechtického stavu.

### **Hanza**

– obchodní a posléze zájmový spolek především německých obchodních měst (nejčastěji přístavů); vznikla v polovině 12. století za účelem monopolního zabezpečení tras dálkového obchodu v Baltském a Severním moři; fungovala až do 17. století s proměnlivým počtem členů (např. Brémy, Rostock, Hamburk, Gdaňsk, Lübeck, Riga, Novgorod.); ze zemí východní Evropy se vyvážely přírodní produkty a potraviny, ze západu sukna, kovové výrobky, vína, luxusní předměty z Itálie a jižní Francie; hanza přivážela na sever Evropy také koření a zboží z Orientu; nejdůležitějších dopravním prostředkem byla loď kogga; v 15. století postupně získala ekonomickou převahu nizozemská a anglická výroba a obchod, čímž byl signalizován úpadek hanzy, která ztrácela městská privilegia a omezovala lov sledů.

### **Jindřich Mořeplavec**

– (1394–1460); portugalský princ a významný podporovatel objevitelských cest a námořního obchodu; vybudoval námořní akademii a hvězdárnu v Sagresu; založil v Lagosu Koloniální obchodní společnost s monopolem na obchod se západní Afrikou a na další objevné plavby směrem na jih; osobně si objevitelských výprav neúčastnil; neodsuzoval násilně šířené křesťanství a zotročování afrických domorodců.

### **Měšťanská oligarchie**

– soustředění politické a hospodářské moci ve městě do rukou několika málo vlivných rodů; typická pro historické oblasti Nizozemí v době raného kapitalismu, kde prosazovala především politiku volného obchodu.



### **Navigační akta (Zákony o plavbě)**

– zákony vydávané na podporu anglického námořního obchodu; nejznámější z let 1651 a další v průběhu 17. století; chránily před zahraniční konkurencí, přikazovaly dovážet zboží do Anglie jen na anglických lodích nebo na lodích té země, která zboží vyprodukovala, rovněž 75 % posádky museli tvořit Angličané; zaměřena především proti nizozemským obchodníkům; stala se základem anglického koloniálního systému; důsledkem byly anglicko-nizozemské války; v 1849 zrušeny.

### **Oliver Cromwell**

– (1599–1658); státník a generál; vůdce parlamentního vojska, které v anglické občanské válce porazilo vojsko krále Karla I.; po vzniku republiky v Anglii byl od 1653 v jejím čele jako tzv. lord protektor; diktátor a zastánce navigačních akt; za jeho vlády se Anglie stala protestantskou mocností; v 2002 byl v anketě BBC vybrán do desítky největších Britů všech dob.

### **Proces ohrazování**

– zvýšená poptávka po exportu vlny vedla k privatizaci a scelování polí (obecní půdy) v Anglii 16. století za vlády Tudorovců; proces trval do 19. století a způsobil rozmach chovu ovcí na úkor tradičního zemědělství; učinil z Anglie velmoc v textilní produkci; umožnil odchod pracovní síly do městské manufakturní výroby a vedl tak k rychlejšímu nástupu průmyslové revoluci; byl doprovázen i řadou protestních akcí a negativními sociálními důsledky (tuláctví a žebroty).

### **Protestantismus**

– jeden z hlavních směrů křesťanství, za protestantské lze považovat křesťanské směry, které se od 15. století z různých důvodů distancovaly od katolické církve; protestantská etika kladla důraz na aktivní zapojení jedince do produktivní činnosti; spasen má být ten, který ve svém povolání vyniká; mezi protestantské směry patří mj. luteránství, kalvinismus, anglikanismus.

### **Reconquista**

– znovudobytí a sjednocení Pyrenejského poloostrova křesťany; muslimské panství na poloostrově, nazývané al-Andalus, patřilo k hospodářsky a kulturně nejrozvinutějším státům ve Středomoří; dobývání území postupovalo od severu (z království Kastilie, Aragonie) k jihu; celý proces byl ukončen dobytím posledního islámského státu Granady v 1492.

### **Smlouva z Tordesillas**

– uzavřena v 1494 mezi Španělskem a Portugalskem, tehdejšími nejsilnějšími námořními velmocemi; znamenala rozdělení sféry vlivu v Novém světě (především na americkém kontinentě); byla vyvolána vlastnickými spory o nově objevené ostrovy v Atlantském oceánu; demarkační linie probíhala od severu k jihu asi 1850 km západně od Kapverdských ostrovů; Španělsko dostalo Kanárské ostrovy; Portugalsko získalo například Guineu, později objevenou Brazílii a území podél afrického pobřeží; ostatní námořní mocnosti (Anglie, Francie, Holandsko) smlouvu neuznaly.

### **Toryové**

– (v irské gaelštině výraz pro zločince či lupiče) původně označení pro anglické politiky, kteří podporovali nástupnictví katolického krále Jakuba II. a izolacionistickou zahraniční politiku; posléze označení pro politickou frakci od 60. let 18. století, která hájila zájmy venkovské šlechty, anglikánské církve a zásahy státu do hospodářství; v první polovině 19. století se z ní vyvinula Konzervativní strana.

### **Utrechtská unie**

– (1579); spolek sedmi protestantských nizozemských provincií (Holland, Zeeland, Friesland, Utrecht, Groningen, Geldern, Overijssel) vzniklý v Utrechtu; zaměřený na boj proti katolickému španělskému králi, kterému tyto provincie patřily, včetně snahy o získání nezávislosti; v 1581 byl Filip II. v zemích utrechtská unie oficiálně sesazen, čímž byly položeny základy k nezávislému nizozemskému státu – Spojeným provinciím nizozemským.

### **Východoindická společnost (East India Company)**

– společnost, která disponovala monopolem a vládní podporou na obchod se zámořskými územími, především v Asii, Africe a Evropě; tento typ společností vznikl v několika státech např. v Anglii (1600), Nizozemí (1602) či Francii (1664); rovněž realizovala aktivní koloniální politiku; existovala do 1873.

### **Whigové**

– (ve skotské gaelštině znamená zloději dobytka) původně označení pro anglické politiky, kteří odmítali absolutismus a rekatolizaci Stuartovců a podporovali konstituční monarchii; politická frakce se formálně ustanovila až v 1784; tvořila opozici proti toryům; hájila zájmy průmyslníků a nonkonformních protestantů; člen Robert Walpole je považován za prvního britského premiéra (ve funkci de facto 1721– 1742); ve druhé polovině 19. století z ní vznikla Liberální strana.

## 2. PŘEDNÁŠKA

### **Vznik a postupný růst významu manufaktur, jejich typologie. Význam peněz ve středověké a novověké ekonomice. Merkantilismus. Protoindustrializace.**

#### **Dělbá práce**

– spolupráce mezi jednotlivci, firmami, regiony, státy apod., kteří se specializují na základě svých absolutních a komparativních výhod na určité činnosti (výroby); důsledkem je vyšší produktivita práce, vyšší efektivita výroby, nižší náklady při výrobě, využívání lepších technologií; logickým důsledkem je pak potřeba vzájemné směny a obchodu; typická je například dělbá práce v manufaktuře nebo mezinárodní dělbá práce mezi mateřskou zemí a jejími koloniemi.

#### **Etatismus (dirigismus)**

– tento přístup zdůrazňuje klíčovou roli státu v ekonomice a společnosti a řešení jejich problémů; pro stoupence je důležité posilovat moc státu; nositelem suverenity nejsou občané, ale stát a vládnoucí vrstva; etatismus se projevoval například u merkantilistů; extrémním příkladem je fašistická diktatura v Itálii, nacionálně-socialistická diktatura v Německu nebo komunistická diktatura v Rusku.

#### **Heterogenní manufaktura**

– typ manufaktury, v níž výroba byla rozdělena podle výrobních součástek; výroba jednotlivých součástek na sebe nemusela časově navazovat, ale mohly být vyráběny odděleně, nezávisle na sobě; například se tímto způsobem vyráběly kočáry, hodinky.

#### **Manufaktura**

– velká dílna, v níž byla práce rozdělena mezi velký počet dělníků; každý dělník se specializoval na určitý úkon nebo fázi výroby; využívala se dělbá práce; díky specializaci byla výroba levnější, efektivnější, rychlejší a produktivnější; konečný výrobek byl levnější; v manufaktuře se používaly pouze jednoduché stroje, jednalo se o téměř výhradně ruční (manuální) výrobu; pro vznik manufaktur byla důležitá akumulace kapitálu a zásobování většího trhu (většího okruhu spotřebitelů); manufaktury byly předstupněm moderní strojové výroby v rámci industrializace; období manufakturní výroby lze datovat od 14. do 19. století (resp. počátku průmyslové revoluce).

#### **Merkantilismus**

– ekonomická teorie vznikající v 16. a 17. století v západní Evropě, uplatňovaná až do průmyslové revoluce; bohatství země bylo merkantilisty ztotožňováno s množstvím drahých kovů v zemi; toto bohatství bylo vytvářeno v mezinárodním obchodě; pokud vývoz dané země převyšoval dovoz, docházelo k přílivu drahých kovů, jelikož každá peněžní platba za obchodní transakci byla automaticky kryta odpovídajícím množstvím drahých kovů; cílem obchodu byla tedy aktivní obchodní bilance; k dosažení tohoto cíle byla významná role státu ekonomice (viz etatismus); stát důsledně uplatňoval protekcionismus (ochranářskou obchodní politiku); ten spočíval v omezování dovozu zboží (zejména zbytného, luxusního) a vývozu výrobních faktorů (například nerostných surovin), které by mohly být použity k výrobě pro export; podporován byl naopak vývoz zboží (hotových výrobků, drahého zboží) a dovoz výrobních prostředků (například nerostných surovin); překážky vnitřního obchodu byly odstraňovány, aby byla umožněna plynulá výroba pro vývoz; bohatství bylo hromaděno v mateřské ekonomice; kolonie byly hospodářsky využívány.

#### **Organická manufaktura**

– typ manufaktury, v níž výroba byla rozdělena podle výrobních kroků; jednotlivé výrobní fáze na sebe logicky navazovaly; každý dělník se specializoval na daný výrobní krok; například se jednalo o výrobu papíru, porcelánu.

### **Protoindustrializace**

– období, které předcházelo období industrializace; zemědělská a manufakturní výroba byla určena pro nadregionální nebo mezinárodní trh, neboť se zvětšoval okruh spotřebitelů; docházelo k hlubší dělbě práce, uvolnění pracovní síly ze zemědělství, dosahování úspor z rozsahu, následně k akumulaci kapitálu, což napomohlo vzniku kapitálově náročnějších výrob v době industrializace.

### **Rozptýlená manufaktura**

– fungovala tak, že výroba neprobíhala pod jednou střechou v jedné manufaktuře, ale odděleně; dělníci pracovali v různých dílnách nebo přímo ve svých domech; důležitou osobou byl faktor, který zprostředkoval kontakt mezi najatými dělníky a majitelem manufaktury; faktor dodával surovinu ke zpracování dělníkům, zaplatil dělníkům mzdu a přebíral od nich vyrobený materiál, resp. zboží, které odvezl do centrální manufaktury; typicky se tento typ manufaktury využíval pro výrobu sukna.

### **Soustředěná manufaktura**

– velká dílna, v níž se odehrávala veškerá výroba; rozlišuje se heterogenní nebo organický typ; je možné, že tyto typy se mohou prolínat.

## **Ekonomický vývoj Francie a Pruska v době nástupu kapitalismu. Fysiokratismus. Kameralismus.**

### **Colbertismus**

– francouzská forma merkantilistické doktríny pojmenovaná po ministru financí Jean-Baptistu Colbertovi (1619–1683); uplatňovaná za Ludvíka XIV.; Colbert prosazoval zakládání královských manufaktur, podporoval dopravní infrastrukturu, obchod a koloniální expanzi (s následným hospodářským využitím); na dovoz uplatňoval vysoká cla, čímž omezoval import zahraničního zboží (hotové produkce), a podporoval export domácích výrobků s výjimkou zemědělských výstupů; státní rozpočet byl vyčerpán dlouhotrvajícími válečnými konflikty a výdaji rozmařilý život královského dvora; Colbert se snažil zvyšovat státní příjmy především aktivní obchodní bilancí a zvyšováním daní pro rolnické obyvatelstvo.

### **Fridrich II. Veliký**

– (1740–1786); pruský absolutistický panovník z rodu Hohenzollernů a vojevůdce; úspěšný reformátor prosazující kameralistické myšlenky; podporoval zakládání manufaktur (soukenictví, plátenictví, zbrojní výroba), stavbu dopravní infrastruktury, zahraniční obchod, vědu a umění; akceptoval náboženskou svobodu a položil základy všeobecnému pruskému právu; podle francouzského vzoru vybudoval rokokové sídlo Sanssouci v Postupimi, kde pobývala i řada umělců a vzdělavců; za jeho vlády se pruské území zdvojnásobilo (např. o Slezsko) a stalo se nejsilnějším státem v severoněmecké říši.

### **Fysiokratismus**

– směr ekonomického myšlení, který se negativně vymezoval vůči merkantilismu; založen na ideologii liberalismu (laissez-faire = minimální zásahy státu); jediným produktivním sektorem je zemědělství; kritizuje nečinné rentiéry (vlastníky půdy = šlechta, církve); jedinou daní měla být daň z renty vlastníků půdy (koncept jedné daně); snažil se o vytvoření zón volného obchodu, kritizoval absentismus, prosadil se hlavně ve Francii v 2. polovině 18. století; mezi zástupce patřili: Francois Quesnay, A. J. Turgot.

### **John Law**

– (1671–1729); skotský ekonom a generální kontrolor financí působící ve Francii; byl přesvědčen, že zvýšení oběhu papírových peněz a odpovídající organizace úvěrů přinese prosperitu; přesvědčil regenta Filipa II. Orleánského o výhodách papírových peněz krytých stříbrem a dostal povolení je tisknout; založil vlastní cedulovou banku a Mississippskou společnost (později sloučena v Indickou společnost) s právem razit měnu a spravovat příjmy státu; vydával „poukázky na stříbro“ – papírové peníze, bankovky; víra v brzké zisky vyvolala vlnu spekulací s akciemi společnosti; bankovky nebyly kryty avizovaným množstvím stříbra a způsobily inflaci a krach v 1720 krach systému; francouzské vládě významně snížil státní dluh, neboť byl zaplacen inflačními penězi, ale také zruinoval mnoho obyvatel.

### **Junkeři**

– původní označení mladých německých šlechticů (jung Herr); od poloviny 19. století užíváno pro velkostatkáře v Prusku a Meklenbursku; podnikali v zemědělství; sdružovali se ve svazu zemědělců; zaujímali významné funkce ve vládě, armádě nebo veřejné správě.

### **Kameralismus**

– doktrína vycházející z merkantilismu, která se prosadila v německy mluvících oblastech (např. v Prusku) v 18. století; založena na idejích silného (absolutistického) státu a prosazování aktivní obchodní bilance jako prostředku zvyšování zaměstnanosti, daňových příjmů pro expanzivní územní politiku a populačního růstu (důvody vojenské i fiskální); na rozdíl od merkantilismu podpora zemědělské výroby za účelem dosažení soběstačného hospodářství; kamerální vědy zahrnovaly nejen hospodářskou politiku, ale obecně i nauku o správě státu; mezi zástupce patřili: Johan von Justi, Hans Joachim Becher.

### **Královská manufaktura**

– centralizovaný typ manufaktury založené a dotované státem (panovníkem); specializuje se na výrobu luxusního zboží pro královský dvůr, ale i na export, výroba probíhá na základě udělené monopolní státní koncese a snahou o dodržování předem stanovené kvality výroby; typicky zakládány ve Francii nebo Prusku.

### 3. PŘEDNÁŠKA

#### **Revoluce v zemědělství, revoluce v průmyslu. Průmyslová revoluce vs. industrializace. Průběh průmyslové revoluce na příkladu Velké Británie. Nejvýznamnější technologické inovace.**

##### **Doktrína svobodného obchodu**

– do značné míry liberální obchodní politika, kterou prosazovala Velká Británie v době Pax Britannica; díky své ekonomické a námořní nadřazenosti se Velká Británie zasazovala o odstraňování překážek ve světovém obchodě, zejména s evropskými zeměmi, ale i se zámořím; cílem bylo rozšiřování trhů pro britské výrobce a obchodníky; v odstraňování protekcionismu existovaly výjimky (například viz obilné zákony); pozitivním příkladem byla například Cobden-Chevalierova smlouva (viz 4. přednáška).

##### **Dopravní revoluce**

– změny v rámci první a druhé průmyslové revoluce, které byly spojeny s parním strojem a rozvojem železniční a lodní dopravy; mezi nejvýznamnější inovace patřila parní lokomotiva, parník a další; důležitá byla rovněž výstavba železničních tratí a zlepšování splavnosti řek (stavba kanálů, průplavů) a v neposlední řadě budování silnic; mezi první železniční tratě otevřené nejen pro nákladní, ale i osobní přepravu patřila trať mezi britskými městy Stockton–Darlington či Manchester–Liverpool; mezi nejznámější kanály se počítal Velký kanál propojující řeky Trent a Mersey; největšími průplavy byly Suezský průplav a Panamský průplav; v poslední třetině 19. století, se jednalo o rozvoj silniční dopravy (makadamování, elektrická tramvaj, automobil) a komunikačních technologií (pokládání podmořských kabelů, telegraf, telefon).

##### **Druhá vědeckotechnická revoluce**

– etapa industrializace, kdy došlo k využití elektrického proudu v průmyslové výrobě, postupem času se elektrifikovaly i domácnosti; ve vyspělých zemích se jednalo o období přelomu 19. a 20. století do poloviny 20. století.

##### **Industrializace**

– kontinuální, dlouhodobý a komplexní proces přeměny ekonomiky a společnosti, kdy jsou využívány technologické inovace a postupy jak v průmyslové výrobě, tak v domácnostech; následně roste podíl průmyslu v hospodářství a na zaměstnanosti; industrializaci lze etapizovat na jednotlivé průmyslové revoluce (viz první průmyslová revoluce, druhá průmyslová revoluce, třetí průmyslová revoluce); industrializace má stejně jako průmyslová revoluce rozsáhlé ekonomické a společenské důsledky.

##### **Konzervatismus**

– ideologie, jejíž stoupenci brání stávající společenský a ekonomický řád, jsou proti rychlým změnám a spíše podporují tradiční hodnoty jako národnostní hrdost, náboženství, rodina, soukromé vlastnictví, zodpovědnost sama za sebe atd.

##### **Liberalismus**

– ideologie, jejíž stoupenci prosazují svobodu (osobní, ekonomickou, společenskou atd.) jako klíčovou hodnotu; důležitý je rovněž individualismus, posílení role jednotlivce; důraz je kladen na omezování zásahů státu do života společnosti a hospodářství.

### **Obilné zákony**

– celní opatření Velké Británie směřující k omezení, popř. zastavení dovozu obilí na britské ostrovy, pokud cena obilí klesla pod stanovenou hranici; důsledkem pak byla vyšší cena obilí na domácím trhu, z čeho těžili britští zemědělci a naopak na tom tratili spotřebitelé; jednalo se o protekcionistické opatření vymykající se doktríně svobodného obchodu, která převládla v britském obchodě 19. století; obilné zákony byly poprvé zavedeny ve 14. století; zrušeny v polovině 19. století.

### **Pax Britannica**

– (1815–1914); britský mír; období relativního míru od ukončení napoleonských válek do počátku první světové války, během něhož se Velká Británie stala světovým ekonomickým a politickým vůdcem; vůdcovství pramenilo zejména z ekonomické vyspělosti (díky průmyslové revoluci), kontroly nad námořními obchodními trasami a světovými oceány (díky největší vojenské a obchodní flotile); Velká Británie se podařilo svými diplomatickými snahami a vojenskými intervencemi udržovat v Evropě rovnováhu sil mezi jednotlivými, zpočátku oslabenými, zeměmi kontinentální Evropy, takže nedošlo k větším vojenským konfliktům; v oblasti mezinárodního obchodu Británie prosazovala doktrínu svobodného obchodu; Pax Britannica začal být oslabován ztrátou hospodářských pozic, kdy Velké Británii zdatně konkurovaly Spojené státy americké a sjednocené Německo a ztrátou kontroly nad světovým obchodem.

### **Průmyslová revoluce**

– spojena s aplikací inovací, technologií, které vyvolaly rozsáhlé změny v ekonomice a společnosti, které se udály od poloviny 18. století do počátku 20. století; důležitý byl přechod od výroby v manufakturách k výrobě v továrnách se složitějšími stroji; využívaly se nové zdroje energie – fosilní paliva jako uhlí a později ropa; ve vyspělých zemích se objevilo cyklické střídání ekonomických expanzí a kontrakcí; ve společnosti se změnil životní styl, urbanizace se zrychlila; důsledkem byla masová produkce zboží, vznik velkých továren, změny na trhu práce atd.; časové vymezení, výchozí podmínky a charakter průmyslové revoluce se v různých zemích lišily.

### **První vědeckotechnická revoluce**

– etapa industrializace, kdy došlo k uplatnění parního stroje ve výrobě; ve Velké Británii se jednalo o období zhruba od poloviny 18. století; v dalších evropských zemích až v 19. století.

### **Socialismus**

– ideologie, jejíž stoupenci prosazují rovnost, spravedlnost a solidaritu mezi členy společnosti; snahou je změnit kapitalistický hospodářský systém a individualistický společenský systém na řád založený na společném (kolektivním) vlastnictví a výše uvedených prosazovaných hodnotách; tato přeměna se může udát společenskou reformou nebo revolucí (viz Akumulace kapitálu – 1. přednáška); vznikl jako reakce na industrializaci v 19. století.

### **Střídavý systém hospodaření**

– systém využívání zemědělské půdy, kdy je pole rozděleno na dvě poloviny; první polovina byla osévána plodinou náročnější na živiny (například obilniny); druhá polovina byla osévána méně náročnou na živiny (například píce); tyto plodiny se mezi sebou střídaly na polovinách půdy; každým rokem se tak obhospodařovalo celé pole, a zároveň se obnovovala úrodnost půdy; jednalo se o jednu z inovací v rámci zemědělské revoluce v 19. století.

### **Třetí vědeckotechnická revoluce**

– etapa industrializace, kdy došlo k rozvoji a využití informačních a telekomunikačních technologií; ve vyspělých zemích se jedná o období zejména konce 20. století.

### **Úhorový (trojpolní) systém hospodaření**

– systém využívání zemědělské půdy, kdy pole bylo rozděleno na tři třetiny; první třetina, jař, byla osívána na jaře; druhá třetina, ozim, byla osívána na podzim; poslední třetina, úhor, byla ponechána ladem, nebyla využita vůbec, popř. pro pastvu dobytka, z důvodu obnovení plodnosti půdy; třetiny každým rokem rotovaly; tento typ hospodaření na zemědělské půdě se využíval zhruba od 13. do 19. století.

### **Urbanizace**

– proces typicky spojený s industrializací, kdy dochází ke stěhování pracovní síly z venkovských oblastí do městských aglomerací; strukturální změny v ekonomice, zvyšování podílu průmyslu ve výrobě, zvyšování produktivity v zemědělství měly za následek úbytek pracovní síly v zemědělství (na vesnicích) a naopak její nárůst v průmyslových odvětvích (ve městech).

### **Zemědělská (agrární) revoluce**

– souhrnné označení pro jednotlivé změny v zemědělském sektoru v době první a druhé průmyslové revoluce; jednalo se například o ukončení středověkého systému hospodaření s půdou, inovace v zemědělských nástrojích, uplatnění nových strojů, používání chemických hnojiv atd.; v jejich důsledku došlo ke zvýšení produktivity v zemědělství a zvýšení zemědělské výroby.

## **Průběh průmyslové revoluce v USA (válka o nezávislost, občanská válka, nástup USA ke konci 19. století, význam podnikání).**

### **Bostonské pití čaje (Boston Tea Party)**

– (12/1773); jedna z událostí vedoucí k válce o nezávislost Spojených států amerických; reakcí na uvalení zvýšených cel na zboží dováženého do Spojených států amerických, především na čaj (clo ve výši třech pencí za importovanou libru čaje); v Bostonu se skupina nespojených Američanů v přestrojení za indiány dostala na loď Východoindické společnosti, která vlastnila monopol na dovoz čaje, a část nákladu lisovaného čaje z Číny v hodnotě 9 tisíc liber naházela do moře; přístav byl uzavřen a britský parlament schválil další diskriminační zákony; podobné protesty probíhaly i v New Yorku a Philadelphii.

### **Eli Whitney**

– (1765–1825); americký vynálezce; proslul zejména vynálezem stroje na vyzrňování bavlny, který zrychlil a zlevnil zpracování surové bavlny, čímž urychlil rozvoj průmyslové revoluce; věnoval se i výrobě zbraní (mušket), které dodával americké vládě; vyměnitelnost jednotlivých částí bojových strojů, kterou mohli montovat i nekvalifikovaní dělníci, silně ovlivnila Henryho Forda.

### **Homestead Act (Zákon o usedlostech)**

– (1862); federální zákon přijatý ve Spojených státech amerických Abrahamem Lincolnem, který upravoval podmínky nabývání půdy v rozsáhlých neobydlených oblastech na západě země; farmáři a tzv. squatteři starší 21 let tak dostávali parcely o rozloze 160 akrů z federálního majetku za nízký registrační poplatek, pouze se zavázali půdu obdělávat po dobu pěti let; vedl k tlaku na domorodé obyvatelstvo a válečným konfliktům, včetně migrace; jednalo se o vymezení vlastnických práv k půdě, kterým se následně inspirovaly i další země; zákon byl rozšířen v roce 1866 na státní pozemky v Arkansasu, Louisianě nebo Floridě; později však spekulace s půdou a rozvoj mechanizace v zemědělství účinnost tohoto zákona mírně snížily.



### **Monroeova doktrína**

– (12/1823); prohlášení o zásadách americké zahraniční politiky, které formuloval prezident James Monroe v duchu hesla „Amerika Američanům“, v důsledku expanzionistické politiky ruského cara Alexandra I. a zprávy, že evropské mocnosti sdružené ve Svaté alianci uvažují o ozbrojeném zásahu v Jižní Americe; Spojené státy Americké se postaví proti jakémukoliv pokusu evropských států zasahovat silou na americkém kontinentě a jejich eventuální snaze prosazovat zde své koloniální cíle; na druhé straně Spojené státy americké nebudou zasahovat existujícím evropským koloniím a zachovají neutrální postoj k boji o nezávislost v Latinské Americe; v praxi tato izolacionistická politika nebyla dodržována; zrušena Vandenbergovou rezolucí v 1946.

### **Otrokářství (otroctví)**

– vlastnictví osoby jinou; systém, ve kterém se využívá práce nesvobodných lidí (otroků), kteří jsou po právní i faktické stránce obchodovatelným majetkem zbaveným osobní svobody; vlastník rozhoduje o životě a práci otroka; je svázáno s rasovými předsudky, vírou v nadřazenost rasy; bylo obvyklé ve starověkém Římě, arabském světě; jednou z nejdůležitějších etap v jeho vývoji bylo využití afrických otroků na plantážích v Karibiku a jižních státech Spojených států amerických v 18. a 19. století; během druhé světové války ve větším rozsahu využívalo otrocké práce nacistické Německo v koncentračních táborech a stalinské Rusko v pracovních táborech; OSN odhaduje, že v současné době žije ve světě asi 200 milionů otroků, zvláště v Asii, Africe a Jižní Americe.

### **Pozlacený věk (Gilded Age)**

– označení pro období, následující po občanské válce ve Spojených státech amerických do konce 19. století; termín je odvozen od sarkastického románu spisovatelů Marka Twaina a Charles D. Warnera *The Gilded Age: A Tale of Today*, který reaguje na éru charakteristickou ekonomickým růstem, rozmachem železnic, industrializací, rozvojem finančních trhů a inovací, ale i skrytými sociálními problémy, zadlužením, korupcí a materialismem, jenž v americké společnosti tenkrát převládal.

### **Townshendovy zákony**

– (1767); přijaty ministrem financí Charlesem Townshendem; odrážely snahu Velké Británie zvýšit daňový výnos ze svých amerických kolonií (cca o 37 tisíc liber ročně) a financovat koloniální správu; jednalo se o sérii cel a spotřebních daní uvalených na dovážené zboží a posílení pravomocí celních úředníků; většina z nich byla nakonec zrušena, ale například na čaj ponechána; přispěly k posílení protibritského odporu kolonistů a vyvolaly řadu protestů u amerických kolonií, neboť uvalení daní muselo být schváleno zástupci v parlamentu a americké kolonie zde zástupce neměly; jedna z příčin tzv. Bostonského pití čaje.

### **Válka o nezávislost (revoluční válka)**

– (1775–1782/83); válka mezi Královstvím Velké Británie a třinácti koloniemi v Severní Americe; příčinou změna přístupu britské vlády ke koloniální politice na počátku 18. století; kolonie začaly být chápány v duchu merkantilismu jako zdroj surovin a odbytiště výrobků mateřské země; Londýn reguloval hospodářský život severoamerických osad (viz Townshendovy zákony); válka skončila porážkou Velké Británie a uznáním nezávislosti Spojených států amerických pařížským mírem v září 1783; Význam: vznik nového státu a nového národa, odstraněny zbytky feudálních výsad šlechty; konfiskace majetku krále a bývalých vlastníků kolonií; vytvořen jednotný trh s odbytem; zaručeny náboženské i občanské svobody; rozšířeno volební právo (muži, majetkový cenzus); začátek vývoje demokracie; posílení role státu ústavou.

### **Válka Severu proti Jihu (občanská válka)**

– (1861–1865); vyvrcholení sporů mezi otrokářskými jižními státy (Konfederace) a severními státy Spojených států amerických (Unie); mezi příčiny lze zařadit rozdílné pojetí hospodářské politiky, otázka otroctví a secese (autonomie); přinesla první masivní využití telegrafu, železnice a vojenské techniky v boji a skončila porážkou populačně i průmyslově slabšího Jihu; Sever disponoval 65 % finančních prostředků, Jih měl převahu na moři; jejím důsledkem bylo posílení centrální vlády, zrušení otroctví, ale i další územní expanze Spojených států amerických; následovalo období rekonstrukce.

### **Výslovný zákon**

– (1764); zákon legalizující schvalování britských nařízení a opatření týkajících se amerických osad bez toho, aby se tyto mohly k nim vyjádřit; například uvalení daní (tzv. zdaňování bez účasti); vyvolal odpor a protesty, včetně vzniku korespondenčních výborů s požadavkem stejných práv, resp. zastoupení v parlamentu; důsledkem bylo i přijetí tzv. Towshendových zákonů (viz Towshendovy zákony).

### **Zákon o transkontinentální železnici (Pacific Railway Act)**

– (1862); zákon schválen Kongresem Spojených států amerických a prezidentem Abrahamem Lincolnem; určoval vládní dotace na vybudování železnice od řeky Missouri k Pacifiku; dopravní projekt, jehož cílem bylo propojit bělochy osídlené východní pobřeží Severní Ameriky s rozvíjející se Kalifornií na západě; byly založeny společnosti Union Pacific a Central Pacific, které si rozdělily území na plánované trase, stavbu komplikovaly Skalisté hory, rozbroje s indiány nebo probíhající občanská válka; zákon umožnil rozvoj Spojených států amerických v poslední třetině 19. století.

### **Zjevný úděl (Manifest Destiny)**

– politická doktrína rozšířená od poloviny 40. let 19. století ve Spojených státech amerických; Spojené státy americké byly předurčeny ke zcivilizování a expanzi na celý severoamerický kontinent (myšleno na západ od původních 13 ti kolonií až k Tichému oceánu); prakticky znamenal vnitřní kolonizaci severoamerického kontinentu.

### **Zlatá horečka v Kalifornii**

– (1848); objevení zlatých nugetů v Sutters Fort způsobilo vlnu migrace obyvatelstva i z Evropy, Austrálie, Číny nebo Latinské Ameriky s cílem bez větších zkušeností a s omezeným kapitálem rychle zbohatnout; kolem 1855 horečka vrcholila; postupně se zdokonalovaly techniky získávání drahého kovu, způsoby přepravy a zpracování zlata; koncem 50. let 19. století byla objevena další naleziště v Oregonu a začala podzemní těžba; kopání zlata také vedlo ke konfliktům s indiány a poškození životního prostředí v okolí řek a jezer; jeden z faktorů pro rozvoj průmyslové revoluce.

## 4. PŘEDNÁŠKA

### **Světová ekonomika a protekcionismus v 2. polovině 19. století. Dopady průmyslové revoluce na příkladu Velké Británie a Francie ke konci 19. století.**

#### **Cobden-Chevalierova smlouva**

– (1860); britsko-francouzská obchodní smlouva mezi představiteli obou států; díky smlouvě byla snížena francouzská cla na většinu britských průmyslových výrobků a britská cla na francouzská vína a brandy; obchod obou zemí se v těchto položkách zdvojnásobil; smlouva byla vypovězena Francií v roce 1892.

#### **Dlouhá krize**

– první globální hospodářská deprese postihující Spojené státy americké a vyspělé evropské země v 70. letech 19. století; byla zapříčiněna spekulacemi s akciemi a přeinvestováním odvětví železniční a lodní dopravy zejména v Německu (viz zakladatelská horečka), Rakousku-Uhersku a Spojených státech amerických; v roce 1873 postihly Rakousko-Uhersko, Německo a Spojené státy americké krachy na burzách, které byly následovány kolapsy v bankovním a finančním systému a hospodářským poklesem; mnohé státy se snažily ekonomické problémy řešit protekcionistickou obchodní politikou.

#### **Klasický zlatý standard**

– mechanismus fungování měnové politiky, kdy je cílem udržování stabilní cenové hladiny a pevně stanovených měnových kurzů; mince a bankovky jsou kryty zlatem v určitém stanoveném poměru; důležitá je směnitelnost měnové jednotky za zlato pro jejího držitele; fixní směnný kurz se odvíjí od předem určeného a téměř neměnného množství obsahu zlata v každé měně; nerovnováhy v mezinárodním obchodě, například přebytek nebo schodek obchodní bilance – jsou ceteris paribus automaticky vyrovnávány přes nesterilizované přílivy a odlivy zlata a změny cenových hladin; počátek klasického zlatého standardu lze datovat od 70. let 19. století do počátku první světové války.

#### **Imperialismus**

– dobytvačná politika velmocí s cílem rozšířit území, vliv daného státu na jiný nebo alespoň získat v jiném státě dominantní vliv; důvody pro uplatňování imperialismu mohou být náboženské, ekonomické, politické aj.; v 19. století lze za imperialistickou politiku označit růst a upevňování pozice britského impéria (viz Pax Britannica – 3. přednáška).

#### **La Belle Époque**

– období relativního míru, hospodářské prosperity Francie a ostatních vyspělých evropských zemí na přelomu 19. a 20. století; docházelo k rozvoji technologií (automobily, vzducholodě, zaoceánské parníky, metro) či kultury.

#### **Lichvář Evropy**

– označení Francie v poslední třetině 19. století; Francie poskytovala velké úvěry například Rusku za abnormálně vysoké úroky; na druhou stranu byly tyto investice rizikové, což se nakonec ukázalo v době politickým změn v Rusku v letech 1917 a 1918, kdy byly všechny dluhy prohlášeny za neplatné a zahraniční investice byly zabaveny.

### **Napoleonské války**

– (1803–1815); série válečných konfliktů mezi napoleonskou Francií a dalšími evropskými zeměmi; po porážce Francie byla nastolena hospodářská a politická hegemonie Velké Británie (viz Pax Britannica – 3. přednáška); napoleonské války byly faktorem pozdějšího nástupu průmyslové revoluce ve Francii.

### **Prusko-francouzská válka**

– (1870–1871); válečný konflikt mezi Francií a Pruskem; Francie prohrála a musela zaplatit 5 mld. zlatých franků Německu, Německo získalo Alsasko a Lotrinsko.

### **Světová ekonomika**

– globální ekonomika, kdy se na mezinárodním obchodě různou měrou podílejí všechny obydlené části světa; dochází k propojení národních hospodářství prostřednictvím toků zboží a kapitálu; začala se formovat v poslední třetině 19. století; centrem byla západní Evropa a Spojené státy americké.

## **Průběh průmyslové revoluce a podnikání ve sjednoceném Německu a carském Rusku.**

### **Alexandr II. Alexandrovič z rodu Romanovců**

– (1818–1881); nejstarší syn Mikuláše I.; od 1855 ruský car; známý jako „Car osvoboditel“; za jeho vlády došlo k porážce v Krymské válce, která odhalila zaostalost Ruska, došlo k částečné liberalizaci ruského samoděržaví (moc i nadále zůstala v rukou panovníka); v 1867 prodal Spojeným státům americkým za 7,2 milionů dolarů Aljašku; v 1861 zrušil carským výnosem nevolnictví; v roce 1864 zavedl soustavu zemstev, regionálních vlád, které rozhodovaly o místních záležitostech (dosud bylo toto rozhodování v rukou ústřední vlády); provedl rovněž reformy právního a soudního systému a armády; zavedl všeobecnou brannou povinnost; realizoval expanzionistickou politiku směrem na Kavkaz a do Střední Asie; zemřel v březnu 1881 po bombovém atentátu levicové organizace Narodnaja Volja.

### **Duma**

– ruský parlament (volené zákonodárné shromáždění) zřízené Říjnovým manifestem z 1905; ustavil car Mikuláš II. v reakci na lidové nepokoje; pravomoci duma a volební systém nebyly dle dnešních měřítek demokratické, lze však hovořit o počátcích ruského parlamentarismu; rozpuštěna v 1918 bolševiky, obnovena v 1992.

### **Zakladatelská horečka (zakladatelský boom, Gründerský boom)**

– období burzovních spekulací a rychlého zakládání akciových společností a rozvoji podnikání v Německu na počátku 70. let 19. století; charakteristická rychlým hospodářským rozvojem; po vyhrané prusko-francouzské válce plynuly do Německa miliardy franků jako reparace, což umožnilo zvýšit množství peněz v ekonomice a zlevnění úvěrů; při minimální regulaci akciového trhu byly zakládány mnohé akciové společnosti, některé z nich s pochybnou budoucností; velkému zájmu se těšily zejména akcie železničních společností; s dostupnějšími úvěry se rozvinula vlna spekulací s akciemi; po splacení reparací ale období levných úvěrů skončilo; ukončena v 1873 zhroucením kurzu a krachem na burze ve Vídni.

### **Kartel**

– úmluva samotných podnikatelů, zpravidla téhož výrobního odvětví, jíž se zavazují omezit nebo vyloučit mezi sebou soutěž úpravou výroby, odbytu, obchodních podmínek nebo sazeb; základními formami jsou cenový, odbytový nebo výrobní kartel; může vést k narušení hospodářské soutěže; ve většině států jsou kartelové dohody zakázány; ke kartelizaci docházelo v Německu nebo ve Spojených státech amerických především v poslední třetině 19. století; kartelizace je rovněž častým prvkem korporativismu nebo centrálně plánovaného hospodářství (včetně nacistického Německa či Sovětského svazu).

### **Krach na Vídeňské burze**

– (5/1873); burzovní krach v důsledku masového prodeje akcií na burze ve Vídni; mezi hlavní příčiny patřilo díky levným úvěrům nepromyšlené zakládání nových podniků (viz Gründerství), ekonomický optimismus, spekulantství, převis nabídky nad poptávkou a splacení francouzských válečných reparací; ke krachu přispěl i nízký počet návštěvníků na hospodářské výstavě ve Vídni (ztráta výstavy 15 milionů zlatých); následná hospodářská krize trvala až do konce 70. let 19. století; důsledkem krachu byla rovněž změna přístupu v hospodářské politice, resp. kartelizace a monopolizace, odklon od liberalismu, návrat k protekcionismu, nacionalismu, byrokratizaci, územní expanzi a socialismu, včetně sebevražd burzovních makléřů a investorů, kteří přišli o veškerý majetek.

### **Krymská válka**

– (1853–1856); první moderní konflikt mezi Ruskem na jedné straně a Francií, Velkou Británií, Osmanskou říší a Sardinským královstvím na straně druhé; příčina války tkvěla v dlouhodobých rozporech mezi evropskými velmocemi v tom, jak přistupovat ke slábnoucí Osmanské říši; primárně se jednalo o střet britského a ruského přístupu v řešení Východní otázky; Petrohrad usiloval o vliv na Balkáně a změnu statutu úžin; po pádu ruského přístavu Sevastopol a po smrti ruského cara Mikuláše I. se otevřela cesta k míru, který byl uzavřen na kongresu v Paříži v 1856; první válka, v níž byla veřejnost informována o konfliktu prostřednictvím fotografií a zpráv válečných zpravodajů; pro poražené carské Rusko byla impulsem k systémovým reformám.

### **Nevolnictví**

– systém, ve kterém středověký rolník podléhá pouze pánovi nebo panství; stupeň poddanství; nevolníci sloužili pánovi výměnou za možnost obdělávání vlastního kousku půdy; postrádali minimální právní zabezpečení; vztah byl postupně uvolňován přechodem na peněžní rentu; nebylo charakteristické rentou v úkonech (robotou) nebo rentou naturální; nevolníci nemohli bez souhlasu pána měnit zaměstnání, bydliště, svobodně uzavírat manželství nebo studovat; ještě ve druhé polovině 19. století typické pro carské Rusko.

### **Německý celní spolek (Deutscher Zollverein)**

– (1834); celní unie bez účasti Rakouska s dominantní úlohou Pruska; postupně zahrnoval 86 % území později sjednoceného Německého císařství; došlo k odstranění cel mezi jednotlivými německými státy a vzniku jednotného ekonomického prostoru německých zemí, což je považováno za jednu z příčin hospodářského vzestupu Německa ve druhé polovině 19. století; zanikl sjednocením Německého císařství v 1871.

### **Mikuláš II. Alexandrovič z rodu Romanovců**

– (1868–1918); civilním jménem Nikolaj Romanov; byl posledním ruským carem, králem polským a velkoknížetem finským; v 1917 přinucen k abdikaci; původně neměl v úmyslu vládnout, miloval rodinný život a pohodlí; byl si vědom toho, že není schopen spravovat tak rozsáhlou říši; měl dobrou paměť, ale chyběla mu pevná vůle, rozhodnost, schopnost chápat význam a dosah jednání; byl přinucen vydat Říjnový manifest, jenž sliboval zastupitelnou vládu a základní občanské svobody (právo shromažďování, vyznání, svobodu slova aj.); byla ustavena дума; převzal osobní velení nad armádou a ponechal řízení státních záležitostí naivní a pověřivé carevně Alexandře a G. J. Rasputinovi; odmítl ústupky západním ústavním snahám; nestál o společenskou transformaci a lpěl na vlastní představě samoděržaví vycházející z vůle boží; v průběhu občanské války byl i s celou svojí nejbližší rodinou internován a zavražděn bolševiky v Jekatěrinburgu; v 2000 prohlášen ruskou pravoslavnou církví za svatého.

### **Občina**

– název pro vesnici (obecní majetek) v carském Rusku, kde bylo společné vlastnictví půdy, která byla jednotlivcům (rolnickým rodinám) přidělována do užívání; cílem bylo mimo jiné zaručit vybírání daní; bez souhlasu občiny nemohlo být s půdou manipulováno; zánik občin zahájila Stolypinova agrární reforma.

### **Otto Eduard Leopold von Bismarck-Schönhausen**

– (1815–1898); pruský a první německý kancléř; díky nekompromisnímu přístupu k řešení politických problémů a autoritativní vystupování vůči vládě se mu přezdívalo „Železný kancléř“; od 1862 zastával úřad pruského ministerského předsedy a ministra zahraničí; měl hlavní zásluhu na sjednocení Německa; z jeho doby pochází první sociální reformy, které si kladly za cíl zlepšit životní podmínky dělníků; jednalo se primárně o systém sociálního pojištění založený na průběžném principu; v 1879 položil základy německého protekcionismu zvýhodňující především zemědělské producenty.

### **Pjotr A. Stolypin a hospodářsko-politické reformy**

– (1862–1911); ruský politik a v 1906–1911 předseda vlády za cara Mikuláše II.; navazoval na S. J. Witteho; snažil se o kolonizaci oblastí na Dálném východě; postupně provedl reformu soudnictví; prosadil nový volební zákon, včetně reformy samosprávy; prosadil agrární reformu, ve které umožnil obyvatelům venkova (kulakům) soukromé vlastnictví půdy na rozdíl od dosavadního občinového vlastnictví; úvěry v zemědělském sektoru poskytovala z vkladů statkářů Agrární banka; domníval se, že revoluci může zabránit jen spokojené rolnictvo; reformy se snažily o podporu zemědělského vzdělávání, vytvoření agrární strany zastupující zájmy zemědělců a také o podporu hospodářské kolonizace dálnévýchodních oblastí Sibiře; zavedl stabilizační volební reformu, která znamenala omezení vlivu nižších skupin obyvatelstva na volební výsledky (hlavně rolníků a dělníků) a povinnou školní docházku; byl zavražděn v divadle v Kyjevě; je považován za nejúspěšnějšího ruského premiéra předrevoluční doby.

### **Protekcionismus**

– hospodářská politika státu vycházející z merkantilismu chránící vnitřní trh před zahraniční konkurencí cly a kvótami, ochranářství v podobě přijímání diskriminujících opatření pro dovozce, zvýhodňování domácích výrobců, poskytování zvláštních výhod vývozcům; opak pro svobodný mezinárodní obchod prosazovaný liberalismem.

### **Sergej J. Witte a hospodářsko-politické reformy**

– (1849–1915); hrabě; v 1892–1903 ministr financí a ministerský předseda v 1905–1906; v 1894 získal důležitý zdroj státních příjmu ve formě monopolu na prodej alkoholu; v roce 1897 zavedl zlatý standard; zesílil protekcionistickou a proexportní politiku; pokoušel se o industrializaci zaostalého a agrárního státu ve snaze vyrovnat se západním průmyslovým státům; zasloužil se o budování dopravní infrastruktury (mimo jiné o nejdůležitější železniční tepnu – Transsibiřskou magistrálu spojující Moskvu s Vladivostokem nebo železniční trať spojující doněcké uhelné doly s Petrohradem a Moskvou) a příliv západního kapitálu a vládních investic; podpořil zahájení výroby oceli a těžby ropy, která v té době dokázala pokrýt ruské potřeby i export; neúspěšně se snažil o prosazení Říjnového manifestu, jenž by poskytl ústavu a svolal dumu; byl proti ruské účasti v první světové válce.

### **Sjednocení Německého císařství**

– (1/1871); oficiální název Německá říše (Deutsche Reich); vyhlášeno v souladu s maloněmeckou koncepcí v zrcadlovém sále ve Versailles po vítězství Severoněmeckého spolku v prusko-francouzské válce; militantní stát se silnou armádou zahrnujících 25 spolkových zemí v čele se spolkovou radou a říšským sněmem; prvním císařem se stal tehdejší pruský král Vilém I. a říšským kancléřem Otto von Bismarck; sjednocení bylo impulsem pro hospodářský růst v poslední třetině 19. století; francouzská prohra s Pruskem byla jedním z důvodů pro rozpoutání první světové války; v 1918 císařství zaniklo.

### **Skupina 4D**

– skupina čtyř nejvýznamnějších německých velkobank - Deutsche Bank, Dresdner Bank, Disconto-Gesellschaft Bank a Darmstädter Bank; vytvořila se během průmyslové revoluce v Německu.

## 5. PŘEDNÁŠKA

### **První světová válka, její vliv na světovou ekonomiku. Meziválečný mezinárodní a ekonomický vývoj obecně.**

#### **Atentát na F. F. d'Este (Sarajevský atentát)**

– (6/1914); úspěšný atentát spáchaný na následníka rakousko-uherského trůnu Františka Ferdinanda d'Este v Sarajevu; pachatelem byl srbský separatista Gavrilo Princip, člen protirakouského hnutí Mladá Bosna; po atentátu Rakousko-Uhersko vyhlásilo měsíční ultimátum Srbsku; po nesplnění podmínek ultimáta bylo Srbsko napadeno Rakousko-Uherskem; atentát byl jednou ze příčin první světové války (viz velká válka) a záminkou pro její vypuknutí.

#### **Blesková válka (Blitzkrieg)**

– taktika vedení války založená na rychlém postupu motorizovaných a mechanizovaných jednotek územím nepřítele; důležité je obsazení klíčových velitelských, komunikačních či zásobovacích bodů díky mobilnímu dělostřelectvu a letectvu; původně byla rozpracována, ovšem minimálně používána ozbrojenými silami Velké Británie; byla mimo jiné použita Německem v době první (například útok na Belgie a Francii) a druhé světové války (například útoky na Polsko a Francii).

#### **Brestlitevský mír**

– (3/1918); smlouva o příměří uzavřená v Brestu Litevském mezi Centrálními mocnostmi a porevolučním Ruskem; po revoluci z října 1917 Rusko vystoupilo ze zemí Dohody a dále se první světové války neúčastnilo; kapitulace Ruska znamenala vítězství Centrálních mocností na východní frontě a její faktické uzavření; mír byl anulován v listopadu 1918.

#### **Čtrnáct bodů**

– (1/1918); program amerického prezidenta Woodrowa Wilsona, který určoval zásady mezinárodního uspořádání světa po první světové válce; mezi hlavní body patřilo mimo jiné: odstranění kabinetní diplomacie (měla být nahrazena mezinárodní diplomacií); odstranění překážek mezinárodního obchodu; omezení zbrojení; územní změny v Evropě jako navrácení Alsaska a Lotrinska Francii; vytvoření autonomních národů Rakousko-Uherska podle národnostního principu; nezávislost Turecka, Belgie či Polska s garancí přístupu k moři; založení Společnosti národů; Spojeným státům americkým se podařilo prosadit pouze některé z bodů.

#### **Dohoda (Trojdohoda)**

– blok zemí, které uzavřely dvoustranné smlouvy o spojení v případě války; Dohoda vznikla postupně sepsáním smluv mezi Francií a Ruskem (1893/1894), Velkou Británií a Francií – tzv. Srdečná dohoda (1904) a konečně mezi Velkou Británií a Ruskem (1907); spojení mezi těmito zeměmi bylo klíčové v době první světové války; během ní se k zemím Dohody přidalo Japonsko, Itálie, Spojené státy americké a další.

#### **Dolarový blok**

– (1934); skupina zemí používající americký dolar jako rezervní měnu, popř. země kurz svých měn svázaly s měnovým kurzem amerického dolaru; členy byly Spojené státy americké, Kanada a některé země Latinské Ameriky; zanikl v roce 1936 po uzavření Trojstranné dohody.



### **Politika appeasementu**

– politika ustupování vůči agresivním zemím (Německo, Itálie, Japonsko) ve 30. letech 20. století, kterou aplikovala Francie a Velká Británie; dílčím ústupkem byla například Mnichovská dohoda (viz 8. přednáška); cílem bylo zamezení další světové válce tím, že budou uspokojeny požadavky těchto totalitních zemí; v souvislosti s propuknutím druhé světové války (viz 8. přednáška) se tato politika ukázala jako neúčinná.

### **Jižní fronta (italská fronta)**

– jedna z hlavních frontových linií první světové války na jihu Evropy, kde probíhaly boje mezi Rakousko-Uherskem s podporou německých jednotek a zemí Dohody včetně československých legií.

### **Librový blok (Sterlingový blok)**

– (1931); skupina zemí, které přestaly své měny vázat na zlato a navázaly směnné kurzy svých měn na britskou libru nebo přímo používaly britskou libru jako rezervní měnu; svým členům poskytoval záruky silné měny, měnové stability a bezproblémové transakce v librách; členy byly země Britského společenství, skandinávské země a další; byl zformován v průběhu 30. let 20. století po devalvaci britské libry; ukončen pak v 70. letech 20. století.

### **Pařížské mírové smlouvy**

– (1919–1920); mírové smlouvy uzavřené na předměstích Paříže mezi vítěznými mocnostmi a poraženými státy první světové války; v důsledku jejich schválení došlo k ustanovení nástupnických států; jedna z nejdůležitějších mírových smluv byla Versailleská smlouva s Německem z června 1919, která mimo jiné deklarovala plnou a výlučnou zodpovědnost Německa za rozpoutání první světové války, určila Německu vysoké reparace k zaplacení, omezila velikost a funkčnost německé armády, ustanovila Společnost národů.

### **Politika ožebračování svého souseda**

– obchodní politika v době Velké hospodářské krize (viz 6. přednáška) vyznačující se nenadálými jednostrannými devalvacemi směnného kurzu dané země ve snaze získat krátkodobou výhodu v zahraničním obchodě (tj. zlevnit zboží vyvážené na zahraniční trhy a zdražit dovážené zboží) na úkor zemí obchodních partnerů.

### **Schlieffenův plán**

– vojenský plán bleskové války vypracovaný náčelníkem německého generálního štábu před vypuknutím první světové války; Německo v plánu počítalo s vedením války nejprve proti Francii, následně proti Rusku; Velká Británie měla být poražena jako poslední; předpokládal rychlý postup francouzským územím a jeho zabránění, a zároveň pomalou mobilizaci v Rusku; při splnění obou podmínek, by Německo mohlo přesunout armády z Francie do Ruska; ani jeden z těchto předpokladů nebyl splněn; Německo bylo nuceno vést válku na dvou, významných frontách.

### **Společnost národů (Liga národů)**

– první mezinárodní mírová organizace založená po první světové válce v rámci Versailleské smlouvy z června 1919; cílem byla spolupráce na multilaterálním principu v rámci mezinárodního fóra, odzbrojení a udržování světového míru předcházením válečným konfliktům otevřenou diplomacií a morálním odsouzením; v realitě měla malé možnosti k prosazení svých cílů, došlo k rozpoutání druhé světové války; ačkoli platil princip rovnosti hlasů, malé země neměly takový vliv na chod organizace jako Velká Británie nebo Francie; Spojené státy americké do ní nevstoupily, jelikož americký Senát neratifikoval Versailleskou mírovou smlouvu; byla rozpuštěna v roce 1946.

### **Standard zlatého slitku**

– obdoba zlatého standardu mezi dvěma světovými válkami; od klasického zlatého standardu (viz klasický zlatý standard – 4. přednáška) se odlišoval tím, že v oběhu nebyly zlaté mince, peníze byly zlatem jen částečně, bankovky bylo možno směniti za zlato (slitky) jen ve velkých objemech; tento systém byl zaveden z důvodu nedostatečných zlatých rezerv, například ve vyspělých zemích Evropy.

### **Standard zlaté devizy**

– obdoba zlatého standardu mezi dvěma světovými válkami; od klasického zlatého standardu (viz klasický zlatý standard – 4. přednáška) se odlišoval tím, v oběhu nebyly zlaté mince, peníze byly kryty zahraničními měnami (například americký dolar, francouzský frank, britskou libru); bankovky bylo možno směniti za tyto zahraniční měny a následně pak tyto měny za zlato; tento systém byl zaveden z důvodu nedostatečných zlatých rezerv.

### **Totální válka**

– válka, kdy jsou státem nasazeny všechny lidské, ekonomické a vojenské zdroje k dosažení vítězství.

### **Trojspolek (Ústřední mocnosti; Centrální mocnosti)**

– seskupení zemí, které byly mezi sebou vázány smlouvami o vojenském spojení v případě války; jednalo se o země, které si nevytvořily zámožná impéria, nezískaly významné kolonie; původně byla smlouva uzavřena mezi Rakousko-Uherskem a Německem (zformovaly Dvojspolek 1879), následně se k nim přidala Itálie (vznikl Trojspolek 1882); smlouvy se ukázaly jako klíčové během první světové války; Itálie během války přešla na stranu zemí Dohody, naopak se přidala Osmanská říše, Bulharsko a další země.

### **Válečná ekonomika**

– hospodářství, které je z velké části (centrálně) řízeno státem, kdy ekonomické, lidské a další zdroje jsou využívány tak, aby byly primárně hospodářsky zabezpečeny ozbrojené síly; stát je také významným poptávajícím na trhu; státem podporovaná válečná výroba převládá nad mírovou; mezi typická opatření, resp. dopady, dále patří přidělový systém omezující spotřebu domácností, rozsáhlé investice do zbrojního průmyslu, regulace pracovního trhu, uvolnění měnové a fiskální politiky, zadlužování státu; extrémním případem je totální válka.

### **Velká válka (první světová válka)**

– (1914–1918); označení první světové války před propuknutím druhé světové války (viz 8. přednáška); první globální konflikt; válka propukla v červenci 1914, kdy Rakousko-Uhersko vyhlásilo válku Srbsku; Rusko následně začalo mobilizaci, jelikož byly ohroženy jeho zájmy v jihovýchodní Evropě; počátkem srpna 1914 Německo vyhlásilo válku Francii a porušilo neutralitu Belgie; v důsledku platnosti vzájemných dohod Velká Británie vypověděla válku Německu, Rakousko-Uhersko následně Rusku; postupně proti sobě stály mocnosti Trojspolku a Dohody s dalšími zeměmi; boje se odehrávaly na několika frontách v Evropě, dále v Africe, Asii a ve světových oceánech; v Evropě se po několik let jednalo o dlouhodobou, zákopovou válku; po zapojení Spojených států amerických v dubnu 1917, státy Dohody byly schopny dosáhnout ekonomického a vojenského vítězství nad Centrálními mocnostmi; válka byla ukončena v listopadu 1918 uzavřením příměří s Německem; válka přinesla převratné vojenské inovace, výrazné ekonomické, politické a sociální změny.

### **Versaillesko-washingtonský systém**

– bezpečnostní mírové uspořádání Evropy a světa po první světové válce (viz velká válka); versailleský systém byl tvořen pařížskými mírovými smlouvami; washingtonský systém byl založen dohodami o odzbrojení a jeho regulaci do budoucna; díky působení tohoto systému byla další světová válka odložena o dvacet let.

### **Východní fronta**

– jedna z hlavních frontových linií první světové války ve východní Evropě (části dnešního Polska, Rumunska a Ukrajiny), kde probíhaly boje mezi armádami Německa, Rakousko-Uherska, Osmanské říše a Bulharska a Ruska, Rumunska; fronta byla uzavřena odstoupením Ruska z první světové války v 1917, následně byl podepsán Brestlitevský mír.

### **Washingtonský systém**

– (1922); bezpečnostní systém postavený na dohodách o odzbrojení a jeho snížení do budoucna; v Tichém oceánu se dále neměly zakládat další pevnosti a námořní základny; signatáři se dohodli například na omezení celkového počtu bitevních a letadlových lodí, kdy Spojené státy americké měly stejnou námořní sílu jako Velká Británie; po vypršení desetiletého moratoria se rychlost zbrojení opět zvýšila, a to i v souvislosti s vývojem v Německu, Itálii či Japonsku.

### **Západní fronta**

– jedna z hlavních frontových linií první světové války v západní Evropě (převážně ve Francii), kde probíhaly boje mezi Německem a Francií, Belgií, Velkou Británií a Spojenými státy americkými; boje se odehrávaly zejména v zákopech; na této frontě byly poprvé použity tanky nebo chemické zbraně; mezi nejvýznamnější bitvy patřily bitva řece Sommě, řece Marně nebo bitva u Verdunu.

### **Zlatý blok**

– (1933); uskupení zemí setrvávajících na zlatém standardu v době Velké hospodářské krize (viz 6. přednáška) a několika pokrizových letech; v čele stála Francie, rezervy byly drženy ve zlatě; členem bylo například Československo, Itálie, Lucembursko, Švýcarsko; fungování zlatého bloku bylo ukončeno Trojstrannou dohodou mezi Spojenými státy americkými, Velkou Británií a Francií v roce 1936.

## **Hospodářský vývoj Československa mezi světovými válkami (vznik, hospodářské reformy, role čs. podnikatelů, Velká hospodářská krize).**

### **Alois Rašín**

– (1867–1923); právník a ekonom, v letech 1918-19 a 1922-23 československý ministr financí, který provedl měnovou odluku (viz měnová reforma); prosazoval deflační politiku (viz deflační politika); zasazoval se o úspory ve státním rozpočtu, zájmy státu stavěl nad sociální a společenské problémy; jeho ekonomické koncepce byly prosazovány na úkor těch sociálně nejslabších a nejchudších vrstev; stavěl se proti náhradám legionářům; v 1923 se stal obětí atentátu.

### **Deflační politika (politika revalvace měny)**

– styl měnové politiky v ČSR prosazovaný Aloisem Rašínem (viz Alois Rašín), bylo snižováno množství peněz v oběhu s cílem zvyšovat množství měnového kovu ve měně, což vedlo k posilování kurzu čs. koruny vůči zahraničním měnám a zvyšování kupní síly měny (snižování míry inflace); revalvací měny byl poškozen čs. export; restriktivní měnová politika byla jednou z příčin poválečné krize.

### **Gentský systém**

– (1921); název odvozen od belgického města Gentu; od 1925 upravoval sociální podmínky také v meziválečném Československu; zavedení sociální podpory v nezaměstnanosti pouze pro zaměstnance organizované v odborových organizacích; odborové organizace pokrývaly 50 % podpory; od 1930 stát hradil 70 % poskytované podpory; povinnost vyplácet nezaměstnaným peněžitou podporu se přenesla ze státních orgánů na odborové organizace; vedl ke zvýšení vlivu státu na odborové organizace.

### **Jaroslav Preiss**

– (1870–1946); československý bankéř; ředitel Živnostenské banky a předseda správní rady ČKD; předseda Ústředního svazu čs. průmyslníků; poslanec za Československou národní demokracii; od 1905 šéfredaktor Finančních listů; osobní bankéř a finanční poradce T. G. Masaryka; pod jeho vedením Živnobanka zažívala rozmach a byla hlavní finanční institucí velkých českých firem (viz Živnostenská banka); zasadil se o fúze velkých průmyslových podniků; Živnobanka tak měla v ekonomice rozhodující vliv a vlastnila takřka polovinu průmyslu; jeden z nevlivnějších mužů první republiky; zasahoval nejen do hospodářského života, ale i do zahraniční orientace republiky.

### **Karel Engliš**

– (1880–1961); právník a ekonom; první guvernér Národní banky československé a první rektor Masarykovy univerzity v Brně; několikrát ministr financí; autor rozpočtové reformy (viz rozpočtová reforma); byl zastáncem rakouské ekonomické školy, spolupracoval s A. Rašínem, názorově se však často rozcházel; kritizoval Rašínovu deflační politiku i trvání na zlatém standardu; zakladatel teleologické ekonomické teorie zkoumající ekonomické vztahy z hlediska účelu a nahlížející na jevy jako chtěné; po skončení druhé světové války byl nucen odejít z veřejného života; vyslýchán StB a jeho teoretická a filozofická díla systematicky ničena.

### **Měnová reforma (měnová odluha)**

– (3/1919); autorem byl Alois Rašín (viz Alois Rašín); odluha československé měny, kdy část rakouské měny byla stažena z oběhu (29 %) a část okolkována v poměru 1:1, neokolkovaná část se stala povinnou půjčkou státu na 1% úrok; došlo tak k jejímu oddělení od okolních nástupnických států používajících inflační rakouskou měnu; odluha s následně uplatňovanou deflační politikou přinesla stabilní a nízkou míru inflace; postupující konsolidace měny se setkala s příznivým ohlasem v zahraničí; s rostoucí důvěrou v čs. hospodářství sílil příliv zahraničního kapitálu.

### **Národní banka československá**

– (1920); v letech 1926–1939 a v 1945–1950 centrální bankou Československé republiky; zřízena ke správě československé měny jako akciová společnost se základním kapitálem 12 milionů zlatých dolarů a s třetinovým podílem státu; nesměla poskytovat úvěry státu; v letech 1926-1934 guvernérem Vilém Pospíšil- stoupenec Rašínovy měnové a finanční koncepce, který se spolupodílel i na měnové odluce, během svého působení v bance navíc připravil převedení koruny československé v 1929 na zlatý základ; po prosazení Englišovy devalvační politiky na post guvernéra rezignoval.

### **Nostrifikace akcií**

– (1919); nacionalizace akciových společností v ČSR; příslušný zákon zmocňoval ministry, aby vyzvali podniky vyrábějící nebo provozující svoji činnost na československém území a mající sídlo mimo republiku (především ve Vídni nebo Budapešti), aby do určité doby přenesly své sídlo do ČSR; jednalo se o velké akciové společnosti a společnosti s ručením omezeným; celkem 235 podniků (z toho 52 na Slovensku); spontánně probíhala i repatriace jejich cenných papírů vedoucí k posílení čs. finančního kapitálu, proces, pod vedením a kontrolou Živnostenské banky (viz Živnostenská banka); část daní mohla být rozdělena mezi obce, kde firmy sídlily; jeden z nástrojů pro posílení hospodářské samostatnosti vzniklého čs. státu.

### **Pozemková reforma**

– (1919); čs. stát zabral půdu přesahující 150 ha zemědělské půdy bez pastvin nebo 250 ha půdy včetně lesů; stát majetek nevyvlastňoval, ale nabýval právo jej přijmout a přidělovat (celkem šlo o 28 % veškeré půdy); zabraná půda se vykupovala za předválečné ceny; část půdy si stát ponechal, část byla prodána; jednalo se převážně o pozemky šlechty, církve a velkostatkářů; důsledkem byl vznik tzv. zbytkových statků; reformu prováděl Státní pozemkový úřad pod kontrolou agrární strany; nakonec se týkala přibližně 10 % půdy; zpomalila sociální diferenciaci rolnictva; rozšířila se držba půdy drobných a středních rolníků a klesl význam latifundií ve prospěch středních velkostatků; zapříčinila vedle změn ve vlastnictví výrobních prostředků i proměnu národnostního složení venkova, především v oblastech obývaných obyvatelstvem hlásícím se k německé národnosti; německý velkostatkový majetek provedením reformy ztratil 42 % rozlohy, což pociťovalo obyvatelstvo německé národnosti jako trvalou křivdu; v oblastech odtržených po mnichovském diktátu (1938) od republiky byli většinou čeští majitelé zbytkových statků donuceni přesídlit do českého vnitrozemí; reforma nikdy nebyla dokončena.

### **Rozpočtová reforma**

– (1927); autorem Karel Engliš (viz Karel Engliš), cílem bylo zpřehlednění a zjednodušení čs. státního rozpočtu; státní rozpočet byl rozdělen na 4 části – část týkající se hospodářské a sociální politiky, státního sektoru a správy, státních podniků a správy státního dluhu.

### **Tomáš Baťa**

– (1876–1932); československý podnikatel; tvůrce světového obuvnického impéria; v letech 1923-1932 starosta Zlína; zavedl originální metody řízení výroby a obchodu a také systém motivace pracovníků (Baťova soustava řízení); aplikoval strukturovaný mzdový systém; jeho postupy byly na tehdejší podnikání velmi inovativní – jeho motto: “Obouváme svět”; rozsahem svých aktivit (35 oborů výroby, obchodu, dopravy, služeb a financí) působil na úroveň podnikání v meziválečném Československu, nízkými cenami svých bot ovlivnil profil spotřebního průmyslu; přebudoval město Zlín, z pozice starosty prosadil koncepci zahradního města s originální funkcionalistickou architekturou; vytvořil rozvětvený vzdělávací systém, zaměstnance motivoval k využívání zdokonalovacích a rekvalifikačních kurzů celoživotního vzdělávání; prosadil zavedení experimentálních forem veřejného školství (zlínské pokusné školství); prosazováním projektů dálkové železniční, letecké, říční a silniční dopravy mířil ke zlepšení soustavy komunikací v rámci zlínského regionu i celého Československa; zemřel při havárii letadla; v 1945 podniky znárodněny.

### **Živnostenská banka (Živnobanka)**

– (1868); založena pod názvem Živnostenská banka pro Čechy a Moravu jako akciová společnost se zaměřením na financování malých a středních českých podniků a také byla zastřešující organizací sítě malých českých spořitelních a úvěrových družstev; první bankou v rakousko-uherském mocnářství, jež byla financována výhradně českým kapitálem; po vzniku Československé republiky hrála úlohu klíčové banky nového státu; její expanzi napomohl nostrifikační zákon; odkoupila větší množství průmyslových podniků, které původně vlastnily německé a rakouské společnosti; vlastnila podíly u 66 ti významných průmyslových podniků (ČKD, Poldině huti, Solu, Explosii, Synthesii aj.); proti ostatním bankám působícím v té době v Československu byla její kapitálová síla i velikost bilance výrazně větší; značně profitovala z toho, že změnila svou strategii a začala poskytovat úvěry velkým průmyslovým společnostem; o změnu strategie a prudký růst se zasloužil ředitel Jaroslav Preiss (viz Jaroslav Preiss); v 1945 znárodněna; od 1950 přešla rozhodující část jejích aktiv na Státní banku československou; v letech 1956–88 pověřena dovozními a vývozními operacemi se zeměmi RVHP a spravovala devizové účty; sídlo měla v dnešní budově České národní banky v Praze.

## 6. PŘEDNÁŠKA

### Hospodářský vývoj USA ve 20. letech 20. století. Velká hospodářská krize v USA.

#### **Bankovní krize v rámci Velké deprese**

– opakované problémy v bankovním systému ve Spojených státech amerických v době Velké hospodářské krize; problémy byly zapříčiněny nejdříve krachem na New York Stock Exchange v roce 1929, kdy banky přicházely o své investice, ale i o poskytnuté úvěry na nákup akcií; docházelo k opakovaným bankovním runům (hromadným výběrům depozit), kdy Federální rezervní systém nedodával bankám potřebnou likviditu; banky, neschopné vyplatit své klienty, krachovaly; celkem asi jedna třetina ze všech bank zkrachovala; na obranu proti runům byly zaváděny státní bankovní prázdniny, později na federální úrovni (viz Emergency Banking Act).

#### **Civilian Conservation Corps (CCC)**

– (1933); ve své době populární program veřejných prací uskutečněný v době New Dealu; jeho prostřednictvím byla poskytována manuální práce mladým, nezaměstnaným mužům při zalesňování, v přírodních rezervacích, při budování a obnově státních a národních parků; program byl ukončen v roce 1942.

#### **Dust Bowl**

– období prachových bouří ve Spojených státech amerických (například Oklahoma, Texas) ve 30. letech 20. století; vlivem nevhodných metod používaných v zemědělství, dlouhodobé sucha a silných docházelo k odvátí úrodné půdy a vzniku prachových bouří; hospodářské stejně jako ekologické ztráty byly velmi vysoké, lidé ze zemědělských oblastí migrovali za lepším pracovním uplatněním.

#### **Easy-money policy**

– expanzivní měnová politika Federálního rezervního systému (Fed), centrální banky Spojených států amerických ve 20. letech 20. století; Fed snižoval úrokové sazby, čímž zvyšoval nabídku peněz, podporoval tvorbu úvěrů v ekonomice pro vyšší spotřebu domácností a investice firem; to vedlo spolu s dalšími faktory k vyššímu hospodářskému růstu (viz Roaring Twenties); negativním důsledkem bylo nafouknutí spekulativní bubliny na newyorské burze (viz krach na New York Stock Exchange).

#### **Emergency Banking Act**

– (1933); první zákon prvního New Dealu určený ke stabilizaci bankovního sektoru po sérii bankovních runů (viz bankovní krize); ve snaze obnovit důvěru v americké banky, byly nařízeny první bankovní prázdniny na federální úrovni v délce čtyř dní; dále byly veškeré banky včetně Federálního rezervního systému uzavřeny a měly být znovuotevřeny pouze ty, které prokázaly své finanční zdraví; v rámci dalšího zákona bylo představeno první federální pojištění bankovních vkladů; opatření byla účinná, bankovní runy se objevovaly velmi omezeně.

#### **Fordney-McCumberův celní sazebník**

– (1922); restriktivní opatření v rámci obchodní politiky Spojených států amerických; došlo ke zvýšení dovozních cel na vybrané zboží zejména z Evropy s cílem ochránit domácí průmyslové a zemědělské producenty; evropské země reagovaly recipročním uvalením cel na americké zboží jako automobily nebo obilí; byl nahrazen Smoot-Hawleyho celním sazebníkem.

### **Kodexy čestné konkurence**

– podmínky výroby v amerických průmyslových odvětvích, které byly vypracovány na základě Zákona o národní průmyslové obnově; byly vytvářeny samotnými regulovanými firmami; v rámci nich byly stanoveny produkční kvóty, minimální ceny, minimální mzdy, pracovní doba; byla omezena „nežádoucí“ konkurence.

### **Kodexy práce (fair labor standards)**

– (1938); vytvořeny v rámci Fair Labor Standards Act; byla garantována minimální mzda na federální úrovni, odměna za práci přesčas, ustanoven čtyřicetihodinový pracovní týden, zakázána dětská práce.

### **Krach na New York Stock Exchange**

– rychlý propad cen akcií v důsledku masivních výprodejů; v druhé polovině 20. let se na americkém akciovém trhu vytvořila spekulativní bublina, která byla živena jak nehynoucím investičním optimismem, tak dostatkem finančních zdrojů pro nákup dalších akcií za účelem spekulace na jejich vyšší cenu; v průběhu 20. let se index akcií Dow Jones Industrial Average (DJIA) zvýšil desetkrát; ke konci října 1929 propukla panika; masivní výprodeje akcií a s nimi spojené rapidní poklesy cen snížily hodnotu DJIA o téměř polovinu; na výprodejích se podílel i bankovní systém, jež v důsledku poklesu vlastního kapitálu a nedobytnosti půjčeného kapitálu čelil problémům s likviditou; vlivem snížení bohatství se redukovala spotřeba domácností a investice firem; krach způsobil všeobecný pesimismus prohlubující se s dalšími lety Velké deprese; krach lze označit za počátek hospodářské recese, která se později rozvinula do Velké deprese.

### **New Era**

– období hospodářské prosperity ve 20. letech 20. století v Evropě a Severní Americe, kdy se po první světové válce věřilo, že hospodářský růst je dlouhodobě udržitelný a významné recese již nemohou přijít; v roce 1929 a následujících letech Velké deprese se tato domněnka ukázala jako chybná.

### **New Deal (Nový úděl)**

– program amerického demokratického prezidenta Franklina Delano Roosevelta, realizovaný mezi lety 1933–1940; opatření programu reagovala na Velkou hospodářskou krizi; mezi hlavní myšlenky patřila obnova hospodářského růstu, pomoc pro nezaměstnané nebo chudé, reformu finančního systému; většinou je rozlišováno „prvních sto dní“ New Dealu jako období velmi rychlých legislativních změn, dále první New Deal (1933–1935) a druhý New Deal (1935–1940); během období prvního New Dealu byla schválena mimo jiné opatření týkající se obnovy bankovního systému (viz Emergency Banking Act) či akciového trhu, snížení nezaměstnanosti (viz Civilian Conservation Corps), sociálních dávek, odstoupení od zlatého standardu (viz Klasický zlatý standard – viz 4. přednáška), regulace průmyslových (viz Zákon o národní průmyslové obnově) a zemědělských (viz Zákon o regulaci zemědělství) odvětví; pro druhý New Deal byly typické mimo jiné zásahy v oblasti snižování nezaměstnanosti (viz Works Progress Administration), určování minimální mzdy a pracovních podmínek (viz kodexy práce), vlivu odborů a sociálního pojištění; mnohá opatření New Dealu byla rušena v období 30. let a zejména v období druhé světové války.

### **Politika izolacionismu**

– zahraniční politika Spojených států amerických v 20. a 30. letech 20. století, která kombinovala minimální angažovanost v zahraničních záležitostech s protekcionismem (viz Fordney-McCumberův celní sazebník a Smoot-Hawleyho celní sazebník); důvodem byla snaha soustředit se na domácí politiku a ekonomiku a politický a společenský nesouhlas se zapojením Spojených států amerických do další světové války, resp. války v Evropě; v dlouhodobé perspektivě americký izolacionismus zakotvovala Monroeova doktrína z 1823 v podstatě definující západní polokouli (americký kontinent) jako sféru

amerického vlivu, do níž evropské země nesmějí zasahovat; Spojené státy americké prohlásily, že nebudou zasahovat do vojenských střetů v Evropě, pokud neohrozí jejich bezpečnost.

### **Roaring Twenties (Golden Twenties)**

– období hospodářského růstu, stabilních cen, nízké nezaměstnanosti ve 20. letech 20. století; hospodářská expanze se opírala o spotřebu domácností spojenou s počátky konzumní společnosti, investice firem do moderních technologií a masové výroby, růst vývozu do zahraničí; ve společnosti se prosazoval moderní styl života spojený s předměstím, zbožím dlouhodobé spotřeby (automobil, telefon, rádio, spotřebiče), moderní pojetí rodiny, nezávislejším postavením ženy, masovou zábavou (rádio, kina, jazz, sport) a prohibicí.

### **Rooseveltova recese (recese 1937–1938)**

– (1937–1938); období hospodářského poklesu ve Spojených státech amerických; v důsledku redukce pracovních a dalších projektů New Dealu a restriktivní měnové politiky došlo v polovině roku 1937 k prudkému poklesu hospodářského růstu a růstu nezaměstnanosti; americká vláda reagovala navýšením financování a rozšířením veřejných projektů; v polovině roku 1938 došlo ke zlepšení, ovšem bez snížení nezaměstnanosti; tu se podařilo redukovat až se vstupem Spojených států amerických do druhé světové války (viz 8. přednáška).

### **Smoot-Hawleyho celní sazebník**

– (1930); restriktivní opatření v rámci obchodní politiky Spojených států amerických; došlo ke zvýšení cel u více jak 20 tisíc dováženého zboží na rekordně vysokou úroveň; cílem bylo ochránit domácí producenty, udržet domácí pracovní místa a regulovat zahraniční obchod v době Velké deprese; stejně jako dříve u Fordney-McCumberova celního sazebníku, odvetná opatření ze strany amerických obchodních partnerů záhy následovala; důsledkem byla výrazná redukce amerického zahraničního obchodu, obdobně i světového; v souvislosti s Velkou depresí je uváděn jako jeden z faktorů jejího prohloubení; byl ukončen uzavíráním dvoustranných obchodních dohod od roku 1934.

### **Správa údolí řeky Tennessee (Tennessee Valley Authority – TVA)**

– (1933); organizace vytvořená v době prvního New Dealu; měla poskytovat regionální hospodářskou pomoc údolí řeky Tennessee a okolním státům; konkrétně se jednalo o regulaci vodních toků, jejichž pomocí mělo být zabráněno záplavám; byly stavěny přehrady s vodními elektrárnami, které generovaly elektrickou energii; v neposlední řadě měla být s její pomocí redukována nezaměstnanost; existuje do dnešní doby.

### **Velká hospodářská krize (Velká deprese)**

– nejdelší, nejhlubší a nejrozšířenější deprese ve 20. století; období hospodářského propadu, vysoké nezaměstnanosti, deflace, protekcionismu, propadu zahraničního obchodu mezi lety 1929–1933 (tradiční datace dle vývoje ve Spojených státech amerických, v jiných zemích se časové ohraničení může lišit); ve Spojených státech amerických lze za její počátek (zjednodušeným pohledem) označit krach na newyorské burze v roce 1929; krize byla dále prohloubena závažnými problémy v bankovním systému, propadem zemědělské a průmyslové produkce, dlouhotrvajícím spotřebitelským a podnikatelským pesimismem a obchodním protekcionismem (viz politika ožebračování svého souseda); ve Spojených státech amerických hospodářský cyklus dosáhl svého dna na počátku roku 1933; v některých zemích bylo i díky zásahům státu dosaženo předkrizových úrovní produkce před začátkem druhé světové války (viz 8. přednáška), avšak negativní dopady Velké deprese jako vysoká nezaměstnanost přetrvávaly v mnoha zemích do počátku druhé světové války.



### **Work Progress Administration (WPA)**

– jedna z největších organizací New Dealu poskytující zaměstnání milionům Američanů; projekty veřejných prací se týkaly budování veřejných budov, silnic, dětských hřišť, parků, mostů atd.; na financování projektů se podílela i místní samospráva a vláda; organizace byla zrušena v roce 1943.

### **Zákon o národní průmyslové obnově (National Industrial Recovery Act – NIRA)**

– (1933); zákon umožňující americké vládě regulaci průmyslových a obchodních odvětví s cílem dosáhnout vyšších cen finální produkce (tedy vyšších zisků pro firmy), stimulovat průmyslovou výrobu, snížit vysokou nezaměstnanost; schválen v rámci prvního New Dealu; Zaměstnanci získali právo na odbory, kolektivní vyjednávání; pracovní podmínky a mzdy byly regulovány; klíčovou federální organizací dohlížející na vytváření a dodržování kodexů čestné konkurence byla Národní správa pro obnovu; kodexy byly vytvářeny samotnými firmami v daném odvětví, v praxi docházelo ke kartelovým dohodám a nezákonné koluzi; byl ustanoven program veřejných prací; NIRA byl prohlášen za protiústavní a zrušen v roce 1935.

### **Zákon o regulaci zemědělství (Agricultural Adjustment Act – AAA)**

– (1933); zákon schválený v rámci prvního New Dealu; omezoval rostlinnou a živočišnou výrobu v americkém zemědělství s cílem dosáhnout vyšší ceny finální produkce a tedy vyšších příjmů pro zemědělce; farmáři dostávali finanční kompenzace za nevyužitá pole nebo vybitá stáda; byl prohlášen za protiústavní a zrušen v roce 1936.

### **Zákon o sociálním zabezpečení (Social Security Act)**

– zákon schválený v roce 1935 (druhého New Dealu); ustanovil federální sociální dávky pro Američany, kteří vlivem například chudoby, stáří, nezaměstnanosti, neměli dostatečně vysoké příjmy; jednalo se o první pokus zavedení záchranné sociální sítě.

## **Vývoj ekonomiky Německa v meziválečném období (1918–1932).**

### **Dawesův plán**

– (8/1924); plán upravující splátky reparací; byl vypracován po zhroucení německé měny a měl hospodářsky pomoci Německu, které nebylo schopno dostát svým závazkům; pojmenován podle Charlese G. Dawese, který předsedal příslušné komisi, jež přijala schéma umožňující platit Německu podle jeho ekonomických možností; pevně stanovila strop a výši ročních splátek, které se rok od roku zvyšovaly a postavila německou centrální banku (Reichsbank) pod mezinárodní dohled; Spojené státy americké poskytly Německu půjčky a soukromé investice, což Německu pomohlo ke stabilizaci a růstu ekonomiky.

### **Heinrich Brüning**

– (1885–1970); člen německé strany Centrum, jmenovaný kancléřem (1930–1932), když se naplno projevíly důsledky hospodářské krize; jeho program rozdělování půdy mezi nezaměstnané dělníky byl kritizován konzervativními stranami jako „bolševický“; prosazoval politiku placení reparací za každou cenu bez ohledu na stav německého hospodářství a sociální důsledky; v době Velké hospodářské krize prosadil úsporná rozpočtová opatření a deflační politiku; i díky jeho politice byly platby reparací v 1932 zrušeny; nebyl v důsledku úsporných opatření jako kancléř oblíbený; systémem "nouzových nařízení" přispěl k oslabení parlamentarismu.

### **Hjalmar H. G. Schacht**

– (1877–1970); německý finančník, prezident Říšské banky, ministr hospodářství v nacistické vládě; účastnil se měnových reforem v 1923 a 1924; stabilizoval ekonomiku a vyřešil hyperinflaci ve výmarské republice, později zodpovědný za první čtyřletý plán; umožnil financování rozsáhlých nacistických sociálních a zbrojních projektů; autor tzv. Mefo dluhopisů; rozšíření náhražkového systému a tzv. Nového plánu (Neuer Plan) směřujícího ke zvýšení německé autarkie a upravujícího dovozy zboží ze zahraničí a šetrné nakládání s devizami; byl obžalovaný v Norimberském procesu, z něj v říjnu 1946 vyšel osvobozen.

### **Hyperinflace**

– růst míry inflace o čtyřmístná až pětimístná čísla (přesahující 100% úroveň); dochází ke zhroucení základních ekonomických vztahů; způsobuje znehodnocení úspor a finančního majetku; peníze přestávají plnit funkci uchovatele hodnoty; začíná převažovat barterový obchod, typickým příkladem je hyperinflace v Německu mezi lety 1922–1923; byla ukončena úspěšnými měnovými reformami v letech 1923–1924, konkrétně zavedení říšské marky v srpnu 1924 kryté zlatem; v průběhu první poloviny 20. let 20. století postihla i Polsko, Maďarsko nebo Rakousko.

### **Kvantitativní teorie peněz**

– základní makroekonomický model zkoumající vztah mezi množstvím peněz (M) a cenovou hladinou (P); předpokládá, že hlavním motivem pro držení peněz je nákup zboží a služeb za ně; čím více peněz lidé potřebují na zaplacení, tím více jich poptávají; teorie vychází z rovnice:  $M \times V = P \times T$ ; předpokládá, že rychlost oběhu peněz (V) je v dlouhém období konstantní, mění se především s technologickým pokrokem (T), př. rozšíření platebních karet; ekonomika se v dlouhém období udržuje na potenciálním produktu, pak změna množství peněz vede k úměrnému zvýšení cenové hladiny; monetární expanze tedy v dlouhém období způsobí pouze nárůst cenové hladiny (cenová inflace); jakákoli změna peněžní zásoby M tak má přímý proporční dopad na nominální produkt; změna množství obíhajících peněz má za následek stejnoměrnou změnu cenové hladiny; míra inflace je přímo úměrná kvantitě peněz v ekonomice; peníze jsou neutrální, protože neovlivňují reálné veličiny, pouze nominální; základ kvantitativní teorie formuloval David Hume v 18. století; je základem monetarismu.

### **Paul von Hindenburg**

– (1847–1934); německý polní maršál; v 1925–1934 prezident výmarské republiky; neměl o reálnou politiku zájem; angažoval se pouze v otázkách vojenských výdajů a zemědělské dotace pro junkery; ekonomickým problémům nerozuměl; na základě ústavního článku 48 mohl podepisovat mimořádné zákony bez souhlasu Reichstagu; v lednu 1933 jmenoval Adolfa Hitlera kancléřem.

### **Rapallská smlouva**

– (4/1922); představuje v mezinárodních vztazích událost, kterou se označuje smlouva, uzavřená mezi Německem a Sovětským Ruskem v italském letovisku Rapallo, během paralelně probíhající konference v Janově; signatáři se vzdali všech teritoriálních a finančních nároků vyplývajících z brestlitevské mírové smlouvy a první světové války; současně došlo k normalizování diplomatických vztahů a uzavření ekonomické a také tajné vojenské spolupráce, což bylo v rozporu s Versailleskou mírovou smlouvou; ve vzájemných obchodních a hospodářských stycích byly uplatňovány zásady nejvyšších výhod; Rusové získali moderní technologie a těžké zbraně a Němci mohli v Rusku cvičit letectvo (př. tanková škola v Kazani aj.); Rusko se dostalo z mezinárodní izolace.

### **Reparace**

– kompenzace ve formě náhrady škody, kterou zpravidla ve válečném konfliktu způsobil poražený nepřítel; výše finanční nebo naturální náhrady by měla odpovídat skutečné výši způsobené škody.

### **Rúrská krize**

– (1/1923); označuje okupaci Porúří belgicko-francouzskými vojsky v reakci na neplnění válečných reparací ze strany výmarské republiky, vyplývající z Versailleské mírové smlouvy z roku 1919; německá vláda vyhlásila politiku pasivní resistance na obsazeném území, což vedlo k destabilizaci německého hospodářství a prohloubilo hyperinflaci; krize skončila v září 1923, kdy byla zavedena tzv. rentová marka a obnovila se politická jednání mezi zástupci Německa, Francie, Velké Británie a Spojených států amerických o budoucí podobě plnění reparačních povinností.

### **Výmarská republika**

– (1919–1933); období německé parlamentní demokracie v čele s říšským prezidentem a říšským kancléřem; oficiální název státu zněl Německá říše; musela se vyrovnat s přijetím tvrdých mírových podmínek (zmenšení území, ztráta kolonií, omezení početního stavu armády a námořnictva a reparace) a po celou dobu existence čelila faktu, že ji značná část obyvatel (armáda, státní úředníci, nejruznější pravicové strany) odmítala a neidentifikovala se s ní; u moci se střídaly koaliční vlády; na vrcholu mocenské pyramidy stál říšský prezident (Friedrich Ebert a po něm Paul von Hindenburg); po nástupu hospodářské krize se vlády neopíraly o většinu v Říšském sněmu, nýbrž je „u moci držely“ dekrety prezidenta, jež mohl vydávat v případě nouze a které měly platnost zákona; od poloviny roku 1932 se výmarská republika dostala do permanentní krize, již ukončilo až jmenování Adolfa Hitlera říšským kancléřem (30. ledna 1933).

### **Youngův plán**

– (9/1929); plán modifikující splácení reparací Německa; nahradil Dawesův plán (viz Dawesův plán); pojmenován podle amerického diplomata a obchodníka Owena D. Younga, který předsedal příslušné komisi; jednalo se o další snížení a zmírnění podmínek splácení dluhu (snížení o 20%), konkrétně na 121 mld. říšských marek splatných v 59 ročních splátkách; došlo ke zrušení mezinárodní kontroly německého hospodářství; Jeho realizaci narušila světová hospodářská krize a později nástup Adolfa Hitlera k moci; první a poslední splátka byla uhrazena roku 1930 a od 1933 Adolf Hitler odmítl reparace uznat a dále je platit.

## 7. PŘEDNÁŠKA

### **Hospodářsko-politická koncepce nacionálního socialismu a fašismu mezi dvěma světovými válkami. Ekonomický vývoj nacistického Německa a fašistické Itálie.**

#### **Arizace**

– proces vyvlastňování majetku Židů a jeho předání rasově čistým nežidovským správcům a majitelům (osobám árijského původu); tento proces probíhal nejen na území nacistického Německa, ale i v jím ovládaných oblastech; Židé byli takto postupně eliminováni z ekonomického života; původně byli židovští podnikatelé bojkotováni nebo terorizováni; od roku 1938 Židům nebylo dovoleno podnikat v obchodu, ani ve výrobě; jejich podniky byly převedeny pod správce, kteří je přivedli k bankrotu nebo je odprodali árijcům; v okupovaných územích sloužila arizace i k poněmčení tamějšího hospodářství.

#### **Dědičné dvory**

– ustanoveny na části půdy v roce 1933 v Německu; dvory byly předávány z otce na nejstaršího syna, nebylo možné poskytnout jako záruku pro půjčku nebo je prodat, zcizit; do tohoto opatření se promítala ideologie Krev a půda (Blut und Boden), která hlásala sepětí německého zemědělce s jeho půdou jako základní kámen nacionálního socialismu a zdůrazňovala ctnosti venkovského života oproti zhýralému životu ve městech.

#### **Fašismus**

– politická ideologie, politické hnutí vedené Benitem Mussolinim, které ovládlo Itálii v letech 1922–1943; charakteristickými rysy byly mimo jiné rovnostářství, vůdcovský princip, nacionalismus, militarismus, kolektivismus, korporativismus, snaha o územní expanzi, propaganda; v 1919 Mussolini založil fašistickou stranu, jež v roce 1922 díky protestnímu Pochodu na Řím a politické krizi dokázala získat politickou moc; fašisté vedení ministerským předsedou Mussolinim se stali součástí koaliční vlády v době tzv. zákonné diktatury; po vítězství ve volbách v roce 1924 nastolili pravicový, autoritativní režim, který systematicky potlačoval jiné politické strany a zavedl cenzuru; od roku 1926 lze hovořit o diktatuře pouze jedné strany; od počátku vlády byly do ekonomiky prováděny zásahy, byla zaváděna prosociální opatření; nejpozději od roku 1934 bylo hospodářství organizováno v duchu korporativismu; fašistická diktatura byla ukončena osvobozením velké části Itálie v roce 1943 invází Spojenců na Sicílii; Mussolini byl odvolán a uvězněn, z vězení uprchl, byl popraven v roce 1945.

#### **Fašistická doktrína**

– manifest, esej z roku 1932 z části napsaná fašistickým diktátorem Benitem Mussolinim, v níž byly formulovány hlavní znaky a rysy fašismu.

#### **Korporativismus**

– systém organizace státu, hospodářství založený na profesním principu; v italském hospodářství se bylo založeno 22 monopolních organizací (korporací), díky kterým stát ovládal zemědělskou a průmyslovou výrobu; v korporacích byli zástupci zaměstnavatelů, zaměstnanců a státu; korporace měly plnit poradní účel, ale byly spíše nástrojem propagandy; stát kontroloval hospodářství v důsledku prosazování kolektivismu, kdy soukromě vlastněné výrobní prostředky a faktory musely sloužit ke kolektivnímu prospěchu; korporace v průmyslu byly organizovány podle odvětví, v zemědělství pak podle produktů.

### **Mefo dluhopisy**

– dluhopisy vydávané kvazi soukromou společností Metallurgische Forschungsgesellschaft (Mefo) v nacionálního socialismu v Německu; tyto dluhopisy byly vydávány ke krytí státních výdajů v oblasti trhu práce a jimi bylo financování zbrojení; dluhopisy byly považovány za soukromé, Říšská banka je tedy mohla bez omezení vykupovat (diskontovat) a zvyšovat množství peněz v oběhu; tento postup vymyslel prezident banky Schacht; kolem roku 1939 se hodnota emitovaných Mefo dluhopisů pohybovala okolo 12 mld. říšských marek.

### **Nacionální socialismus (nacismus)**

– politická ideologie, politické hnutí vedené Adolfem Hitlerem, které ovládlo Německo v letech 1933–1945; v mnoha prvcích bylo podobné fašismu, na rozdíl od něj byl prosazován rasismus (zejména antisemitismus), který je spojen pangermanismem; v ekonomické oblasti se nacisté pokoušeli o třetí cestu mezi kapitalismem a socialismem realizací čtyřletých plánů (viz řízené hospodářství); po vítězství ve volbách v 1932 se nacisté podíleli na vládě a obsadili post říšského kancléře Adolfem Hitlerem; po požáru Říšského sněmu v únoru 1933 vládní moc nacistů narostla díky zmocňovacímu zákonu, který vládě umožnil přijímat zákony bez schválení Říšským sněmem na dobu čtyř let; v průběhu 30. let pak nacisté zcela ovládli německou politiku a z velké části i ekonomiku; nacionální socialismus jako vládnoucí režim v Německu skončil v roce 1945.

### **Německá fronta práce (Deutsche Arbeitsfront - DAF)**

– (1933); nacistická odborová organizace založená k tomu, aby nahradila nezávislé odborové organizace, které nacisté zrušili; členství bylo placené a dobrovolné, ovšem bez členství v DAF bylo obtížné práci získat; i díky působení DAF došlo ke zvýšení mezd, zlepšení pracovních podmínek, zvýšení bezpečnosti práce, organizování volnočasových aktivit.

### **Nový plán**

– (1934); systém regulace zahraničního obchodu nacistického Německa; objem a struktura vývozu a dovozu byly určovány státem s ohledem na potřeby domácí ekonomiky a především zbrojení; mnohé položky dovozu byly nahrazovány domácími náhražkami v duchu zvyšování autarkie; změnilo se složení obchodních partnerů, kdy poklesl podíl západních zemí, narostl podíl východní a severní Evropy, popř. Jižní Ameriky; kvůli chronickému nedostatku zahraničních měn v Německu bylo soukromé nakládání s devizami omezováno; byl zaveden clearingový systém, kdy se obchodní výměna mezi zeměmi započítávala mezi sebou bez nutnosti plateb.

### **Pochod na Řím**

– (10/1929); protest proti italské vládě vedený fašistickou stranou, v rámci něhož došlo k převzetí moci fašisty; dlouhodobá nespokojenost a politické důvody vedly desetitisíce příznivců fašismu k pochodu na italské hlavní město; Mussolini se pochodu neúčastnil, obával se jeho neúspěchu; z obavy z občanské války italský král Viktor Emanuel III. pověřil Mussoliniho sestavením nové vlády.

### **Říšská banka**

– centrální banka Německa mezi lety 1876–1945; ve 20. a 30. letech 20. století byl jejím prezidentem Hjalmar H. G. Schacht; v prvních letech nacionálního socialismu byla centrální banka oficiálně nezávislá, ačkoli poskytovala ochotnou součinnost s nacistickou vládou; od 1937 byla zákonem pod kontrolou vlády; Říšská banka vykupovala Mefo dluhopisy a de facto tak nepřímou a skrytě nad rámec zákonných možností úvěrovala stát; s čím dál většími nároky kladenými na centrální banku a na ekonomiku v rámci příprav na druhou světovou válku (viz 8. přednáška) Schacht nesouhlasil a byl v roce 1939 nahrazen Walterem Funkem.

### **Řízené hospodářství**

– hospodářský systém, v němž je v mnoha jeho oblastech fungování tržního mechanismu potlačeno a nahrazeno rozhodováním vlády prostřednictvím plánů; v případě nacistického Německa (viz nacionální socialismus) byly realizovány čtyřleté plány; cílem prvního plánu bylo nejdříve dosažení hospodářského oživení a snížení nezaměstnanosti, v menší míře také zbrojení v přípravách na druhou světovou válku (viz 8. přednáška); například bylo prosazeno formování kartelů, svazů v průmyslu, regulace mezd a cen, v zemědělství se ustanovily dědičné dvory; vláda se angažovala na trhu práce rozsáhlými programy veřejných prací; klíčovou osobou pro realizaci prvního čtyřletého plánu byl Hjalmar Schacht (viz Říšská banka); v době druhého čtyřletého plánu, který uskutečňován pod vedením Hermanna Göringa, byly regulace zesíleny a projevila větší snaha o militarizaci ekonomiky a autarkii (soběstačnost); konečným cílem plánu byla bojová připravenost pro další ozbrojený konflikt.

### **Třetí říše**

– označení pro Německo v době nacionálního socialismu, tedy období mezi lety 1933–1945; první říší byla v tomto pojetí Svatá říše římská, druhou říší pak Německé císařství.

### **Zákonná diktatura**

– (1922–1926); období vlády fašistické strany, kdy v Mussoliniho vládě zasedali i nefašističtí ministři; v roce 1923 byl fašisty schválen zákon umožňující ve volbách vítězné straně získat dvě třetiny zastupců v parlamentu, čehož v následujícím roce fašisté využili a ovládli parlament.

## **Hospodářsko-politická koncepce socialismu. Hospodářský vývoj Sovětského svazu (1917–1939).**

### **Dekret o vládě, Dekret o míru a Dekret o půdě**

– (11/1917); přijaty v Petrohradě; vypracovány V. I. Leninem; d. o vládě vznikla Rada lidových komisařů, do jejíhož čela se postavil V. I. Lenin a která se stala vrcholným orgánem v bolševickém Rusku; d. o míru vytyčil zásady sovětské (bolševické) zahraniční politiky; vyzýval k uzavření míru v probíhající první světové válce za každou cenu bez anexí a válečných náhrad; v 1918 uzavřen Brestlitevský mír s Německem s nevýhodnými podmínkami pro Rusko; d. o půdě zakotvoval pozemkovou reformu; odebral (konfiskoval) půdu šlechtě, církvi, carské rodině a statkářům a prostřednictvím rolnických výborů bezplatně rozdělil půdu mezi rolníky a bezzemky; dále rolníci nemuseli platit nájem za půdu předchozí dluhy; rovněž znárodňoval nerostné bohatství.; ve snaze zajistit politickou podporu bolševické strany na sovětském venkově nebylo možné provést úplnou přeměnu soukromého hospodaření v družstevní nebo státní; přesto se v malé míře zakládaly i sovchozy a kolchozy; dekrety vedly k upevnění bolševické moci v Rusku.

### **GOELRO (Gossudarstvennaja komissija pro elektrifikacii Rossii)**

– (1920); Státní komise pro elektrifikaci Ruska; vypracovala patnáctiletý plán na výstavbu 30 ti vodních elektráren; Leninův plán byl stavěn na předpokladu, že bez masivní elektrifikace nedojde k rychlé industrializaci; splněn byl již v 1931, kdy se výroba elektrické energie zvýšila asi čtyřikrát oproti 1913.

### **GOSPLAN**

– (1921–1991); zkratka pro Státní plánovací úřad, který byl centrálním orgánem pro plánování produkce v Sovětském svazu.

### **GULAG (Gosudarstvennoje upravlenije lagerjami)**

– ruský název pro hlavní zprávu nápravných pracovních táborů pod kontrolou NKVD; u vzniku stáli V. I. Lenin a F. E. Dzeržinskij; pracovní tábory byly zřízeny roku 1918 pro odpůrce sovětské moci, ale i pro pachatele kriminálních činů a mentálně postižené obyvatele; od přelomu 30. let 20. století byly internovány zejména oběti politických čístek a zemědělci odmítající kolektivizaci; trvaly v určité formě až do rozpadu Sovětského svazu; plnily dvojí funkci, jednak dodávaly bezplatnou pracovní sílu na velké stavby, do dolů nejen v rámci Stalinovy industrializace, ale izolovaly i odpůrce socialismu a další nepřátele režimu; dlouhodobě nerentabilní systém; během existence Sovětského svazu vzniklo nejméně 476 táborových komplexů (např. na ostrovech Solovky v Bílém moři); podle dostupných údajů dosahoval počet internovaných osob např. 11,5 mil. (1938), 13,5 mil. (1941), 4 mil. (1985), 850 000 (1989), z toho cca 20 000 osob ročně umíralo; na přelomu 80. a 90. let 20. století postupně rušeny.

### **Industrializace**

– dlouhodobý proces zvyšování podílu průmyslové produkce v hospodářství na úkor agrárního sektoru; nejrozsáhlejší byla industrializace v Sovětském svazu v 1928–1937 za vlády J. V. Stalina; probíhala především v rámci prvního pětiletého plánu, kde byl roční objem průmyslové produkce stanoven na 20 %; cílem byl rychlý rozvoj těžkého průmyslu s pomocí prostředků z lehkého průmyslu a zemědělství (devizy z exportu zemědělské produkce); byly vytvořeny průmyslové velkopodniky a projekty (př. Magnitogorsk) i za pomoci zahraničního kapitálu a pracovní síly; na industrializaci se podíleli i vězni z pracovních táborů; vznikla nová technicky vzdělaná vrstva v sovětské společnosti (nový průmyslový management), která režim dobrovolně akceptovala; v Sovětském svazu se podařilo vybudovat železářský, traktorový, automobilový i letecký průmysl; dle sovětských statistik vzrostla výroba elektřiny i národní důchod, ale za cenu represí a několika milionů lidských obětí nejen v důsledku násilné kolektivizace.

### **Josif Stalin (vl. jm. Josif Vissarionovič Džugašvili)**

– (1878/9–1953); narozen v Gori u Tbilisi; sovětský státník; totalitní vůdce; v 1922–1953 generální tajemník komunistické strany; v 1913 přijal jméno Stalin (muž z ocele); v 1902–1912 několikrát zatčen za trestnou činnost; v 1913–1917 pobýval ve vyhnanství na Sibiři; snažil se o územní obnovu Ruska ve hranicích bývalého carského impéria a rozšíření komunismu do celého světa; v 1928 vyhlásil pětiletý plán industrializace a kolektivizace zemědělského sektoru, včetně represivních opatření; po vítězné druhé světové válce se podílel na rozdělení Evropy a ovládnutí států východní a jihovýchodní Evropy; kult jeho osobnosti byl na XX. Sjezdu KSSS v 1956 odsouzen a začal proces tzv. destalinizace v rámci východního bloku.

### **Kolektivizace**

– proces přeměny soukromého zemědělství v individuálním vlastnictví na vlastnictví kolektivní, většinou pod nátlakem sdružování do družstev (nejčastěji v podobě kolchozu – půda byla vlastněna kolchozem, kolchozníci pracovali zdarma, mohli vlastnit soukromý kus půdy či sovchozu – státní statek, půda byla vlastněna státem, pracující byli placeni, nevlastnili pozemky); nejrozsáhlejší byla kolektivizace v Sovětském svazu na přelomu 20. a 30. let 20. století za vlády J. V. Stalina ve snaze zvýšit produkci obilí určenou pro export a získání devizových prostředků pro investice do průmyslu; v rámci Stalinovy kolektivizace byly zemědělské produkty (vč. obilí na setbu) rolníkům násilně odebírány a rolníci byly trestáni za sabotáž vysídlením do sibiřské oblasti; následkem bylo zničení venkovské společnosti, rozbití jejích sociálních vazeb, hladomor, devastace krajiny; odhadovaný počet obětí kolektivizačních represí a hladomoru se pohybuje mezi 3–27 miliony lidí; po druhé světové válce byla kolektivizace prováděna v satelitních zemích Sovětského svazu; ve východní Evropě nebyla povinná v Jugoslávii; od programu kolektivizace se ustoupilo v Polsku a v Maďarsku.

### **Kulak**

– původně vesnický lichvář; později venkovský boháč a obchodník, zástupce střední třídy; asi 15 % rolníků; bohatý rolník dostatkem majetku a peněz pro zaměstnávání námezdní pracovní síly; typický pro ruský venkov po Stolypinových zemědělských reformách, jejichž smyslem byla ekonomická diferenciací rolníků, tedy vytvoření vrstvy efektivních producentů a ukončení zastaralého agrárního systému založeného na občinách; v období Leninovy Nové ekonomické politiky a Stalinovy politiky kolektivizace se definice měnila a zobecňovala; takže kulakem bylo možno označit kohokoli; existovalo i označení "ideologický kulak", pro něž člověk ani nemusel být rolníkem; byli vystaveni represím a deportacím do pracovních táborů nebo vyhnanství; jejich hospodářství bylo kolektivizováno.

### **Leninismus**

– soubor filozofických, ekonomických a politických tezí Vladimíra I. Lenina; revidovaný marxismus aplikovaný na sovětskou realitu a přetvořený v oficiální státní a stranickou ideologii Sovětského svazu, KSSS a dalších tzv. socialistických zemí a komunistických stran; obsažený mimo jiné v pamfletu „Co dělat?“; dle této ideologie lze úspěšně provést proletářskou revoluci za určitých podmínek i v průmyslově zaostalé zemi; cílem byla světovláda; základním stavebním kamenem byla představa o "světové revoluci", když se k bolševickému Rusku připojí proletáři po celém světě; Lenin chtěl dokázat, že revoluce povede k přímé (nereprezentativní) vládě dělníků a rolníků, načež stát se svým donucovacím aparátem zanikne a vznikne beztřídní společnost; kladl důraz na vybudování silné stranické organizace a diktaturu proletariátu prostřednictvím jeho zvolených zástupců; bojoval proti moci církve a nacionalismu; význam přisuzoval rozvoji těžkého průmyslu; Leninova teorie přímé vlády se v praxi změnila v totalitní vládu jedné politické strany nad celou sovětskou společností.

### **Nová ekonomická politika (Novaja ekonomičeskaja politika, NEP)**

– (1921– 1928); bolševický přechodný program obnovy hospodářství zničeného občanskou válkou v bolševickém Rusku a Sovětském svazu; kombinace státem řízeného hospodářství a malého podnikání; částečný odklon od zásad socialistického hospodářství; povoleno soukromé vlastnictví firem a pronájem půdy i vybraných průmyslových podniků; část jich byla odstátněna, vnitřní obchod relativně volný; obnovení zahraničního obchodu a otevření se zahraničním investicím; místo povinných odvodů produkce zavedena naturální (později peněžní) daň, zaveden zlatý rubl; vznikla nová rychle bohatnoucí společenská vrstva tzv. nepmanů (živnostníci) – podnikatelů těžících z nových podmínek, často také obviňovaných z hospodářských neúspěchů konceptu; těžký průmysl a bankovníctví zůstalo pod kontrolou státu; rolníci namísto dodávek státem předepsaných kvót za pevně stanovené ceny na trh dávali přednost výhodnějšímu prodeji zemědělských plodin nepmanům na volném trhu; opatření přinesla částečné zotavení a stabilizaci v zemědělství a průmyslu; nedokázala ale zajistit modernizaci a industrializaci; obilí se muselo dovážet ze zahraničí; proto nahrazena Stalinovou násilnou centralizací, kolektivizací a mohutnou industrializací.

### **Sovětský model řízení ekonomiky**

– hospodářství řízeno většinou pětiletými národohospodářskými plány uplatňované také za J. V. Stalina; určujícími byly kvantitativní ukazatele zemědělské a průmyslové výroby; ceny zboží a služeb byly centrálně stanoveny; pracovní síla rozmisťována úředně; postupně převzatý i dalšími státy především východního bloku.



### **Stalinismus**

– byrokraticko-stranický systém uplatňovaný za vlády J. V. Stalina; logické pokračování leninismu; režim založený na jediné vládnoucí straně, ústředním řízení ekonomiky zcela kontrolované státem, s jednotnou kulturní a intelektuální linií autoritativně vydanou a vyžadovanou, ale podřizující ve skutečnosti stát jediné osobě- Stalinovi; Ideologie a praxe stalinismu byla s různými obdobími aplikována po celou dobu existence tzv. komunistického systému v zemích ovládaných komunistickými stranami; systém definovaný diktaturou kultu osobnosti, v čele s komunistickou stranou zakotvenou v ústavě, podezřívavostí, uměle vyvolávanými krizemi, osobní tyranii, denunciací a cenzurou, gigantismem systematickou propagandou, absencí soukromého sektoru, justice i politické konkurence; dále charakteristický odmítáním zodpovědnosti, centrálním plánováním, industrializací, kolektivizací, pracovními tábory a moskevskými politickými procesy; z ideologického hlediska nebyl rasový antisemitismus klíčový, ale likvidace církví, národnostních menšin nebo kulaků ano; odhaduje se, že za Stalinovy vlády přišlo v Sovětském svazu o život nejméně 40 milionů lidí.

### **Válečný komunismus**

– (1918–1921); označení pro hospodářskou politiku bolševiků (komunistů) v Rusku v době občanské války s cílem zajistit zásobování dělníků ve městech a armády; vyznačoval se implementací komunistické koncepce hospodářství – centralizací státní moci, zestátněním průmyslu, bankovníctví a zahraničních půjček, odmítavým postojem k funkcím peněz, výrazným omezením soukromého trhu a obchodu, zavedena pracovní povinnost a přidělový systém, zemědělské přebytky pod nátlakem odevzdávány státu a armádě, zavedeny fixní ceny a mzdy, docházelo k naturalizaci hospodářství v důsledku vysoké inflace; na ochranu dělníků byly zavedeny spotřební knížky a výplata mezd v naturáliích; výsledkem černý trh, korupce a rolnická povstání; ruská ekonomika se v 1921 zhroutila.

### **Velký obrat (revoluce shora, druhá revoluce)**

– skutečně po převzetí moci J. V. Stalinem v 1928; znamenal odklon od zásad Nové ekonomické politiky (viz Nová ekonomická politika); v rámci pětiletého plánu došlo k industrializaci a socializaci hospodářství a masové kolektivizaci s cílem dohonit a překonat ve výši makroekonomických ukazatelů stav ekonomiky Spojených států amerických a západní Evropy a zaručit soběstačnost sovětského národního hospodářství; důraz byl kladen na modernizaci těžkého průmyslu a zvýšené zbrojení; k rozvoji průmyslu bylo potřeba finančních prostředků, které nebylo možné získat zahraničními půjčkami, bylo potřeba si je opatřit na úkor rolníků z domácího spotřebitelského trhu (resp. kolektivizací a zestátněním půdy); devizy na nákup zahraniční techniky a zařízení se daly získat jen zvýšením exportu, především obilí.

### **Vladimír Iljič Lenin (vl. jm. Vladimír Iljič Uljanov)**

– (1870–1924); narozen v Simbirsku (dn. Ulyanovsk); ruský a sovětský politik a vystudovaný právník; od 1900 pobýval v exilu v západní Evropě, žil střídavě v Německu, Belgii, Francii a Anglii; hlavní postava ruské revoluce v listopadu 1917; v 1918–1924 první předseda Rady lidových komisařů (premiér) sovětského Ruska; v 1922 založil Sovětský svaz; od 1923 se vzhledem ke zdravotnímu stavu prakticky neúčastní politického života; politický vůdce uskutečňující marxistické principy v praxi; po svržení cara Mikuláše II. sestavil bolševickou vládu a stal se hlavou státu; prosadil koncept válečného komunismu a nové ekonomické politiky, včetně poměrně úspěšné elektrifikace; do praxe zavedl teorii leninismu, jejímž výsledkem byl totalitární systém, jak o tom svědčí fyzická likvidace politické opozice i soukromého vlastnictví a masový teror; v posledních letech života odsuzoval soustředění moci ve Stalinových rukách, ale nebyl schopen tomu zabránit; Leninovo tělo bylo nabalzamováno a dodnes je vystavováno v moskevském mauzoleu.

## 8. PŘEDNÁŠKA

### Druhá světová válka. Válečná ekonomika nacistického Německa. Hospodářské využívání Německem obsazených území na příkladu Protektorátu Čechy a Morava.

#### Bitva o Atlantik

– bitva trávající po celou dobu druhé světové války; nejúpornější boje mezi německými plavidly a ponorkami a spojeneckými zásobovacími konvoji se odehrály od poloviny roku 1940 do druhé poloviny roku 1943; právě v průběhu roku 1943 se díky masivnímu nasazení letadlových lodí, letounů, radaru a nových náloží a min podařilo získat převahu na stranu Spojenců; důležité bylo rovněž prolomení šifer z německého šifrovacího zařízení Enigma.

#### Bitva o Berlín

– (1945); v únoru 1945 Rudá armáda prolomila německou obranu v Polsku a postupovala polským a německým územím k Berlínu; začala v dubnu 1945 útokem Sovětů a obklíčením Berlína, aby koncem dubna obsadili město; po sebevraždě Hitlera v berlínském bunkru se město vzdalo počátkem května.

#### Bitva o Británii

– (1940); série leteckých bojů o Velkou Británii mezi britským královským letectvem a německým Luftwaffe od července do října 1940; cílem Německa bylo oslabit britskou leteckou obranu pro invazi do Británie; po dočasné neutralizaci britského radarového systému se útoky Německa soustředily na britské přístavy a vojenské opěrné body na pobřeží, později na britská letiště a letecké továrny ve vnitrozemí, v konečné fázi se pak bojovalo k Londýnu a další velká britská města; bitva skončila vítězstvím Britů, Německo se začalo soustřeďovat na jiná bojiště například na východní frontě.

#### Bitva o Normandii

– (1944); předcházelo jí úspěšné vylodění Spojenců na západním pobřeží Francie, v Normandii, v červnu 1944 v rámci operace Overlord; úspěšná bitva o Normandii byla předstupněm k prolomení německé obrany na západě Francie, osvobození Paříže v srpnu, osvobození Belgie; do konce roku 1944 se však kvůli zásobovacím obtížím Spojencům a odporu německých jednotek nepodařilo uskutečnit vpád do Německa a druhou světovou válku rozhodnout a situace na západní frontě se stabilizovala.

#### Cash&Carry

– opatření ze strany neutrálních Spojených států amerických, znamenající fakticky podporu Velké Británie mezi lety 1939–1941; Spojené státy americké mohly obchodovat s válečným a jiným materiálem se zeměmi ve válce za dvou podmínek; zaprvé, země si odveze nakoupený materiál na vlastních lodích (což v té době byla schopna pouze Velká Británie) a za druhé, země za nákup zaplatí hotově nebo ve zlatě, nikoli úvěrem.

#### Druhá republika

– období fungování Česko-Slovenské republiky na okleštěném území od 1. října 1938 (postoupení Sudet v rámci Mnichovské dohody) do 14. března 1939 (vyhlášení nezávislého Slovenského štátu; původní Československo ztratilo třetinu svého území, část svého průmyslu, obranné opevnění; bylo také oslabeno přílivem uprchlíků z oblasti obsazených Německem; vláda vládla bez parlamentu, byla zavedena cenzura; docházelo k rostoucímu tlaku ze strany Německa a Maďarska, častějším konfliktům mezi Němci a Čechy; v březnu 1939 byli představitelé státu v Berlíně donuceni podepsat souhlas s okupací.

### **Druhá světová válka**

– (1939–1945); v pořadí druhý globální ozbrojený konflikt; pro Evropu válka začala na počátku září 1939, kdy Německo napadlo Polsko, následně Francie a Velká Británie vyhlásily válku Německu; v polovině září pak Sovětský svaz zabral část polského území, jak bylo již předem dohodnuto.; Sovětský svaz byl přepaden Německem v polovině roku 1941; Spojené státy americké začaly aktivně bojovat od prosince 1941 po útoku Japonska na americkou základnu v Pacifiku Pearl Harbor; v druhé světové válce tak proti sobě stály blok zemí vedených Spojenými státy americkými, Sovětským svazem (od poloviny roku 1941), Velkou Británií (tedy Spojenci) proti bloku zemí Osy (Berlín–Řím–Tokio) vedeném Německem, Itálií a Japonskem. Válka byla v Evropě ukončena kapitulací Německa v květnu 1945 a celosvětově kapitulací Japonska v září 1945; druhá světová válka přinesla převratné vojenské inovace, výrazné ekonomické, politické a sociální změny.

### **Exilová vláda v Londýně**

– oficiálně Prozatímní státní zřízení Československa existující od července 1940 do dubna 1945 se sídlem v Londýně; byla tvořena prezidentem republiky Edvardem Benešem, vládou a Státní radou (později i Právní radou); existovala paralelně s protektorátní vládou a reprezentovala zájmy Československa v zahraničí, jelikož byla Spojenci uznána; byla následována vládou Národní fronty (viz 13. přednáška).

### **Maginotova linie**

– pás opevnění na východě Francie, poskytující ochranu na hranicích zejména s Německem a Itálií, vybudovaný mezi lety 1929–1940; v některých částech však vybavenost linie dělostřelectvem nebyla dostatečná a tudíž nebyla zcela nedobytná, jak se mnozí domnívali; například v oblasti hranic s Belgií linie poskytovala slabou obranu, čehož Německo při vpádu do Francie na jaře 1940 obratně využilo; pád částí Maginotovy linie v kombinaci s fatálními neúspěchy francouzské armády znamenal kapitulaci Francie v červnu 1940; Maginotova linie byla vzorem například pro československé opevnění stavěné v druhé polovině 30. let 20. století.

### **Kapitulace Japonska**

– jednalo se o faktický konec druhé světové války; Japonsko kapitulovalo 2. září 1945 v důsledku svržení dvou atomových bomb na města Hirošima a Nagasaki ze strany Spojených států amerických; na počátku srpna svrhl nejprve americký letoun uranovou bombu Little Boy na město Hirošimu, o několik dní později pak byla plutoniová bomba Fat Man shozena na město Nagasaki; lidské ztráty se odhadovaly na stovky tisíc zemřelých nebo raněných.

### **Mnichovská dohoda**

– (9/1939); dojednána v Mnichově dne 29. září; zástupci Velké Británie, Francie, Německa a Itálie se dohodli na tom, že Československo do 10. října 1939 postoupí pohraniční oblasti obývané z větší části obyvateli hlásící se k německé národnosti (tedy Sudety) Německu; zástupce Československa byl přítomen, ale k jednání nebyl přizván; oficiální důvod k tomuto postoupení uváděný Německem byl národnostní princip; Hitler požadoval sjednocení Němců do jednoho státu; ve skutečnosti však měl dlouhodobý zájem na rozbití Československa a jeho průmyslovém potenciálu; Československo bylo vystaveno tlaku ze strany signatářů dohody již několik dní před jejím uzavřením; československá vláda původně s požadavky Německa souhlasila, pro národních protestech, pádu vlády, generální stávce a všeobecné mobilizaci je odmítla, aby je nakonec přijala; požadované území bylo bez boje postoupeno; dohoda byla příkladem politiky appeasementu ze strany Francie a Velké Británie.

### **Podivná válka (Sitzkrieg)**

– období klidu na západní frontě během prvních osmi měsíců druhé světové války, tedy do útoku Německa na Francii na jaře 1940; Francie podnikla vpád do Sárska; kvůli nepříznivému počasí, vysokým vojenským ztrátám Německa v Polsku a francouzskému spoléhání se na opevnění Maginotovy linie se další výrazné boje mezi Spojenci a Německem neodehrály.

### **Politika appeasementu**

– politika ustupování požadavkům agresivních zemí (typicky nacistického Německa) s cílem udržení míru v Evropě ve 30. letech 20. století; tuto politiku uplatňovaly západní demokracie, typicky Francie a Velká Británie; výsledkem bylo mocenské posílení Německa, druhé světové válce se svět nevyhnul.

### **Protektorát Čechy a Morava**

– část československého území vzniklá po postoupení Sudet a okupovaná nacistickým Německem od 15. března 1939 do 8./9. května 1945; byl vyhlášen 16. března 1939 výnosem Adolfa Hitlera; jeho ustanovení znamenalo porušení Mnichovské dohody; hlavou byl státní prezident Emil Hácha (prezidentem již od listopadu 1938); nejdůležitější postavou však byl Říšský protektor s rozsáhlými pravomocemi; zahraniční politika protektorátu byla v rukou Německa; již od počátku byla hrubě porušována platná ústava stejně jako lidská, politická, ekonomická práva; došlo ke zrušení politických stran, tvrdé cenzuře, rozpuštění armády, arizaci židovského majetku (viz 7. přednáška) a zvyšování podílu Němců na politickém a ekonomickém rozhodování a majetku (germanizaci); souběžně bylo fungování protektorátního hospodářství podřízeno potřebám nacistické ekonomiky; byla zavedena válečná ekonomika; například v průmyslu se vyznačující regulací produkce v podobě ústředních svazů či placením válečného (matrikulačního) příspěvku.

### **Slovenský štát**

– (1939–1945); samostatný stát v podstatě na území dnešního Slovenska; vyhlášen 14. března 1939, tedy den před obsazením zbylého území Československa nacisty; ve své zahraniční politice se orientoval na nacistické Německo a stal se jeho politickým a vojenským spojencem; Slovensko se podílelo na útoku na Polsko na počátku září 1939.

### **Velkoprostorové hospodářství (Grossraumwirtschaft)**

– koncept uspořádání nacistického Německa a jím ovládaných, vykořisťovaných území; hospodářský prostor zabraných oblastí měl být organizován v soustředných kružnicích; centrem by bylo Německo, jediná průmyslová oblast; území okolo něj (například Československo) mu měla poskytovat potřebné nerostné suroviny, pracovní sílu atp. bez toho, aby sama rozvíjela průmyslovou výrobu; území vzdálenější od centra měla být orientována výhradně na zemědělství.

### **Zákony o neutralitě**

– série zákonů schválených mezi lety 1935–1939 ve Spojených státech amerických mající za cíl jejich neúčast v dalším evropském ozbrojeném konfliktu; v rámci těchto zákonů Američané postupně nesměli například obchodovat s válečným materiálem se zeměmi ve válce, poskytovat jim půjčky, americké lodě nesměly přepravovat osoby nebo zboží válčících zemí; v roce 1939 bylo zákonem dovoleno obchodovat se zeměmi ve válce za podmínky plateb v hotovosti a vlastní dopravě (viz Cash&Carry); dovoz nebo vývoz zbraní byl umožněn pouze na zvláštní povolení; částečně pozbyly platnosti v roce 1941, kdy Spojené státy americké vstoupily do druhé světové války; konotace zákonů je spíše negativní, nerozlišovaly mezi agresorem a obětí války.

### **Zimní válka**

– (1939–1941); zahájena napadením Finska Sovětským svazem v listopadu 1939, když Finsko nereagovalo na sovětské požadavky na finské území; tyto požadavky byly signálem sovětské územní expanze plánované v rámci paktu o neútočení uzavřeném mezi Sovětským svazem a Německem; přes jasnou početní převahu Sověti narazili na nečekaný a tuhý odpor Finů, zároveň vlivem čistek v Rudé armádě nebyli dostatečně bojeschopní; Rusku se podařilo prorazit obrannou linii až v únoru 1940; konflikt skončil uzavřením Moskevského míru v březnu 1940; v důsledku míru si Finsko udrželo nezávislost, avšak postoupilo cca 10 % svého území Sovětskému svazu.

### **Životní prostor (Lebensraum)**

– nacistická koncepce ospravedlňující německou expanzi v Evropě, zejména na východ; podle nacistů bylo nutné získat další životní prostor a půdu pro početné německé obyvatelstvo; podle rasových principů německý národ měl nárok na úrodnou půdu ve východní Evropě; původní obyvatelstvo mělo být vykořisťováno a v dlouhodobém horizontu vyhlazeno.

## **Německo-sovětské vztahy mezi lety 1939–1941. Hospodářské souvislosti porážky Německa ve druhé světové válce.**

### **Alfred Rosenberg**

– (1893–1946); německý politik a vlivný stranický ideolog NSDAP; vystudoval architekturu na moskevské univerzitě; od 1942 říšský ministr pro okupovaná východní území; jeden ze spoluautorů teorií o rasové nadřazenosti a koncepce okupační politiky vůči východní Evropě, včetně teorií o degenerativním moderním umění; autor knihy „Mýtus 20. století“, teoretického základu nacistického učení; v Norimberském procesu odsouzen k trestu smrti za válečné zločiny a popraven.

### **Evakuace průmyslu v Sovětském svazu**

– (1941–1942); přemístění průmyslových podniků a pracovní síly z evropské části Sovětského svazu za Ural, Západní Sibiř a střední Asii a následná obnova výroby; uskutečnila se především po železnici nebo po vodě; celkem evakuováno 10 % kapitálu a 3/8 průmyslu země (především zbrojního); za evakuaci byl mimo jiné zodpovědný i Alexej N. Kosygin; i přes problémy v podobě neexistence podrobných plánů a materiální přípravy to byl jeden z faktorů pozdějšího vítězství Sovětského svazu v bitvě u Stalingradu i obecně ve druhé světové válce.

### **Hitlerův nový pořádek**

– nacistická koncepce uplatňovaná za působení Adolfa Hitlera; plán rekonstrukce Evropy na rasových základech; územní obnovení Velkoněmecké říše s cílem anektovat například východoevropské území, Rakousko, Sudety, Polsko, Lucembursko, Alsasko-Lotrinsko, Slovinsko, Protektorát Čechy a Morava, včetně ztročení slovanských národů (hélotizace).

### **Joachim U. F. W. von Ribbentrop**

– (1893–1946); německý nacistický diplomat; horlivý zastánce antisemitismu; v 1925 získal šlechtický titul; v 1938–1945 ministr zahraničí; spoluvůdce německo-britské námořní smlouvy z 1935 a v 1939 signatář tzv. Ocelového paktu s fašistickou Itálií; podepsal sovětsko-německou smlouvu o neútočení v srpnu 1939; v Norimberském procesu odsouzen k trestu smrti za válečné zločiny a popraven; vinen byl aktivní účastí na většině nacistických agresivních činů od anšlusu Rakouska, přes útok na Polsko až po vpád do Sovětského svazu, stejně jako diplomatický nátlak k okupování zbytku Československa.

**Karl Schnurre**

– (1898–1990); německý diplomat a právník; 1936 převzal vedoucí funkci v obchodním oddělení německého ministerstva zahraničí; v 1939 účastník jednání o Paktu Ribbentrop-Molotov; do roku 1941 účastník jednání se Sovětským svazem; referent hospodářského odboru pro obchod s východem a vedoucí obchodní vyjednávací delegace.

**Pakt o neútočení mezi Německem a Sovětským svazem (Pakt Ribbentrop-Molotov)**

– (8/1939); smlouva mezi Hitlerovým Německem a Sovětským svazem o neútočení; pojmenovaný podle ministrů zahraničí obou zemí; tajný dodatek vymezoval sféry vlivu v Evropě; mimo jiné rozdělení Polska po jeho obsazení a hospodářskou spolupráci; rovněž akceptoval vznik Protektorátu Čechy a Morava; důsledkem bylo vypuknutí druhé světové války.

**Vjačeslav M. Molotov (vl. jm. V. M. Skrjabin)**

– (1890–1986); sovětský diplomat; v 1930–1941 předseda Rady lidových komisařů; v 1939–1949 a 1953–1956 působil jako lidový komisař (ministr) zahraničí; podepsal sovětsko-německou smlouvu o neútočení v srpnu 1939; po 1945 zastupoval Sovětský svaz na zasedáních Organizace spojených národů, kde často využíval práva veta a přispíval tak k prodloužení studené války; v 1956 vyloučen z komunistické strany; pro svoji tvrdost a nekompromisnost ve vyjednávání měl přezdívku „Stalinovo kladivo“.

**Zákon o půjčce a pronájmu (Lend and Lease Act)**

– (3/1941); americký zákon, v letech 1941-45 umožnil dodávky válečného materiálu (jeho prodej, pronájem, půjčku) spojeneckým armádám s tím, že dodávky těmto armádám sloužily k ochraně Spojených států amerických; kolem 60 % dodávek směřovalo do Velké Británie výměnou za poskytnutí námořních základen a kolem 20 % do Sovětského svazu; zahrnoval dodávky potravin, technologií; zbrojního arsenálu, aut, tanků a letadel; američtí spojenci obdrželi válečný materiál, který měli používat do jeho zničení v boji, či vrácení po válce; v praxi většina materiálu již po válce vrácena nebyla; americká vláda dodavatelům platila pomocí peněz získaných ze státních dluhopisů; souhrnná pomoc činila 50,6 mld. dolarů; jednalo se o další významný krok nad rámec amerického izolacionismu a neutrality.

## 9. PŘEDNÁŠKA

### **Poválečná obnova Evropy, počátky mezinárodní a evropské integrace. Vznik a fungování Brettonwoodského měnového systému. Formování východního bloku.**

#### **Atlantická charta**

– (1941); deklarace zemí Spojených států amerických a Velké Británie; tyto země se dohodly na společném postupu proti hitlerovskému Německu, budoucím neuznání válečných územních zisků, liberalizaci mezinárodního obchodu a podpoře svobodných voleb a demokratických režimů, hospodářské spolupráci.

#### **Brettonwoodský měnový systém**

– (1944); systém regulace měnové politiky prostřednictvím stanovení a udržování fixních směnných kurzů ustanovený v Bretton Woods ve Spojených státech amerických; mezi základní podmínky fungování patřila měnová regulace k udržování určených fixních směnných kurzů, jedinou měnou navázanou na zlato (rezervní měnou) byl americký dolar, měny byly navázány na dolar a zprostředkovaně na zlato, směnitelnost amerického dolaru za zlato mezi centrálními bankami, náprava nerovnováh v platební bilanci; pro jeho hladší fungování byl založen také Mezinárodní měnový fond a Mezinárodní banka pro obnovu a rozvoj; systém fungoval dobře v 50. a 60. letech 20. století; byl jedním z faktorů hospodářské prosperity západních demokratických zemí; po zavření zlatého okna zanikl v roce 1973.

#### **Evropské hospodářské společenství (EHS)**

– (1958); mezinárodní organizace; cílem byla podpora hospodářské integrace a vytvoření jednotného trhu mezi signatářskými státy Římských smluv; od 1993 byla součástí Evropských společenství na základě Maastrichtské smlouvy; od zániku Evropských společenství v roce 2009 je součástí Evropské unie.

#### **Evropské sdružení volného obchodu (ESVO)**

– (1960); mezinárodní organizace; protiváha k EHS (viz Evropské hospodářské společenství); mezi zakládající země patřila vedoucí Velká Británie, Švýcarsko a Norsko (stále ještě členové) a Dánsko, Portugalsko, Rakousko, Švédsko, později přistoupil Island, Finsko; hlavním cílem byla podpora hospodářské spolupráce a prosperity mezi členy; od 70. let se některé členské země staly součástí Evropského společenství; v roce 1992 ESVO vyjma Švýcarska podepsalo smlouvu s Evropským společenstvím o vytvoření Evropského hospodářského prostoru.

#### **Evropská společenství (ES)**

– propojení Evropského hospodářského společenství, Evropského sdružení uhlí a oceli a Evropského společenství pro atomovou energii od roku 1965; tvořila první pilíř Evropské unie; zanikla v roce 2009 s právním nástupnictvím Evropské unie.

#### **Evropské společenství pro atomovou energii (Euratom)**

– (1957); mezinárodní organizace založená na základě Římských smluv; mezi hlavní cíle patřilo posílení spolupráce v oblasti rozvoje atomové energie a atomového průmyslu, stejně jako zvyšování investic do tohoto odvětví, společný jaderný trh, spolupráce v jaderném výzkumu a vývoji, společné nakládání s jaderným odpadem atd.; v roce 1967 došlo k sloučení jeho institucí do institucí Evropských společenství; v současnosti je integrováno v rámci Evropské unie (EU).

### **Evropské společenství uhlí a oceli (Montánní unie, ESUO)**

– (1952); mezinárodní organizace založená šesti zeměmi (země Beneluxu, Francie, západní Německo, Itálie) na dobu 50 let; vytvořila základ pro další evropskou integraci; byl navržen ve snaze zabránit další válce mezi Německem a Francií a to tím, že se Německo bude obchodně, ekonomicky integrovat s Francií, resp. Evropou; hlavním cílem bylo vytvoření společného trhu s uhlím a ocelí, surovinami klíčovými pro vedení války; tento cíl byl naplněn; v roce 1969 se spojilo s institucemi Evropského hospodářského společenství; v roce 2002, kdy vypršelo 50 let jeho existence, byly jeho institucemi sloučeny s institucemi Evropského společenství (viz Evropské společenství).

### **Konference Spojenců na Jaltě**

– (2/1945); setkání Spojenců (Spojených států amerických, Sovětského svazu a Velké Británie) v době druhé světové války v Jaltě na Krymu; projednávala se otázka vztahu Spojenců k Německu a Francii či Polsku a vznik Organizace spojených národů; mezi hlavní výsledky patřilo podepsání Deklarace o svobodné Evropě (na osvobozených územích měly proběhnout svobodné volby), dohodnutí existence Rady bezpečnosti OSN, rozhodnutí o demilitarizaci Německa a jeho rozdělení do čtyř zón, východní část Německa měla připadnout Polsku a Sovětskému svazu, shoda na placení reparací Německem a prozatímní celkovou částku, dohoda o vyhlášení války Japonsku Sovětským svazem a další.

### **Mezinárodní banka pro obnovu a rozvoj (International Bank for Reconstruction and Development)**

– (1944); mezinárodní instituce založená jako jedna z institucí Brettonwoodského měnového systému; hlavním cílem byla pomoc při poválečné obnově evropských zemí; později se zabývala hospodářskou a finanční pomocí rozvíjejícím se zemím při nastartování jejich hospodářského růstu; společně s Mezinárodní asociací pro rozvoj tvoří Světovou banku.

### **Mezinárodní měnový fond (International Monetary Fund, IMF)**

– (1944); mezinárodní organizace, která vznikla jako jedna z institucí Brettonwoodského měnového systému; mezi cíle patřilo realizovat a řídit systém fixních směnných kurzů, podporovat měnovou spolupráci, devizovou stabilitu, vytvářet multilaterální platební systémy, překonávat nerovnováhy členů v platební bilanci, napomáhat rozvoji mezinárodního obchodu; v současnosti se soustřeďuje na posilování měnové spolupráce, podporovat stabilitu měnových kurzů, a finančně pomáhat zemím s hospodářskými problémy; Československo bylo členem již do jeho založení, vyloučeno v roce 1953 za neohlášení měnové reformy, členství bylo obnoveno v roce 1990; nyní má téměř 190 členů.

### **Organizace pro evropskou hospodářskou spolupráci (Organization for European Economic Cooperation, OEEC)**

– (1948); organizace vzniklá v rámci realizace Programu evropské obnovy; rozdělovala prostředky, materiál, pomoc z ERP (viz Marshallův plán), zaměřovala se rovněž na hospodářskou a měnovou spolupráci a liberalizaci zahraničního obchodu; členy bylo 17 evropských zemí a tři německé okupační zóny splňující podmínky ERP; v roce 1961 vznikla z OEEC Organizace pro hospodářskou spolupráci a rozvoj (OECD), mezinárodní organizace sdružující ekonomicky nejvyspělejší, demokratické země světa.

### **Organizace spojených národů (United Nations, OSN)**

– (1945); mezinárodní organizace vzniklá v San Francisku; nahradila Společnost národů fungující v meziválečném období; cílem je zachování mezinárodního míru a bezpečnosti, zajištění mezinárodní spolupráce; každá členská země má své stálé zastoupení a jeden hlas na Valném shromáždění; výkonným orgánem je Rada bezpečnosti OSN, její rezoluce jsou právně závazné; v době založení sdružovala 50 zemí, v současnosti má téměř 200 členů.



### **Pax Americana**

– označení výsadní ekonomické, vojenské a politické pozice Spojených států amerických mezi zeměmi západního bloku, zároveň se jednalo o období relativního míru v Evropě ve druhé polovině 20. století; silná pozice Spojených států amerických byla postupně oslabována průběhem vietnamské války, opuštěním Brettonwoodského měnového systému, evropskou integrací apod.

### **Program evropské obnovy (Marshallův plán, European Recovery Program, ERP)**

– (1948–1951); program hospodářské pomoci evropským zemím ze strany Spojených států amerických, trvající od dubna 1948 do prosince 1951; vědomy si ekonomických problémů v Evropě a hrozby nástupu komunistických režimů, Spojené státy americké nabídly tento plán demokratickým zemím s tržními ekonomikami, které podají společnou žádost a budou ochotny poskytnout statistické údaje o svých ekonomikách; tedy v podstatě všem evropským zemím; v červnu 1947 americký ministr zahraničí George C. Marshall předestřel základní obrysy tohoto plánu ve svém projevu na americké Harvardské univerzitě; cílem bylo podpořit rychlejší hospodářskou obnovu Evropy a pomoci americkému hospodářství s odbytem na zahraničních trzích; Sovětský svaz plán odmítl stejně jako jeho budoucí satelity včetně Československa; celková hodnota pomoci činila cca 13 mld. amerických dolarů; z velké části se jednalo o dary, zmenší částí pak o půjčky; za účelem žádosti o pomoc evropské země založily Komisi pro evropskou hospodářskou spolupráci (CEEC), později nahrazenou Organizací pro evropskou hospodářskou spolupráci (OEEC); program je většinou hodnocen pozitivně, jelikož byl jedním z faktorů hospodářského rozkvětu zemí západní Evropy v 50. letech 20. století.

### **Rada Evropy (Council of Europe)**

– (1949); mezivládní organizace vzniklá na základě Bruselského paktu (smlouvy mezi zeměmi Beneluxu, Francií a Velkou Británií o spolupráci a kolektivní obraně); původním cílem byla integrace Evropy, později se zaměřila na problematiku lidských práv a svobod; byla předstupněm pro evropskou integraci; Československo do ní vstoupilo v roce 1991.

### **Římské smlouvy**

– dvě smlouvy, které byly uzavřeny v roce 1957 v Římě a platné od roku 1958; smluvními stranami Francie, západní Německo, Itálie, země Beneluxu; první smlouva založila Evropské hospodářské společenství a druhá smlouva vytvořila Evropské společenství pro atomovou energii.

### **Severoatlantická aliance (North Atlantic Treaty Organization, NATO)**

– (4/1949); mezinárodní vojenský pakt původně mezi dvanácti zeměmi západní, jižní a severní Evropy, Spojenými státy americkými a Kanadou; cílem bylo zajistit kolektivní bezpečnost v Evropě za pomoci Spojených států amerických; aliance nabyla na významu díky korejské válce (12. přednáška); byly vytvořeny společné jednotky, koordinována vojenská činnost či zřízen post Generálního tajemníka NATO; první vojenské operace ale NATO podniklo až na počátku 90. let 20. století ve válce v Jugoslávii; v současné době má cca 30 členských zemí včetně České republiky (od roku 1999).

### **Správa Spojených národů pro pomoc a obnovu (United Nations Relief and Rehabilitation Administration, UNRRA)**

– mezinárodní organizace založená v roce 1943, poskytující pomoc po druhé světové válce (viz 8. přednáška) zemím Evropy; charakter pomoci byl humanitární – potraviny, šatstvo, zdravotní materiál atd.; chod financovaly členské státy Organizace spojených národů, z velké části pak Spojené státy americké; fungovala do roku 1947, kdy byla zrušena.

### **Trumanova doktrína**

– (3/1947); doktrína zadržování komunismu; vyhlášena americkým prezidentem Harry S. Trumanem v reakci na východní Evropě a také na situaci v Řecku a Turecku, které se mohly bez rychlé hospodářské pomoci Spojených států amerických dostat do sféry sovětského vlivu; kladla si za cíl zamezit rozšiřování komunistických režimů kdekoli na světě ekonomicky i vojensky; Truman byl při formulaci doktríny ovlivněn tzv. Kennanovým telegramem, v němž byla brilantně analyzována sovětská zahraniční politika a definován nový, tvrdší postoj Spojených států amerických vůči Sovětskému svazu; i v důsledku přijetí doktríny se Spojené státy americké rozhodly realizovat Program evropské obnovy (viz Marshallův plán).

### **Všeobecná dohoda o clech a obchodu (General Trade Agreement on Tariffs and Trade, GATT)**

– (1947); multilaterální dohoda o pravidlech řízení obchodu členskými zeměmi, zřízení a fungování Světové obchodní organizace (World Trade Organization, WTO) a řešení sporů mezi členy; v následujících dekadách probíhala jednání v rámci kol (rounds), například se jednalo o Kennedyho kolo, Uruguayské kolo apod.; WTO byla zřízena v roce 1995 a nahradila provizorní GATT; mezi hlavní cíle patřilo snižování obchodních bariér, provádění antidumpingových opatření a regulace světového obchodu; Československo bylo zakládajícím členem.

### **Uzavření zlatého okna (Nixonův šok)**

– (1971); opatření ze strany Spojených států amerických, které znamenalo porušení základní podmínky fungování Brettonwoodského měnového systému a de facto předznamenalo jeho brzký konec; na počátku 70. let 20. století se stupňoval tlak na výměnu amerických dolarů za zlato a na devaluaci kurzu amerického dolaru; následně se americký prezident rozhodl jednostranně vypovědět směnitelnost amerických dolarů za zlato; po tomto opatření Brettonwoodský měnový systém byl neoperabilní a v roce 1973 definitivně zanikl.

### **Železná opona (projev Churchilla ve Fultonu)**

– (1946); označení hranice mezi východním a západním blokem v Evropě; na straně východního bloku se jednalo o západní hranici Sovětského svazu, Německé demokratické republiky, Československa, Maďarska, Jugoslávie, jižní hranici Albánie a Bulharska; pojem se stal známým díky jeho použití v projevu britského premiéra Winstona Churchilla na univerzitě v americkém Fultonu v březnu 1946 (tzv. Fultonský projev).

## **Hospodářský vývoj Sovětského svazu a zemí východního bloku v 50. a 60. letech 20. století.**

### **Berlínská blokáda (První berlínská krize)**

– (6/1948–5/1949); blokáda pozemní dopravy v Západním Berlíně sovětskou armádou; sovětská reakce na vznik Trizonie (předehra ke vzniku samostatného západoněmeckého státu) a v ní realizovanou měnovou reformu (viz Erhardova měnová reforma); západní mocnosti odpověděly intenzivním leteckým zásobováním Západního Berlína; Spojené státy americké a Velká Británie vytvořily letecký most a během 14 měsíců dopravily do blokovaných částí Berlína přibližně 2,5 milionu tun zásob; Stalin uznal neúspěch a krize dovršila započatý proces dělení Německa na dva samostatné státy; rozhodující podíl na úspěchu akce měl americký generál Lucius D. Clay.

### **Centrálně plánovaná ekonomika**

– ekonomický systém, v němž významnou roli hraje stát (plánovací komise), stát se částečně nebo plně snaží nahradit roli trhu; převážně se opírá o několikaleté plány, kterými definuje budoucí vývoj země; opírá se o příkazně přidělový systém a monopol nabídky; základem centrálního plánu jsou naturálně-věcné ukazatele; typická je absence objektivních kritérií ekonomického rozhodování (např. neexistence tržních cen nebo spotřebitelských preferencí), korupce, nedostatkovost nebo vznik šedé ekonomiky; plány direktivně stanovovaly úkoly na všech stupních řízení a pro všechna odvětví ekonomického a politického života; vymezovaly limity prostředků, které byly nezbytné pro jejich splnění; určovaly i ekonomické podmínky; výrobce (podnik) je v postavení podřízeném a pouze musí plnit zprostředkované příkazy z ekonomického centra; soukromé vlastnictví (pokud existovalo) je zcela okrajovou formou; je umělým ekonomickým systémem, vzniklým a udržovaným při životě státní mocí a pomocí určité míry politického tlaku; neefektivní a nefunkční operacionalizace státního vlastnictví byla klíčovým selháním centrálně plánované ekonomiky; ve druhé polovině 20. století se tento systém projevil především v reálně socialistických ekonomikách; například československá ekonomika byla centrálně plánována mezi lety 1949–1989; tento rigidní systém byl jednou z hlavních příčin zaostávání ekonomik zemí východního bloku; státy s plánovanými ekonomikami většinou zanikly po rozpadu Sovětského svazu a transformovaly se na smíšené ekonomiky.

### **Erhardova měnová reforma**

– (6/1948); zavedení německé marky (Deutsche Mark, DM) v západních okupačních zónách (viz Trizonie) za druhou světovou válkou znehodnocenou říšskou marku (RM); stahování staré měny v kurzu 100:6,5; prosadil Ludwig Erhard (ředitel Správy pro hospodářství Spojené hospodářské oblasti); doprovázena deregulací cen a mezd; výsledek spolupráce se Spojenými státy americkými; ukončila výměnný obchod a černý trh; důsledkem byla první berlínská krize (viz první berlínská krize); výchozí předpoklad pro hospodářskou stabilizaci a přijetí Marshallova plánu (viz Marshallův plán).

### **Hnutí nezúčastněných zemí (Non-Aligned Movement, NAM)**

– hnutí států převážně třetího světa odmítající bipolární rozdělení světa a studenou válku; většina nových států vzniklých v důsledku dekolonizace, se odmítala přidat jak k západnímu, tak k východnímu bloku a preferovaly vzájemnou spolupráci v rámci samostatného uskupení; první konference afrických a asijských států se konala v indonéském Bandungu v 1955, kde se jejich představitelé dohodli na jednání s jugoslávským vůdcem Josipem Broz Titem (viz Josip Broz Tito); ve společném prohlášení účastníci odmítli účast svých zemí ve vojensko-politických blocích (budovat cizí vojenské základny na svém území); snažili se o mír na světě; zdůrazňovali, že nezúčastněnost se liší od neutrality tím, že je aktivní; první konference nezúčastněných se konala v 1961 v Bělehradě; v 80. letech 20. století se téměř rozpadlo, ztrácí význam, byly tam velké ekonomické rozdíly a v Africe vnitřní rozpory.

### **Chruščovův Nový kurz**

– (1954–1963); koncept hospodářské politiky realizovaný N. S. Chruščovem v Sovětském svazu; oficiálně přiznány závažné nedostatky v zemědělství; cílem dohonit a předejít v hospodářském vývoji Spojené státy Americké a západní Evropu; zaměřuje se na zajištění dostatku spotřebního zboží, zlepšení zásobování a nárůst bytové výstavby, extenzivní růst v agrárním sektoru ve formě rozorávání celin (dosud neobdělávaná půda) v Kazachstánu a jižní Sibiři s cílem zvýšit kvantitativní ukazatele zemědělské produkce (objem krmiva a obilí); rovněž v průmyslu zavádí decentralizační prvky v podobě sovnarchozů (územně správní orgán organizující průmyslovou výrobu a dohlížející na plnění centrálního plánu), které dočasně nahrazují zrušená ministerstva; dále byly zakládány agrokomplexy; rušeny strojní a traktorové stanice; omezoval počet záhumenků; zemědělství dosáhlo dílčích zlepšení; ve srovnání s vyspělými zeměmi zůstalo neefektivní; v 1963 důsledkem neúroda, fronta na základní potraviny a nutný import obilí ze Spojených států amerických, Kanady nebo zaostalého Rumunska; v mezinárodním měřítku byly konkurenceschopné pouze sovětské jaderné zbraně, balistické střely a úspěchy v kosmickém průmyslu.

### **Josip Broz Tito (vl. jm. Josip Broz)**

– (1892–1980); jugoslávský maršál a politik; vyučený kovodělník; v 1945–1953 předseda vlády; v 1953–1980 prezident a neomezený totalitní vůdce Socialistické federativní republiky Jugoslávie; během první světové války sloužil v rakousko-uherské armádě; od 1920 aktivní komunista; po nacistické invazi do Jugoslávie v 1941 zorganizoval komunistický odboj založený na partyzánské taktice; vojenské úspěchy proti Německu mu na konci druhé světové války zaručily domácí i mezinárodní podporu; v 1948 se formou balkánské koncepce vymezil vůči Stalinově politice a podařilo se mu v době počínající studené války (viz studená válka) získat pro Jugoslávii pozici nezávislého komunistického státu; stál při vzniku Hnutí nezávislých zemí; navazoval úzké hospodářsko-politické vztahy především se zeměmi třetího světa; odmítal Sovětským svazem vynucovanou poslušnost menších socialistických států jedné velmoci a zároveň si uvědomoval, že oficiální příklon k Západu je nereálný; v 1968 vedl opozici proti invazi do Československa; od 1967 se Jugoslávie stala pro tisíce emigrantů "přestupní stanicí ke svobodě", když zrušila vízovou povinnost; v ekonomické oblasti prosazoval koncept tzv. samosprávné alternativy (samosprávného socialismu) charakteristickým kolektivním vlastnictvím výrobních faktorů a decentralizací (podnikové rady); byl odpovědný za hospodářsko-politickou krizi 80. let 20. století, která vyústila v rozpad státu; na jeho pohřeb přijelo rekordní množství politiků a zúčastnilo se mnoho státních delegací.

### **Nikita Sergejevič Chruščov**

– (1894–1971); sovětský politik, v 1953–1964 první tajemník ÚV KSSS; v 1958–1964 předseda rady ministrů; v mládí pracoval jako kovodělník; aktivně se podílel na Stalinových čistkách a kolektivizaci na Ukrajině ve 30. letech 20. století; v 1956 přednesl na XX. Sjezdu KSSS na uzavřeném jednání projev odsuzující Stalinův kult osobnosti a jeho diktátorské praktiky; v souvislosti s tím nechal propustit tisíce politických vězňů z gulagů; jeho vláda přinesla částečnou destalinizaci, podporu kosmického programu, řadu vědeckých úspěchů a relativně liberálních reforem; v hospodářské oblasti prosazoval Nový kurz; jeho politika byla nekompetentní a bezkonceptní; pokus o zvýšení zemědělské produkce rozoráváním celin skončil neúspěšně, podobně jako snaha o administrativní decentralizaci v podobě sovnarchozů; i další ekonomické reformy zůstaly bez pozitivního výsledku; i v zahraniční politice se pouštěl do experimentů, jedním z nich byla i Karibská krize v 1962, kdy hrozil jaderný konflikt; prosazoval politiku koexistence kapitalismu a komunismu a tím se dostal do rozporu s Čínou; v 1960 nechvalně proslul bušením botou do stolu na jednání OSN; v 1964 byl zbaven všech svých funkcí; dožil na venkovské dače poblíž Moskvy.

### **Rada vzájemné hospodářské pomoci (RVHP)**

– (1949–1991); ekonomická organizace socialistických zemí východního bloku; institucionální reakce na Marshallův plán (viz Marshallův plán); mezi zakládajícími členy byly Bulharsko, Československo, Maďarsko, Polsko, Rumunsko a Sovětský svaz; v 1949 přistoupila Albánie a o rok později NDR; později se členskými státy staly i další země i mimo evropský kontinent (Mongolsko, Vietnam); nejvyšším orgánem bylo zasedání Rady, dalšími výkonný výbor a jednotlivé výbory a stálé komise; sekretariát RVHP sídlil v Moskvě; zúčtovací jednotkou pro vnitřní obchod by převoditelný rubl; původní cíl organizace spočíval v koordinaci plánování a urychlení hospodářského a technického pokroku komunistického regionu ve snaze zajistit si soběstačnost; v praxi se jednalo o mocenský nástroj (společně s Varšavskou smlouvou) pro centrální ovládnutí ekonomiky socialistických států Sovětským svazem; mezi záměry patřily i podpora velkých průmyslových projektů, výměna zkušeností nebo standardizace výroby; na základě sofijských usnesení byl zakázán zahraniční obchod se Západem; do 1953 prosazován rozvoj těžkého a zbrojního průmyslu; nebyl brán ohled na trvalé problémy se zajištěním surovin a energií; po 1956 nastala větší centralizace v rozhodování a vnitřní integrace; rozšířil se vzájemný obchod; ve srovnání s výsledky integrace západní Evropy zůstala daleko za svými možnostmi; kvůli systému centrálního plánování (viz centrální plánování) se nepodařilo vytvořit efektivní ekonomický mechanismus, který by fungoval na nadnárodní úrovni, naopak se prohloubila závislost satelitů na Sovětském svazu a zásobování nebo kvalita produkce se výrazně nevyšla; od 1987 se začalo diskutovat o spolupráci s Evropským společenstvím (ES); po 1989 se organizace začala rozpadat a v 1991 svou činnost ukončila.

### **Sovětsko-jugoslávská roztržka**

– (1948–1955/56); rozpor mezi Sovětským svazem a Jugoslávií; příčinou byla snaha Sovětského svazu podřídit svému mocenskému vlivu všechny země východní Evropy a tedy i Jugoslávii; její vůdce, Josip Broz Tito, však tlak sovětského vůdce Stalina ustál; J. V. Stalin postupně vypověděl vzájemné obchodní dohody a vyvinul na Jugoslávii politický a diplomatický nátlak; Tito označen za „zrádce socialismu“ v březnu 1948 dal Stalin souhlas k vyloučení Bělehradu z Informbyra; v 1948 Jugoslávie nevstoupila do RVHP; následovaly vypovězení obchodních smluv od sovětských satelitů a „hon“ na příznivce Tita v ostatních komunistických státech, včetně Československa; vztahy se Sovětským svazem se zlepšily až po Stalinově smrti; Jugoslávie si uchovala úplnou nezávislost na východním bloku; ekonomicky spolupracovala se Západem a angažovala se v Hnutí nezávislých zemí.

### **Sputnik 1 a Sputnik 2**

– (1957); výsledky sovětského kosmického průmyslu ve druhé polovině 50. let 20. století; v říjnu 1957 se uskutečnil let umělé družice Sputnik 1, která byla vypuštěna pět měsíců před americkým satelitem Vanguard a obletěla Zeměkouli; sovětský úspěch prokázal technologické zaostání Spojených států amerických a ukázal možnost zasáhnout jadernými raketami i americké území; v listopadu 1957 byl vypuštěn Sputnik 2 z kosmodromu Bajkonur na palubě se psem Lajka; potulný pes odchycený na jedné z moskevských ulic; ačkoliv se očekávalo, že přežije na oběžné dráze jeden týden, uhynula následkem stresu a přehřátí zhruba po 5 až 7 hodinách po startu; reakcí na sovětské kosmické úspěchy bylo založení amerického Národního úřadu pro letectví a kosmonautiku (NASA) zaměřeného především na výzkum letů člověka do vesmíru.

### **Studená válka**

– (1947–1991); nevojenský konflikt mezi východním blokem v čele se Sovětským svazem a západním blokem v čele se Spojenými státy americkými; byl provázen několika elementy, jež ho odlišovaly od válečných konfliktů v minulosti; ačkoli se používá označení válka, k použití zbraní nikdy nedošlo; rovněž byla charakteristická snahou o naprosté zničení nepřítele a bipolární rozdělení světa na dva tábory; obě skupiny používaly proti sobě nejrůznějších přímých i nepřímých manévrů, aby zjistily limity akceschopnosti druhé strany, její slabiny a aby ji vyvedly z rovnováhy; boj byl veden především organizací vojenských koalic, pomocí zranitelným státům, zástupnými válkami, špionáží, propagandou, závody ve zbrojení, rivalitou při sportovních akcích a předháněním se v technologické vyspělosti; byla doprovázena i událostmi zvyšujícími mezinárodní napětí (první a druhá berlínská krize, Korejská válka, válka ve Vietnamu aj.); obě strany využívaly politiku détente k uvolnění napětí a doktrínu vzájemně zaručeného zničení jadernými zbraněmi (MAD) k vyhnutí se přímým vojenským střetnutím; v 80. letech 20. století zvýšily Spojené státy americké (prezident Ronald Reagan) diplomatický, vojenský a ekonomický tlak na Sovětský svaz v době, kdy stát trpěl ekonomickou stagnací; v 1989 byla na konferenci na Maltě prohlášena za oficiálně ukončenou; definitivně skončila po rozpadu Sovětské svazu, kdy dochází ve většině zemí sovětského bloku k obnově demokratického zřízení a tržní ekonomiky.

### **Trizonie**

– (8/1848); trojpásma na území západního Německa vzniklé připojením francouzského okupačního pásma k Bizonii (britsko-americké okupační zóně); výraz politiky vedoucí k rozdělení poválečného Německa prosazované od 1946 Spojenými státy americkými za souhlasu Velké Británie a Francie; území se téměř (s výjimkou Sárska) krylo s územím Spolkové republiky Německo; ze zbylé sovětské okupační zóny vznikla v říjnu 1949 Německá demokratická republika.

### **Varšavský pakt (Varšavská smlouva)**

– (1955–1991); vojenská organizace evropských komunistických zemí během studené války ustavená ve Varšavě; jejími členy byly od zpočátku Albánie, Bulharsko, Československo, Maďarsko, Německá demokratická republika, Polsko, Rumunsko a Sovětský svaz; formálně se jednalo o reakci na ustavení Západoevropské unie a vstup SRN do NATO; ve skutečnosti si Moskva chtěla pojistit vliv nad východním blokem (ospravedlnit přítomnost sovětských vojsk na území členských států); byla uzavřena na 20 let s automatickým prodloužením o 10 let pro státy, které ji rok před uplynutím lhůty nevypoví; cílem byla koordinace politiky a vytvoření systému kolektivní bezpečnosti v Evropě, resp. spolupráce ve vojenské oblasti při společné obraně socialismu, suverenity a nezávislosti; nejvyšším politickým orgánem byl oficiálně Politický poradní výbor složený z nejvyšších stranických a státních představitelů členských zemí; v praxi však direktivy Spojenému velení a štábu Spojených ozbrojených sil přicházely z Moskvy; od 1968, kdy vystoupila Albánie, se začínala rozpadat; činnost ukončil v 1991.

### **XX. sjezd KSSS**

– (2/1956); sjezd znamenající rozchod se stalinismem a kritika kultu osobnosti; sovětský vůdce Nikita S. Chruščov (viz N. S. Chruščov) přednesl na tajném jednání několikahodinový projev s názvem Kult osobnosti a jeho důsledky, v němž poodhalil a odsoudil diktátorské praktiky svého předchůdce a poměrně pravdivě popsal Stalinovu cestu k moci; nebyla to kritika systému a komunistické strany; mlčel i o vzniku struktury sovětského státního teroru i o aktivitách Chruščova za stalinismu; jednalo se spíše o jednorázovou akci pod kontrolou KGB, kdy hlavním důvodem kritiky byla snaha o odstranění tvrdé opozice v rámci strany; přesto znamenal otřes v mezinárodním komunistickém hnutí; Albánie označila tento postoj za revizionismus; samotný projev se přes snahu o utajení dostal díky polskému novináři Viktoru Grajevskému na veřejnost; započal proces destalinizace.

## 10. PŘEDNÁŠKA

### **Hospodářský boom zemí západní Evropy (obecně) a USA 50. a 60. let 20. století. Hospodářské souvislosti zelené revoluce a vývoje nových technologií.**

#### **Baby boom**

– období od poloviny 40. let do poloviny 60. let 20. století, kdy se ve Spojených státech amerických narodilo nezvykle vysoké množství dětí; mezi důvody patřil nejen návrat mužů z války, ale i stabilní ekonomická a politická situace, výtobytky konzumní společnosti aj.

#### **Druhá berlínská krize**

– (1958–1961); jedna z krizí mezi zeměmi východního a západního bloku; v druhé polovině se zintenzivnil odchod obyvatel z Východního Berlína do Západního Berlína; zesílil tak tlak na sjednocení Berlína ze strany Východního Berlína, podporovaného Sovětským svazem; v roce 1958 Sovětský svaz oznámil budoucí uzavření mírového smlouvy s Německou demokratickou republikou (NDR) a de facto tak začlenění celého Berlína do NDR. Krize se prohloubila v roce 1961, kdy se země RVHP (viz Rada vzájemné hospodářské pomoci) rozhodly jednostranně uzavřít hranici mezi Západním Berlínem a NDR a zamezit tak útekům obyvatel na Západ; záhy byla zahájena výstavba Berlínské zdi, kopírující tuto hranici, lemované sovětskými jednotkami; Spojené státy americké také vyhlásily bojovou pohotovost a přesunuly tankovou divizi do Západního Berlína; k vojenskému střetu však nedošlo, Sovětský svaz se stáhl a avizovanou mírovou dohodu neuzavřel; hranice mezi Západním Berlínem a NDR však zůstala prostupná pouze minimálně.

#### **Fair Deal (Spravedlivý úděl)**

– domácí hospodářský, sociální program amerického prezidenta Harryho S. Trumana, představený v roce 1949; byla v něm nastíněna mnohá sociální opatření jako podpora vzdělávání, všeobecné zdravotní pojištění, větší ochranu občanských práv a další; kvůli konzervativnímu, republikánskému Kongresu však mnohé z navrhovaných zákonů nebyly přijaty.

#### **Fine-tuning policy (politika jemného ladění)**

– hospodářská politika státu, jejíž podstatou je ovlivňování agregátní poptávky používáním jejích nástrojů (například fiskálních výdajů, výše zdanění, úrokových sazeb); klíčová je snaha o udržování stabilního udržitelného hospodářského růstu; tato politika založená na keynesiánských principech byla relativně úspěšná a používaná v 50. a 60. letech 20. století.

#### **Great Society (Velká společnost)**

– domácí hospodářský a sociální program amerického prezidenta Lyndona B. Johnsona zahájený v letech 1964–1965; v mnohém navazovala na New Frontier; byl v ní kladen důraz na eliminaci chudoby (válka proti chudobě – War on Poverty) a rasové nespravedlnosti; federální vláda se proto angažovala ve vzdělávání obecně a zvláště chudých (například programy Job Corps, Head Start) a financování výdajů na zdravotní péči starším a znevýhodněným Američanům; mezi další iniciativy patřilo schválení zákonů znamenající konečnou desegregaci a zákaz diskriminace podle barvy pleti, pohlaví, věku atd. na národní úrovni (Zákon o občanských právech z roku 1964) nebo zákaz diskriminace podle barvy pleti ve volbách (Zákon o volebních právech z roku 1965); Great Society je hodnocena vesměs pozitivně, jelikož přinesla snižování míry chudoby, naproti tomu ale výrazně zvýšila federální výdaje na sociální oblast a mohla znamenat větší závislost na sociálním systému.

### **Hospodářský zázrak**

– období dlouhodobého a rychlého hospodářského růstu, prosperity v 50. a 60. letech 20. století, například v Japonsku a západním Německu; mezi obecné významné faktory patřila například příznivá hospodářská politika, rychlý technologický pokrok, růst populace, vysoká spotřeba domácností, rozvoj sociálního státu a mezinárodního obchodu.

### **Hnutí za občanská práva**

– sdružení mnoha různých afroamerických občanských iniciativ a hnutí z různých států Spojených států amerických mající za cíl ukončení rasové segregace a diskriminace; jeho úsilí se zintenzivnilo od poloviny 50. let do poloviny 60. let 20. století; cílem bylo rovněž zabezpečení občanských práv tak, jak je garantovala americká Ústava a federální zákony; vůdčí postavou byl americký kazatel Martin Luther King, který v roce 1964 získal Nobelovu cenu míru; akce hnutí byla většinou mírová, jednalo se spíše o protestní setkání, pochody, projevy občanské neposlušnosti.

### **Karibská krize (Kubánská krize)**

– jedna z krizí mezi zeměmi východního a západního bloku eskalující v roce 1962; Spojené státy americké rozmístily své rakety středního doletu v Turecku; Sovětský svaz reagoval rozmístěním sovětských raket na socialistické Kubě, což Spojené státy americké považovaly za bezprostřední ohrožení své národní bezpečnosti a vyhlásily blokádu Kuby, během níž kontrolovaly připlouvající plavidla; po krátkou dobu hrozilo, že krize přeroste v jadernou válku; Sovětský svaz své rakety z Kuby stáhl stejně jako Spojené státy americké své z Turecka a zároveň se zavázaly, že nenapadnou Kubu; byla zavedena horká linka mezi Bílým domem a Kremlem, přímo spojující čelní představitele obou zemí.

### **Konzumní společnost**

– společnost rozvíjející v západních demokraciích zejména v 50. a 60. letech 20. století a existující do dnešní doby; je typická nadměrnou spotřebou domácností především zboží dlouhodobé spotřeby a pohodlnějším způsobem života; spotřeba byla podporována mimo jiné vysokými mzdami, širokými možnostmi levného úvěru, příznivým vývojem cen, zlevněním výroby, prosociálními opatřeními, reklamou a v neposlední řadě všeobecnou hospodářskou prosperitou.

### **Kulturní a sexuální revoluce**

– sociální změny v americké společnosti (ale obecně i v západním světě) od 60. do 80. let 20. století; v rámci sexuální revoluce byly bořeny tradiční, konzervativní hodnoty o mezilidských vztazích; byla akceptována homosexualita, sex mimo manželský svazek, nemonogamní vztahy, plánované rodičovství, legalizace potratu; koncept svobodné lásky byl spojen s mírovým hnutím hippies; velkou roli hrála média; došlo k další vlně feminismu, změně nahlížení na roli ženy; změna hodnot přispěla i ke změně kulturního prostředí akceptujícího lidskou nahotu atd.

### **Manpower Development and Training Act**

– (1962); zákon schválený v rámci New Frontier mající za cíl zvýšení pracovní kvalifikace nezaměstnaných, kteří byli propuštěni z důvodu automatizace, mechanizace výroby; později se zaměřil na znevýhodněné a chudé Američany; vzdělání a rekvalifikace byly poskytovány nejen tradiční výukou, ale i stážemi přímo na pracovištích; výsledky jsou hodnoceny spíše negativně, mnoho účastníků programy nedokončilo nebo nebylo schopno najít si nové, lepší zaměstnání.

### **Medicare**

– (1965); národní zdravotní pojištění; bylo a je poskytováno Američanům starším 65 ti let, kteří přispívali do sociálního systému; zdravotní výdaje nebyly a nejsou kryty kompletně, ale je zavedena spoluúčást pojištěného; po přijetí Medicare došlo k rapidnímu růstu výdajů na zdravotní systém; funguje s jistými změnami do dnešní doby.



### **Medicaid**

– (1965); americký program národní zdravotní péče poskytované rodinám s nízkými příjmy; příjemci pomoci jsou příjmově testováni, tj. mají nárok na dávky ze sociálního systému a tím pádem na Medicaid; po přijetí Medicaid došlo k rapidnímu růstu výdajů na zdravotní systém; funguje s jistými změnami do dnešní doby.

### **New Frontier (Nová hranice)**

– (1960); domácí hospodářský, sociální program amerického prezidenta Johna F. Kennedyho; mezi hlavní cíle patřila podpora hospodářského růstu zamýšlená nejen růstem vládních výdajů například do výzkumu a vývoje, dobývání vesmíru, ale i snížením daní; dalším cílem byl aktivní boj proti chudobě zlepšování vzdělání mezi chudými či regionální podporou některých zaostalých oblastí; v sociální oblasti se jednalo v podstatě o vznik sociálního státu; byly například navýšeny a rozšířeny sociální dávky, příspěvky v nezaměstnanosti a ze sociálního pojištění, zvýšena minimální mzda, zavedeny potravinové poukázky, podporován vznik nových pracovních míst; do New Frontier lze zařadit i zavedení pozitivní diskriminace (Affirmative Action) vůči menšinám, snahy o schválení opatření dodržování volebních a občanských práv rasových menšin či připravovaný Medicare a Medicaid; mnohá z plánovaných revolučních opatření se nepodařilo prosadit kvůli odporu republikánského Kongresu a byla realizována až v době prezidentství Lyndona B. Johnsona.

### **Stop-and-go policy**

– hospodářská politika státu zaměřená na dosažení stabilního tempa hospodářského růstu; děje se tak ovlivňováním agregátní poptávky, tedy keynesiánskými principy; ve fázi vrcholné hospodářské expanze mohou být uskutečňována opatření restriktivní politiky, ve fázi hospodářské kontrakce pak mohou být použity nástroje expanzivní hospodářské politiky.

### **Válka ve Vietnamu**

– (1955–1975); ozbrojený konflikt mezi Severním Vietnamem ovládaným komunisty a demokratickým Jižním Vietnamem; jednalo se o zástupnou válku v rámci studené války mezi západním (Spojenými státy americkými) a východním blokem (Sovětským svazem, Čínou); Spojené státy americké se do konfliktu zapojily v důsledku Trumanovy doktríny, chtějíc zabránit rozšíření komunistického režimu do Jižního Vietnamu; zpočátku měly spíše poradní roli, na počátku, resp. v polovině, 60. let 20. století se však do konfliktu vložily i vojensky; při gerilových bojích byly Američany ve velkém využity strategické, kobercové nálety; v rámci ofenzivy Tet v roce 1968 se Severní Vietnam snažil o dobytí nejvýznamnějších měst Jižního Vietnamu, což se nepodařilo, přesto se jednalo o obrat ve válce; jelikož zapojení Američanů se od této doby redukovalo a docházelo k „vietnamizaci“ konfliktu; ačkoli byla v roce 1973 podepsána mírová dohoda, neznamenala ukončení bojů; v témže roce Američané stáhli svá vojska; dobytí hlavního města Jižního Vietnamu Saigonu přineslo konec války v roce 1975 a následné sjednocení Vietnamu pod komunistickou vládou.

### **Zákon o ekonomické příležitosti (Economic Opportunity Act of 1964)**

– (1964); zákon schválený v rámci Great Society (války proti chudobě), mající za důsledek zakládání lokální Community Action Agencies; cílem bylo redukovat chudobu ve znevýhodněných lokalitách Spojených států amerických, mělo se tak dít nejen zvyšováním vzdělání a rekvalifikací chudých, ale i rozšířením záchranné sociální sítě pro chudé a nezaměstnané; toto měla realizovat Organization for Economic Opportunity; zákon zastřešoval programy pro mladé jako Job Corps a Neighborhood Youth Corps či dobrovolnickou organizaci Volunteers in Service to America (VISTA); opatření jsou hodnocena rozporuplně; sice došlo ke snížení chudoby, ovšem i k plýtvání finančními prostředky a podle některých výsledky nebyly dostatečné; platnost zákona byla zrušena prezidentem Ronaldem Reaganem, avšak mnohá opatření přetrvávala.

### **Zákon o zaměstnanosti (Employment Act of 1946)**

– (1946); kompromisní zákon zavazující americkou federální vládu k podpoře maximální zaměstnanosti, výroby a kupní síly. Původní návrh obsahoval požadavek odpovědnosti za plnou zaměstnanost, ten ale nebyl schválen; v rámci tohoto zákona byla vytvořena Rada ekonomických poradců (Council of Economic Advisers), sbor ekonomických expertů radících americkému prezidentovi s jeho hospodářskou politikou; prezident byl také zavázán k předkládání každoroční zprávy o stavu amerického hospodářství, která také obsahovala předpověď budoucího hospodářské vývoje a formulaci zamýšlené hospodářské politiky prezidenta.

## **Hospodářský zázrak ve Spolkové republice Německo ve srovnání s vývojem ekonomiky Velké Británie.**

### **Beveridgeova zpráva (Social Insurance and Allied Services)**

– (12/1942); zpráva přednesená lordem Williamem H. Beveridgem britskému parlamentu o rekonstrukci systému sociálního zabezpečení; stavěl se za všeobjímající veřejné pojištění proti nemoci, ztrátě zaměstnání, úrazu a stáří; navrhl veřejnou Národní zdravotní službu (viz National Health Service) fungující dosud; „základním kamenem“ sociálních reforem, realizovaných ve druhé polovině 20. století; Beveridgeův model je považován za počátek moderního sociálního státu se všemi jeho pozitivními i negativními důsledky.

### **Butlerův zákon (Zákon o vzdělání)**

– (1944); pojmenován dle R. A. Butlera vedoucího Výboru pro vzdělávání (Board of Education), předchůdce ministerstva školství; obsahuje reformu vzdělávacího systému ve Velké Británii; zaváděl bezplatné primární a sekundární vzdělávání; stanovil povinnou školní docházku do 15 ti let a tabulkové platy pro učitele.

### **Gastarbeiter**

– výraz pocházející z německého jazyka; občan jiného státu pracující dlouhodobě v hospodářsky vyspělejší zemi; vznikl začátkem druhé poloviny 20. století, kdy do Spolkové republiky Německo začali přijíždět z ekonomických důvodů lidé z Turecka, Itálie, Řecka, Portugalska, NDR i jiných méně vyspělých zemí; osoby, jež měly pracovní vízum jen na omezenou dobu; předpokládalo se, že po uplynutí jeho platnosti se vrátí zpět do vlasti; udržel se však i poté, co se ukázalo, že v mnoha případech tomu tak není a tito lidé v západním Německu zůstávají trvale; jde o typ ekonomické migrace uplatňované především v době západoněmeckého hospodářského zázraku, kdy byla vysoká poptávka po pracovní síle; důsledkem migrační vlny i integrační a sociální problémy.

### **Koncept sociálně-tržního hospodářství**

– ekonomický koncept; vychází z freiburské školy (neoliberalismu) a ordoliberalismu; vznikl ve 30. a 40. letech 20. století; vůdčí myšlenkou tržních reforem v západním Německu po druhé světové válce; ztělesňovalo ideu spojit ekonomickou svobodu se sociální solidaritou (sociálním řádem); opíral se o svobodnou konkurenci; další podmínkou řádu byla stabilní měna a požadavek nezávislosti centrální banky na výkonné vládní moci; odmítá plošný přenos osobní zodpovědnosti na kolektiv; sociální jistota musí vznikat primárně vlastním úsilím jednotlivce a závazek státu vzniká až tam, kde to není možné; základem sociálního zabezpečení byl systém povinného, státem garantovaného a průběžně financovaného penzijního pojištění; nutné je zlepšení rozdělení příjmů vyplývající z tržního procesu; zásahy státu však nesmějí omezovat fungování tržního mechanismu; pracovní vztahy jsou utvářeny na základě sociálního partnerství; mezi zástupce patřili: W. Eucken, W. Röpke, L. Erhard, A. Müller-Armack; ve druhé polovině 60. let 20. století byl vystřídán aplikací nekeynesiánských prvků v hospodářské politice.

### **Ludwig Erhard**

– (1897–1977); německý ekonom a politik; v 1948 ředitelem Správy pro hospodářství spojené hospodářské oblasti; v 1963–1966 kancléř Spolkové republiky Německo; v 1949–1963 ministr hospodářství; prosadil koncept sociálně tržního hospodářství (viz sociálně tržní hospodářství); hlavní strůjce západoněmeckého hospodářského zázraku; jeho vláda navázala diplomatické styky s Izraelem i blízkovýchodními zeměmi; pokračoval v zahájeném procesu evropské integrace; stoupcem silné transatlantické spolupráce.

### **Národní zdravotní služba (National Health Service)**

– (1948); instituce zavádějící státní zdravotní péči ve Velké Británii po druhé světové válce; jedno z nejkontroverznějších opatření britského státu blahobytu; umožnila poskytnout úplnou, převážně bezplatnou lékařskou péči pro veškeré obyvatelstvo; financováno z daní a patří k největším zaměstnavatelům v Evropě; cílem, aby všichni občané státu získali, bez ohledu na sociální podmínky, v nich žili, komplexní a srovnatelnou zdravotní péči doprovázeno zestátněním nemocnic; znamenala nárůst finančních prostředků na státní zdravotní péči.

### **Rada moudrých**

– (1963); poradní orgán německého kancléře; tvořena pěti předními německými výzkumnými ústavu, které se vyjadřují k hospodářské politice státu.

### **Stát blahobytu (welfare state)**

– stát, ve kterém se užívá organizované moci (prostřednictvím politiky a státní správy) ve snaze o modifikaci hry tržních sil a zajištění blahobytu; stát s komplexním systémem sociálního zabezpečení; financovaný především z daní a sociálního pojištění; sociální model realizovaný po druhé světové válce labouristickou vládou ve Velké Británii; postupně se stával součástí všech demokratických ekonomik; mezi klíčové prvky tohoto modelu například patří státem hrazená zdravotní péče, garantované důchody (minimální příjmy) a vzdělání; rodinné přídatky, sociální služby nebo plná zaměstnanost; stát působí v takovém směru, aby zajistil všem občanům bez ohledu na jejich status nebo třídní příslušnost určitý standard existujících sociálních služeb, čímž formuje sociální podmínky; charakteristický rovněž vysokým podílem hrubého domácího produktu na sociálních výdajích.

**William H. Beveridge**

– (1879–1963); britský ekonom a politik; zakladatel welfare state ve Velké Británii; autor křivky zachycující empiricky zjištěný inverzní vztah mezi počtem volných pracovních míst a mírou nezaměstnanosti při dané mzdě; tedy míra nezaměstnanosti roste při současném poklesu množství volných pracovních míst a regulace společnosti prostřednictvím státních zásahů tržní ekonomiku spíše posiluje; v 1911 se podílel na přípravě zákona o státním pojištění, v 1942 předložil zprávu obsahující koncept sociálního státu a potřebné sociální legislativy (viz Beveridgeova zpráva).

## 11. PŘEDNÁŠKA

### Ropné šoky a jejich dopady na tržní ekonomiky v 70. a 80. letech 20. století (důraz na USA a Velkou Británii).

#### Daň z hlavy (poll tax)

– daň určená neměnnou částkou, která měla být zaplacená každým poplatníkem ve Velké Británii na počátku 90. let 20. století; s návrhem na tuto daň přišla vláda Margaret Thatcherové; následně se odehrály rozsáhlé protesty proti této dani; nepokoje přispěly k odstoupení Margaret Thatcherové z postu premiérky a jejímu ústupu do ústraní; daň byla později zrušena.

#### Druhý ropný šok

– (1979); období poklesu ropné produkce a prudkého růstu cen ropy na konci 70. let 20. století; krize byla zapříčiněna propuknutím íránské revoluce, kdy byl autoritativní, prozápadní íránský vládce Réza Páhla svržen a nahrazen náboženským, islámským režimem v čele s duchovním Ajatoláhem Chomejmím; politická nestabilita přinesla omezení ropné produkce na Středním východě a mírný nedostatek ropy na světových trzích; ačkoli se produkce ropy nesnížila významně, nastalá panika vyhnala ceny ropy a benzínu velmi vysoko (až k 36 dolarům za barel). K dalšímu propadu produkce ropy přispěla i následná irácko-íránská válka, kdy Irák napadl politicky nestabilní Írán ve snaze získat jeho ropná pole; válka trvala osm let do 1988; ekonomické dopady byly velmi podobné jako u prvního ropného šoku, avšak ne již tak ničivé; od 1980 do 1986 ceny ropy klesaly (tzv. Oil Glut).

#### Dvojitý deficit (Twin deficit)

– situace, kdy je vykazován deficit státního (federálního) rozpočtu a deficit běžného účtu platební bilance; tyto deficity jsou spolu propojeny, pokud je deficit ve výdajích státu financován půjčkami ze zahraničí; v případě Spojených států amerických se jednalo o situaci v 80. letech 20. století, kdy do Spojených států amerických proudilo velké množství zahraničních investic a docházelo tak k tlaku na apreciaci amerického dolaru, což vedlo ke snížení cenové konkurenceschopnosti amerických vývozců, zároveň docházelo k nasávání levnějších dovozů; po čase však docházelo k tlakům na depreciaci americké měny.

#### Carterova doktrína

– (1980); zahraniční politika prosazovaná americkým prezidentem Jimmym Carterem; podstatou bylo prohlášení, že Spojené státy americké mohou použít vojenské síly, pokud by to bylo nutné, k obraně svých národních zájmů v oblasti Perského zálivu; jednalo se o reakci na intervenci Sovětského svazu ve válce v Afghánistánu; Sovětský svaz měl upustit od dalších zásahů v surovinově strategické oblasti Perského zálivu; fakticky tak došlo k rozšíření sféry amerického vlivu i na tyto arabské země s ohledem na jejich ropné zásoby a produkci.

#### Ekonomie strany nabídky (Supply-Side Economics)

– makroekonomická teorie proklamující, že hospodářský růst může být efektivně dosahován díky vysokým investicím do kapitálu a snížení regulací ve výrobě a obchodu; strana nabídky, strana výrobců může generovat vysoký hospodářský růst, pokud daňové zatížení podnikání je nízké a podnikání není excesivně regulováno vládou; spotřebitelé pak mohou benefitovat z nízkých cen a vysoké poptávky na trhu práce; při formulování vhodného nastavení zdanění v ekonomice se využívá Lafferova křivka, znázorňující vliv daňové sazby na výběr daní; pokud je sazba daně nastavena nesprávně (tj. je v zakázané zóně grafu), může při jejím snížení dojít k růstu výběru daní; tato teorie se rozvíjela od 70. let 20. století a našla uplatnění v hospodářské politice amerického prezidenta Ronalda Reagana.

### **Jomkippurská válka**

– ozbrojený konflikt mezi Izraelem a aliancí arabských zemí vedenou Egyptem a Sýrií v říjnu 1973; arabské země zaútočily na Izrael ve snaze dobýt území ztracená během šestidenní války v roce 1967; Spojené státy americké se postavily na stranu Izraele a vojensky a hospodářsky jej podporovaly; Izrael válku vyhrál; arabské země vyvážející ropu reagovaly krácením produkce ropy, uvalením ropného embarga na spojence Izraele, což vyvolalo první ropný šok.

### **Monetarismus**

– liberální směr ekonomického myšlení zaměřující se na význam peněz v ekonomice, zdůrazňující svobodný trh a odmítající radikální zásahy státu do ekonomiky; hlavní myšlenka, že inflace je vždy peněžním jevem spojená s kvantitativní teorií peněz; tato teorie tvrdí, že nabídka peněz má přímý vliv na cenovou hladinu za podmínky stabilní rychlosti oběhu peněz a počtu transakcí v ekonomice; tento postulát je pravdivý zejména v dlouhém období, v krátkém je již jeho platnost diskutabilní; nabídka peněz může mít v krátkém období stimulační účinky na ekonomiku, v dlouhém období má vliv pouze na vývoj cen; nabídka peněz, kterou může centrální banka částečně regulovat, pak musí být manipulována velmi obezřetně; hlavním představitelem Miltonem Friedmanem bylo formulováno zlaté pravidlo tempa růstu peněžní zásoby; to má odpovídat tempu růstu potenciálního produktu; ačkoli proud vznikl v 50. letech 20. století, největší význam pro praktickou hospodářskou politiku měl v první polovině 80. let.

### **První ropný šok**

– (1973); období poslední třetiny roku 1973, kdy došlo k prudkému růstu cen ropy na světových trzích; počátkem ropného šoku byla redukce produkce ropy zeměmi OPEC a uvalení embarga na obchod s ropou pro vybrané země; OPEC toto učinil v reakci na vojenskou a materiální podporu Izraele ze strany Spojených států amerických a dalších západních zemí během jomkippurské války v roce 1973; embargo bylo ukončeno v březnu 1974; k rapidnímu růstu cen ropy přispěla nejen restrikce její nabídky, ale také souběh vrcholné konjunktury západních center světové ekonomiky a psychologický šok pro ekonomické subjekty; cena ropy se zvýšila cca pětkrát, na více jak 12 amerických dolarů za barel v roce 1974; důsledky pro vyspělé ekonomiky byly velmi nepříznivé; došlo k negativnímu nabídkovému šoku majícímu za následek rychlý růst cen, vysokou nezaměstnanost a hospodářskou stagnaci (souhrnně stagflaci); vlády většinou reagovaly restrikcí spotřeby, hledáním alternativních zdrojů energie, kontrolou cen; první ropný šok předznamenal hospodářské a strukturální problémy tržních ekonomik v 70. letech 20. století; zároveň došlo i ke změně ekonomického paradigmatu – keynesiánská hospodářská politika neschopná stagflaci vyřešit, byla nahrazena přístupem monetarismu, ekonomie strany nabídky aj.

### **Neokonzervatismus**

– politický směr obhajující demokracii, národní hrdost, prosazování národních zájmů, přičemž při jejich obraně není vyloučeno použití vojenské síly, dále pak pohrdáním radikálnějšími politickými ideologiemi například komunismem; v ekonomické oblasti se projevoval důrazem na ekonomické svobody, osobní odpovědnost aj.; byl uplatňován mimo jiné americkým prezidentem Ronaldem Reaganem nebo britskou premiérkou Margaret Thatcherové.

### **Neoliberalismus**

– ideologie šířící myšlenky laissez-faire, ekonomického liberalismu; jeho zastánci podporují privatizaci veřejného sektoru, udržitelnost veřejných financí, deregulaci, svobodný trh, svobodný obchod; je spojen s politikami britské premiérky Margaret Thatcherové a amerického prezidenta Ronalda Reagana.

### **Nová ekonomická politika (New Economic Policy)**

– hospodářská politika amerického prezidenta Richarda Nixona vyhlášená v roce 1971; mezi hlavní cíle patřila podpora hospodářského růstu, redukce inflace a vládního zadlužení, šetření ve federálním rozpočtu, podpora domácí konkurenceschopnosti; v důsledku prvního ropného šoku ale plánovaných cílů bylo dosaženo minimálně.

### **Organizace zemí vyvážejících ropu (Organization of the Petroleum Exporting Countries, OPEC)**

– (1960); mezinárodní organizace sdružující 12 zemí produkujících a vyvážejících ropu; hlavním cílem je udržování stabilních světových cen ropy; mezi zakládající členy patřila Saudská Arábie, Kuvajt, Írán, Irák a Venezuela; později se připojily africké země jako Libye, Nigérie, Alžírsko a další; v praktické rovině se jednalo a jedná o kartelovou dohodu určující objem a cenu produkce každému členovi kartelu; v současné době země OPEC kontrolují cca 75 % světových zásob ropy, třetinu ropné produkce a polovinu světových vývozů.

### **Reaganomics**

– styl neokonzervativní, neoliberální hospodářské politiky amerického prezidenta Ronalda Reagana v 80. letech 20. století; tato politika byla inspirována i ekonomikou strany nabídky; mezi základní cíle lze zařadit pokles růstu vládních výdajů, zjednodušení daňového systému a snížení daní z příjmů a kapitálu, deregulaci v ekonomice a redukci inflace prostřednictvím restriktivní měnové politiky (v duchu monetarismu); ačkoli se nepodařilo zbrzdit růst federálního zadlužení, byl dosažen několikaletý vysoký hospodářský růst s nízkou nezaměstnaností a mírnou inflací; mezi demokraty byla posměšně nazývána trickle-down economics, mezi republikány voodoo economics.

### **Strategická obranná iniciativa (Strategic Defence Initiative, SDI)**

– (1983); soubor opatření navržených americkým prezidentem Ronaldem Reaganem s cílem vytvořit systém obrany a ochrany Spojených států amerických proti útokům strategických jaderných zbraní (zejména ze Sovětského svazu); střely měly být zničeny ještě předtím, než dosáhnou území Spojených států amerických nebo jejich spojenců; kombinovala se pozemní a orbitální obrana; Sovětský svaz iniciativu označil za militarizaci vesmíru, která mohla podle něj v případě konfliktu nevyhnutelně vést k jaderné válce; Spojené státy americké investovaly do ambiciózního programu vyžadujícího nejmodernější technologie miliardy amerických dolarů, čemuž hospodářsky labilní Sovětský svaz již nemohl konkurovat; i když systém nebyl nikdy zcela dokončen, stal se základem pro dnešní americké protiraketové obranné systémy.

### **Thatcherismus**

– styl hospodářské, sociální politiky a politiky obecně prosazovaný britskou premiérkou Margaret Thatcherovou mezi lety 1979–1990; mezi základní prvky patří víra v trh, tržní ekonomiku, deregulace, flexibilní trh práce (s marginální rolí odborů), snižování role státu v ekonomice, například prodejem podniků soukromému sektoru, snižováním výdajů apod., pokles zdanění, zvýšený nacionalismus, decentralizace rozhodování; jedná se tedy o využití myšlenek neoliberalismu, neokonzervatismu a monetarismu; ačkoliv hospodářské výsledky krátkodobě nebyly dobré, dlouhodobě stál za nastartováním vysokého hospodářského růstu Velké Británie v 90. letech 20. století.

### **WIN (Whip Inflation Now)**

– (1974); iniciativa amerického prezidenta Geralda Forda s cílem překonání vysoké inflace; v důsledku prvního ropného šoku byla ve Spojených státech amerických velmi vysoká míra inflace; prezident se rozhodl zahájit protiinflační opatření a apelovat na americké domácnosti, aby více šetřily, dobrovolně omezovaly své utrácení a nezvyšovaly tlak na růst cen ze strany poptávky; výsledky kampaně nebyly odpovídající, inflace zůstala problémem až do počátku 80. let 20. století.

## **Hospodářské zaostávání Sovětského svazu a zemí sovětského bloku v 70. a 80. letech 20. století.**

### **Centrum vědecko-technické tvorby mládeže (CTVVM)**

– systém center vytvořený ve druhé polovině 80. let 20. století v rámci liberální fáze Gorbačovových reforem v Sovětském svazu; cílem bylo zapojit mládež do tvorby nových technologií a inovací v průmyslu; organizace profitovaly z daňových úlev; mohly stanovovat ceny výrobků a služeb, včetně výše mezd; projekt skončil neúspěchem; inovací velmi málo; spíše rostl export; centra rovněž sloužila jako nástroj k finančním únikům podniků a pomohla k vytvoření řady ruských oligarchů, kteří se později (po rozpadu Sovětského svazu) prosadili v politice nebo podnikatelském sektoru.

### **Černý trh**

– neoficiální trh se zbožím a službami, jehož obchod je státem zakázán (např. drogy) nebo je regulován (např. zbraně); podobně jako v případě běžného trhu zde existují dodavatelé a odběratelé zboží nebo služeb a obchodní zvyky; ceny na tomto trhu jsou mnohonásobně vyšší kvůli nelegálnosti této činnosti a zboží není zdaněno; typickým rysem pro socialistické ekonomiky, kde se na černém trhu obchodovalo nedostatkové zboží (např. valuty, různé spotřební zboží především západní výroby); ve většině zemí východního bloku byl tolerován.

### **Delikat**

– maloobchodní síť prodejen zřízena v 1976 v Německé demokratické republice v Honeckerovy snahy (viz Erich Honecker) o zavádění konzumní společnosti; umožňovala přístup ke kvalitnímu zboží (zj. potravin a lahůdek) bez devizových prostředků; částečně nahrazovala síť Intershopů (viz Intershop); díky vysokým cenám pomohla státu odčerpát přebytek kupní síly, ale nezaručovala návratnost valutových prostředků; po znovusjednocení Německa v 1990 díky nekonkurenceschopnosti zanikla.

### **Exquisit**

– maloobchodní síť luxusních prodejen v Západním Německu zřízena v 1962; rozšířena v 70. letech 20. století v rámci Honeckerovy snahy (viz Erich Honecker) o zavádění konzumní společnosti; umožňovala nákup oděvů, obuvi nebo kosmetiky; známka společenské prestiže, charakteristická vysokými cenami; výsledkem i problémy; po znovusjednocení Německa v 1990 díky nekonkurenceschopnosti zanikla.

### **Erich Honecker**

– (1912–1994); východoněmecký komunistický politik; v 1976–1989 generální tajemník ÚV SED; jeden z organizátorů stavby Berlínské zdi v 1961; vyznačoval se značnou loajalitou vůči sovětskému režimu; v 70. letech 20. století zavedl řadu opatření ve snaze zvýšit životní úroveň obyvatelstva v NDR; za jeho vlády došlo ke zlepšení vztahů se západoevropskými státy, včetně západního Německa (SRN); v 1989 po řadě demonstrací požadujících ustanovení demokratického režimu sesazen z funkce; v 1992 stíhán pro podezření ze zpronevěry a zabití několika lidí snažících se emigrovat na Západ v době studené války; ze zdravotních důvodů bylo vyšetřování zastaveno.

### **Glasnosť (informovanost)**

– (1985–1989); politika prosazovaná M. S. Gorbačovem (viz Michail Sergejevič Gorbačov) v Sovětském svazu vyznačující se snahou o otevřenost, transparentnost ve společnosti a potlačení korupce ve špičkách komunistické strany (odstranění nomenklatury); částečně se omezila cenzura médií a více se dodržovala lidská práva; hovořilo se o demokratizaci, ale ne o demokracii; byly propuštěny tisíce politických vězňů a otevřeny národní archivy, požadavek na zavedení demokratických prvků do politiky v podobě voleb z vícečlenné kandidátky; obyvatelé se poprvé oficiálně dozvěděli o rozsahu zločinů proti lidskosti, jichž se dopustil Stalinův režim; obecně vedlo ke ztrátě iluzí o režimu a skepsi ve společnosti; přispěla k rozpadu Sovětského svazu.



### **Hnutí Solidarita (Solidarność)**

– (1980); první odborové nezávislé hnutí uvnitř východního bloku vzniklé po několika stávkách v gdaňských loděnicích v Polsku s vůdčí postavou Lechem Wałęsą, pozdějším polským prezidentem; komunistická vláda byla nucena uznat její existenci v říjnu 1980; hnutí se podařilo vymoci na režimu ve snaze o politickou reformu některé ústupky (např. vydávání nezávislých novin či růst platů a ustanovení volné soboty); po vyhlášení stanného práva (výjimečného stavu) nuceno uchýlit se do ilegality; v 1982 vyhlášena za nezákonnou; Wałęsa a s ním tisíce dalších odborářů byli uvězněni; po stávkách byla v dubnu 1989 znovu obnovena a přispěla k pádu komunistického režimu v Polsku; jako politická strana vyvolala jednání u kulatého stolu; po volbách obsadila místo premiéra a následně prezidenta; v 90. letech 20. století se začaly projevovat názorové rozdíly a hnutí se rozpadlo do několika samostatných politických stran.

### **Intershop**

– maloobchodní síť devizových prodejen zřízena od 1962 v Německé demokratické republice; rozšířena v 70. letech 20. století v rámci Honeckerovy snahy (viz Erich Honecker) o zavádění konzumní společnosti; umožňovala prodej za volně směnitelné měny, popř. forum-šeky; zabezpečovala prodej nedostatkového zboží na domácím trhu; nedostatek devizových prostředků zapříčinil vznik licenční výroby; výsledkem stížnosti veřejnosti a vznik černého trhu s forum-šeky; po znovusjednocení Německa v 1990 díky nekonkurenceschopnosti zanikla.

### **Michail Sergejevič Gorbačov**

– (1931); sovětský a ruský politik a diplomat; v 1985–1991 generální tajemník ÚV KSSS; v 1988–1990 předseda Nejvyššího sovětu; v 1990–1991 první a poslední prezident Sovětského svazu; vystudoval právnickou fakultu na univerzitě v Moskvě; v 1952 vstoupil do KSSS; první vedoucí představitel Sovětského svazu narozený po VŘSR; pokusil se reformovat stagnující komunistickou stranu a státní ekonomiku změnami, spuštěnými v únoru 1986; nechtěl komunismus svrhnout, ale rekonstruovat-reformovat, nikoliv transformovat; zahájil systém ekonomicko-politických reforem (viz perestrojka a glasnost) vedoucích k postupnému procesu liberalizace sovětské společnosti a zavádění nových a vyspělejších technologií do hospodářství; cílem reformních opatření bylo také potlačit dosavadní konzervativní trend v komunistické straně; inicioval ústavní změny i změnu volebního zákona; opatření se však minuly účinkem; volnější podmínky měly za následek, že národy násilím spojené v Sovětský svaz začaly volat po samostatnosti; v 1988 oznámil, že Sovětský svaz opouští Brežněvovu doktrínu, která de facto umožňovala zemi intervenovat v ostatních socialistických zemích; nyní si tyto země mohly samy rozhodovat o vnitřních otázkách, což vyvolalo v mnoha východoevropských zemích revoluce; po deseti letech intervence stáhnul sovětská vojska z Afghánistánu; se západními mocnostmi uzavřel dohodu o kontrole zbraní; v srpnu 1990 vyjádřil souhlas se sjednocením Německa; přispěl k rozpadu Sovětského svazu; v prosinci 1991 rezignoval na úřad prezidenta; po pěti letech opět kandidoval, získal však pouze 1 % hlasů.

### **Nomenklatura**

– úzká skupina prominentních politiků, úředníků a generálů držících ve svých rukách výlučnou moc; typická praxe států bývalého východního bloku, kde komunistická strana vykonávala dohled nad všemi důležitými úřady a funkcemi a schvalovala jejich obsazení; byla vytvořena společenská elita se zvláštními právy a výsadami, mezi něž patřil například přístup do vybraných luxusních obchodů, zdravotních či vzdělávacích zařízení; odstranění nomenklaturního systému bylo jedním z cílů Gorbačovových reforem.

### **Perestrojka (přestavba)**

– (1985–1989); soubor reforem prosazovaný M. S. Gorbačovem (viz Michail Sergejevič Gorbačov) v Sovětském svazu směřujících k tržnějším ekonomickému systému (restrukturalizaci hospodářství) při zachování socialistické koncepce ekonomiky (plánování); zavedena v reakci na upadající, zaostávající a neefektivní sovětské hospodářství; měla zvýšit životní úroveň a produktivitu práce, etapy: autoritativní (1985–1987), liberální (1987–1989); mimo jiné se zvýšily investice do strojírenství a těžkého průmyslu; kampaň proti alkoholismu způsobila negativní dopady; povoleno vytvoření společných podniků se zahraničními investory; exportní podniky mohly zpravovat devizové prostředky; vznikají nové banky; začala plíživá privatizace, přesto nedochází k zániku socialistického vlastnictví; nedůslednost provádění změn; oslabení administrativní kontroly bez finanční kontroly a nedostatek zkušeností přivedly tento pokus k nezdaru; skončila rozpadem Sovětského svazu.

### **Stínová ekonomika (šedá ekonomika)**

– paralelní ekonomika k oficiální; souhrn ekonomických vztahů, které porušují běžné, etické a morální normy společnosti; činnosti v šedé ekonomice jsou skryté před kontrolou státních orgánů a tudíž těžce postižitelné; nejsou podchytené ve statistikách a nejsou z nich odváděny daně a poplatky; typickým jevem v socialistické ekonomice ve státech bývalého východního bloku; příklady: podplácení, melouchaření, podpultový prodej, nelegální zaměstnávání lidí, státu nepřiznané příjmy a zisky, ekonomické aktivity propojené také s černým trhem.

### **Šatalinův plán**

– (1990); plán „500 dnů“ pro přeměnu centrálně řízené ekonomiky Sovětského svazu; předložený poradcem M. S. Gorbačova (viz M. S. Gorbačov) liberálním ekonomem Stanislavem S. Šatalinem; hodnocen jako poslední zoufalý pokus o přechod k tržnímu hospodářství v režii komunistické strany; navrhol pouze obecný směr vývoje a mimo jiné suverenitu svazových republik; nejvýznamnějším ustanovením byla stabilizace poměrů prodejem státního majetku ve snaze snížit peněžní zásobu, rychle zavést tržní systém a rozsáhlou privatizaci; nejkontroverznějším návrhem v rámci plánu byl přenos výběru daní, vlády nad přírodními zdroji, možnosti ponechávat si devizy ze zahraničního obchodu, správy agrárního sektoru a cenové reformy na jednotlivé svazové republiky; plán by tak zlikvidoval nejen pětiletý plán, komunistickou stranu, ale i sovětský stát; plán nebyl i díky odmítavému postoji M. S. Gorbačova v plném rozsahu nikdy prosazen a realizován.

## 12. PŘEDNÁŠKA

### Vývoj japonského hospodářství v 2. polovině 20. století.

#### **Dodgeův program**

– program hospodářské obnovy Japonska po druhé světové válce (viz 8. přednáška) vypracovaný Američanem Josephem Dodgem; nepřímá správa Spojených států amerických prosazovala liberální změny a deregulace v japonské ekonomice; mezi hlavní cíle patřilo oživení ekonomiky a její demilitarizace, potlačení inflace, rozvoj vybraných odvětví těžkého průmyslu a zrušení zaibatsu.

#### **Indikativní plánování**

– forma národohospodářského plánování za účelem zvýšení hospodářského růstu, resp. dosažení určeného cíle; cíl má spíše povahu předpovědi než direktivy ze strany státu; stát pomocí motivačních nástrojů jako dotace, půjčky, příspěvky, snižování daní atd. se snaží přimět ekonomické subjekty, aby změnily své chování za účelem splnění plánovaného cíle; stát se v tržní ekonomice přímo neangažuje a direktivně do ní nezasahuje, čímž se tento systém se odlišuje od centrálního plánování; tuto formu plánování využilo například Japonsko nebo Francie po druhé světové válce (viz 8. přednáška).

#### **Keiretsu**

– skupina japonských podniků, které měly mezi sebou velmi úzké obchodní vazby a byly navzájem propojeny držbou svých cenných papírů; centrem konglomerátu byla banka, která mu poskytovala úvěry; existovaly jak horizontálně integrované keiretsu, tak vertikálně integrované keiretsu zaměřené na různé stupně produkce; první keiretsu byly vytvořeny v reakci na rušení zaibatsu v rámci Dodgeova programu a v době hospodářského zázraku Japonska; keiretsu dominovaly japonské ekonomice (například výrobě automobilů) od 50. let 20. století.

#### **Korejská válka**

– vojenský konflikt mezi Severní Koreou a Jižní Koreou od června 1950 do července 1953; Severní Korea byla podporována komunistickými režimy v Číně a Sovětském svazu, Jižní Korea OSN, Spojenými státy; válka byla zahájena útokem vojsky Severní Koreje proti Jižní Koreji; konflikt se v roce 1951 změnil v nerozhodnou zákopovou válku; boje byly ukončeny dohodou o příměří v roce 1953; bylo vytvořeno demilitarizované pásmo s hranicí v podstatě stejnou jako v roce 1950.

#### **Licenční politika**

– politika mající za cíl osvojení a rozvíjení know-how a technologií pocházejících ze zahraničí; japonské podniky zejména v době hospodářského zázraku 50. a 60. let 20. století nakupovaly zahraniční licence, aby získaly informace o nejnovějších technologických trendech, které dále zpracovávaly a využívaly při vlastních inovacích; Japonsko, původně pouze napodobující, kopírující moderní výrobky, se tak stalo technologickým lídrem v mnoha moderních oborech.

#### **Ministerstvo mezinárodního obchodu a průmyslu (Ministry of International Trade and Industry - MITI)**

– jedna z nejdůležitějších vládních institucí v Japonsku v druhé polovině 20. století; prostřednictvím této instituce japonská vláda prováděla svoji průmyslovou politiku; hlavním cílem bylo posílit japonský průmysl v mezinárodní konkurenci; MITI určovalo, která odvětví budou finančně a administrativně státem podporována a ovlivňovalo tak strukturu japonské ekonomiky; MITI se také angažovalo v zahraničním obchodě, kdy přidělovalo podnikům zahraniční měny; během hospodářského zázraku Japonska poskytovalo ochranu domácím odvětvím před zahraniční konkurencí; v roce 2001 bylo nahrazeno Ministerstvem hospodářství, obchodu a průmyslu (METI).

### **Seniorita**

– princip uplatňovaný v japonských společnostech, kdy starší pracovníci a pracovníci s delší pracovní zkušeností mají v různých situacích přednost před mladšími spolupracovníky; mohou být také zvýhodňováni například v pracovních podmínkách, pracovním postupu nebo jsou lépe placeni někdy bez ohledu na jejich produktivitu práce.

### **Úřad pro ekonomické plánování (Economic Planning Agency)**

– instituce japonské vlády, od poloviny 50. let 20. století vytvářející pětileté plány v rámci dlouhodobého indikativního plánování, dále například datuje vývoj japonského hospodářského cyklu, připravuje zprávy o stavu ekonomiky aj.

### **Zaibatsu**

– konglomerát podniků v průmyslu a/nebo finančním sektoru, který ovládal část ekonomiky v Japonsku a mnohdy ovlivňoval i hospodářskou politiku; jednalo se o skupinu podniků na různých stupních výrobního procesu (tedy vertikálně integrovaných); skupina měla k dispozici vlastní banku a byla vlastněna jednou rodinou; zaibatsu fungovaly od poslední třetiny 19. století, po druhé světové válce (viz 8. přednáška) měly být rozpuštěny; k jejich zrušení však zcela nedošlo kvůli všeobecnému odporu a ze strategických důvodů, kvůli korejské válce.

### **Ztracená dekáda**

– období nepříznivého hospodářského vývoje v Japonsku mezi lety 1991–2000 (někdy i s rozšířením na období 2001–2010); po prasknutí bubliny na trhu aktiv opakovaně docházelo k poklesu HDP, poklesu cen a mezd, zvýšení nezaměstnanosti, růstu nezaměstnanosti; bankovní systém vykazoval hluboké problémy; mnoho podniků bylo na pokraji krachu; japonská vláda se rozhodla pro bezprecedentní expanzivní měnovou a fiskální politiku, ovšem s minimálním úspěchem oživení ekonomiky; vysoké vládní výdaje vyústily v růst vládního zadlužení, které v současné době dosahuje okolo 250 % HDP; v důsledku ztracené dekády je Japonsko nejzadluženější zemí na světě.

## **Čínská ekonomika v 2. polovině 20. století (důraz na protržní reformy).**

### **Mao Ce-tung**

– (1893–1976); oficiální přezdívka „Velký kormidelník“; čínský politik a jeden z nejkrutějších diktátorů; v 1949–1976 předseda ÚV KS; v 1949–1959 předseda vlády; v 1921 jeden ze zakladatelů čínské komunistické strany; Dlouhý pochod (ústup komunistů z jihovýchodu na severozápad Číny v 1934–1935) z něj učinil úspěšného vůdce strany; v občanské válce porazil japonské okupanty i konkurenční národní armádu Kuomentangu; v 1949 vytvořil Čínskou lidovou republiku a stal se první hlavou státu; zavedl vlastní hospodářská, politická a ideologická opatření, včetně plošného kultu osobnosti (viz maoismus); v 1959 narušil diplomatické vztahy se Sovětským svazem a Čínu izoloval od většiny zemí východního bloku; byl přesvědčen o blížící se atomové válce se Sovětským svazem a začal rychlým tempem investovat do zbrojení, které rovněž (kromě důsledků politiky velkého skoku nebo kulturní revoluce) vedlo ke zruinování národního hospodářství; v 70. letech 20. století se stáhnul z politického života.

### **Kampaň sto květů**

– (1956–1957); politická a kulturní kampaň vyhlášená čínskou komunistickou vládou v čele s Mao Ce-tungem (viz Mao Ce-tung) v době začínající destalinizace; probíhala údajně na podporu větší svobody slova a nezávislého myšlení; byla založena na myšlence, že pokud bude kritika členů strany, státních zaměstnanců, inteligence a dalších obyvatel oprávněná, prospěje rozvoji země; veřejná kritika hospodářsko-politických poměrů v Číně se vymkla oficiální kontrole; vláda reagovala represivními opatřeními vůči kritikům převážně v podobě trestu smrti nebo deportace do pracovních táborů lao-kaj na převýchovu.

### **Kolektivní podnik**

– typ podniku zakládaný v rámci Tengových reforem (viz Teng Siao Pching) v Čínské lidové republice v 1979–1989; byly podporovány vládou a představovaly vhodný zdroj rozpočtového příjmu; podniky disponovaly především kapitálem a půdou; vzhledem k vládnímu dohledu měly omezenou autonomii v rozhodování; oproti státním nebo individuálním (individuálně vlastněným) podnikům měly několik výhod; vyplácely zaměstnancům mzdu odpovídající jejich odvedené práci nebo je mohly bez problémů propustit; musely sledovat tržní signály, vyrovnat se s velkou konkurencí a současně realizovat zisk; na druhou stranu měly omezený přístup k subvencím; podniky se uplatnily v lehkém i těžkém průmyslu; negativem byly často nevyjasněná vlastnická práva, vyšší zdanění nebo vládní tlak na zvyšující se počet přijatých pracovníků; v 90. letech 20. století došlo ke zpomalení dynamiky růstu počtu tohoto typu podniků.

### **Kulturní revoluce**

– (1966–1976); politická kampaň v Číně za Mao Ce-tunga (viz Mao Ce-tung) uplatňovaná ve snaze zlikvidovat ve společnosti vliv starých tradičních (konfucíanských) zvyklostí, tradic, návyků i kultury; záměrem bylo posílení Maovy pozice, odstranění starých funkcionářů, intelektuálů, oponentů a očistná revoluce po neúspěšných opatření v rámci politiky Velkého skoku (viz Velký skok), rovněž mělo dojít k vytvoření nové převychované komunistické společnosti a zavedení vojenského režimu; politickou situaci prakticky ovládly rudé gardy (viz rudé gardy); byly zavedena celá řada omezení a represí vůči celé společnosti; jednalo se o ideologický fenomén vedoucí k hospodářsko-politické destabilizaci a mezinárodní izolaci země.

### **Maoismus**

– varianta marxismu prosazovaná čínským vůdcem Mao Ce-tungem (viz Mao Ce-tung) ve druhé polovině 20. století s vlastními specifiky a ideologií; hlavní myšlenky jsou obsaženy v Rudé knize; jedná se o krajně militantní směr v komunistickém hnutí usilující o hegemonii v rozvojových zemích; vybudován na základě stalinismu; integruje mnohé prvky čínského feudálního i novodobého nacionálního politického myšlení; absolutizuje roli násilí v politice, politický systém redukuje na úlohu vůdce a kult osobnosti; rozpracovává leninskou představu světové revoluce jako permanentní revoluce, zdůrazňuje modelový charakter čínské revoluce pro nastávající komunistickou revoluci v nerozvinutých zemích, vychází z představy revoluční lidové války jako guerillové války; odmítá mírovou spolupráci kapitalistických a socialistických bloků; opírá se o bezpodmínečnou poslušnost obyvatelstva, armádu i propagandu; prosazuje sinocentrismus, kategorizaci společnosti a převýchovné pracovní tábory; ve srovnání se Stalinovou koncepcí hrál poněkud odlišnou a obecně důležitější roli agrární sektor; zemědělství nemělo primárně sloužit jako zdroj finančních prostředků pro industrializaci, jak tomu například bylo v době prvního pětiletého plánu v Sovětském svazu, neboť subjektem revoluce je rolnictvo; existuje řada maoistických politických stran, ačkoli po Maově smrti jich většina zanikla či se k jeho politice přestala otevřeně hlásit.

### **Rudé gardy**

– ozbrojené oddíly bolševiků (především dělníků) v Rusku v období říjnové revoluce; od 1918 součástí Rudé armády; rovněž organizovaná militantní skupina mladých přívrženců Mao Ce-tunga (viz Mao Ce-tung); působily především v době čínské kulturní revoluce v 1966–1968 (viz Kulturní revoluce); organizace pojmenovaná po vojenské jednotce, kterou řídil v 1927 Mao Ce-tung; čítaly několik milionů členů prosazující Maoův kult osobnosti; zaútočila i na vedení komunistické strany, snažily se o skandalizaci politických odpůrců; likvidovaly kulturní dědictví a jakékoliv projevy západního (zahraničního) vlivu; organizovaly masové demonstrace a prosazovaly násilí; důsledkem jejich akcí politický i ekonomický chaos v zemi; po kulturní revoluci byli její členové odesíláni na venkov za účelem nucené převýchovy; v 1968 definitivně rozpuštěny.

### **Socialismus s čínskými prvky**

– označení čínského modelu socialistické ekonomiky s kapitalistickými prvky (socialistická tržní ekonomika); program reform, který se měl týkat zemědělství, průmyslu, obrany a vědy a techniky prosazený Teng Siao-pchingem (viz Teng Siao-pching) ke konci 70. let 20. století, Čína se částečně otevřela zahraničnímu obchodu a zahraničním investicím vedoucím k modernizaci výrobních postupů; bylo povoleno soukromé vlastnictví podniků – dílčí liberalizace ekonomiky s cílem dosáhnout soběstačnosti; vytvořeny tzv. zvláštní ekonomické zóny (viz zvláštní ekonomická zóna); vedly od 80. let 20. století k rychlému růstu čínské ekonomiky.

### **Teng Siao-pching (vl. jm. Teng Si-sien)**

– (1904–1997); čínský komunistický politik a reformátor; v 1957–1967 generální tajemník ÚV KS; v 1977–1980 náměstek předsedy ÚV KS; v ekonomické oblasti prosazoval čínský model socialistické ekonomiky (viz socialismus s čínskými prvky); usiloval o modernizaci ekonomiky a zlepšení vztahů se Západem; pomohl Číně přeměnit v jednu z nejrychleji rostoucích ekonomik světa; byl spoluodpovědný za potlačování lidských práv, například za brutální potlačení pokojných protestů studentů v 1989 a tzv. politiku jednoho dítěte.

### **Velký skok vpřed**

– (1958–1962); oficiální pojmenování hospodářské politiky v Číně v rámci druhého pětiletého plánu vedoucí k socialismu; radikální ekonomická a politická opatření za Mao Ce-tunga (viz Mao Ce-tung) distancující se od sovětského modelu měla vést k rozvoji průmyslu a zemědělství; měla zvýšit čínskou výrobu (především výrobní kvóty v objemu oceli) s cílem učinit z ní velmoc srovnatelnou se Spojenými státy americkými a Velkou Británií a vybudovat komunismus do 15ti let; dlouhodobým cílem bylo rovněž zlikvidovat potenciální kritiky režimu, rodinné vztahy, peníze a soukromé vlastnictví; v zemědělství byly vytvořeny lidové komuny, které měly být soběstačné a zodpovědné za výsledky; každá komuna měla vlastní průmyslové (hliněné) pece a vyráběla často nekvalitní ocel; uplatňována totální mobilizace a propaganda; důsledkem oslabení Maovy pozice ve vedení strany a přijetí prvků sovětského modelu organizace státu; dále i rychlý ekonomický propad, kolaps zemědělské výroby, přidělový systém a hladomor, který si dle odhadů vyžádal více než 30 milionů obětí.

### **Zvláštní ekonomická zóna**

– vytvořena v rámci omezené liberalizace čínské ekonomiky v období vlády Teng Siao-pchinga (viz Teng Siao-pching); zóna se zvláštním hospodářským režimem, kde mohou podnikat a investovat zahraniční podnikatelé na základě výhodných podmínek (nízké daně, celní osvobození); zvláštní ekonomické zóny patřily mezi ekonomicky nejrychleji rostoucí oblasti Číny (např. Šen-čen aj.); cílem vzniku bývá obvykle zvyšování investic ze zahraničí, což má přispět zejména k urychlení hospodářského růstu vybraných regionů; podpora vývoje a využití inovací a nových technologií; ke zvýšení konkurenceschopností zboží a služeb; ke zvýšení exportního potenciálu; k obnově staré dopravní infrastruktury a k vytváření a zajištění nových pracovních míst; podobné zóny vznikají i v dalších zemích světa, například v Brazílii, Rusku nebo Indii.

## 13. PŘEDNÁŠKA

### Vývoj hospodářství Československa (1945–1989).

#### **Akční program KSČ**

– (4/1968); dokument vydaný Komunistickou stranou Československa znamenající vrchol politických, společenských a ekonomických reforem socialistického zřízení; v ekonomické oblasti se měly mimo jiné využívat některé tržní principy, plán měl mít pouze orientační účel, měla být umožněna hospodářská soutěž, podporovány soukromé živnosti a další; po invazi vojsk zemí Varšavské smlouvy v srpnu 1968 byl Akční program KSČ postupně opouštěn.

#### **Benešovy dekrety (Dekrety prezidenta Československé republiky)**

– jelikož ještě nebyla ustanoveno těleso zákonodárné moci – Národní shromáždění – byla vládní politika Československa uskutečňována pomocí dekretů prezidenta republiky Edvarda Beneše; prezident mohl vydávat předpisy, které měnily, rušily nebo nahrazovaly zákony; pro vydání dekretu bylo třeba návrhu vlády a podpisu prezidenta a premiéra, případně příslušného ministra; od roku 1940 do roku 1945 jich bylo vydáno 42.

#### **Dvouletý hospodářský plán**

– (1947–1948); hospodářský plán v Československu, jehož cílem byla obnova a poválečná rekonstrukce Československa; průmyslová výroba měla být zvýšena o jednu desetinu; podporovány měly být zejména ekonomicky slabší oblasti Československa, dokončeno osidlování pohraničí Čechy a Slováků a vytvořeny podmínky pro zrušení přídělového systému; jednalo se o první direktivní plán v Československu.

#### **Kolektivizace v Československu**

– proces přeměny soukromého vlastnictví zemědělské půdy na vlastnictví kolektivní za účelem vytvoření co největších orných ploch a koncentrace majetku; tento proces byl typický pro centrálně plánovanou ekonomiku v zemích východního bloku; probíhal také v Československu od roku 1949 do 50. let 20. století; zpočátku byla půda předávána soukromými zemědělci do rukou jednotných zemědělských družstev nebo státních statků dobrovolně, později však pod různými formami nátlaku; členové družstva společně obdělávali pole a rozdělovali si zisk; následně ale družstva plně přešla pod správu státu a jeho členové ztratili nárok na vyplácení podílu z vložené půdy; po zániku socialismu v roce 1989 se družstva rozpadla nebo hospodařila jako soukromé subjekty.

#### **Konsolidační program**

– program Komunistické strany Československa z počátku 70. let 20. století mající za cíl socialisticky konsolidovat hospodářství a společnost, podle Komunistické strany negativně ovlivněné reformami z druhé poloviny 60. let 20. století; centrální plánování bylo posíleno; stejně tak úloha Komunistické strany ve společnosti a ekonomice byla upevněna; byl schválen na dva roky a znamenal počátek období normalizace.

#### **Košický vládní program**

– (4/1945); dokument definující priority československé vlády pro poválečné období, schválen v Košicích (resp. v březnu 1945 v Moskvě); mezi hlavní body politiky po válce patřilo obnovení národního hospodářství, znárodnění klíčových, strategických podniků, zkonfiskování majetku Němců, Maďarů, kolaborantů a zrádců, zavedení národních správ, vytvoření nové sociální politiky, provedení pozemkové reformy a další.

### **Měnová reforma z roku 1945**

– (11/1945); československá reforma s cílem snížit peněz v oběhu a zavést československou korunu; dříve se jako platidlo používaly protektorátní koruny, prvorepublikové koruny nebo říšské marky tyto peníze byly všechny do hodnoty 500 Kčs vyměněny v poměru 3:1 za československé koruny natištěné ve Velké Británii; obnosy nad 500 Kčs byly složeny na tzv. vázané vklady; s těmito vklady nebylo možné nakládat až do 1953, kdy byly bez náhrady zrušeny.

### **Měnová reforma z roku 1953**

– (6/1953); reforma měny uskutečněná v Československu; mezi její hlavní cíle patřilo odčerpání přebytečné hotovosti z peněžního oběhu, odstranění majetku nabytého za války, zrušení přidělového systému a černého trhu a zavedení „nové měny“ československé koruny; předložená hotovost do 300 Kčs byla vyměňována v poměru 5:1 k nové měně a v poměru 50:1 v hodnotě nad 300 Kč; u vkladů se výměnné poměry odlišovaly podle výše uložené částky od 5:1 u 5000 Kčs do 30:1 u částky nad 50000 Kčs; zároveň byly anulovány vázané vklady (vytvořené v rámci měnové reformy z 1945) a zrušeny dluhy státu a domácí cenné papíry; uskutečnění měnové reformy bylo do jisté míry očekávané, ale zároveň i překvapivé; setkala se značným odporem obyvatelstva, který byl tvrdě potlačen; znamenala značné znehodnocení vkladů, pokles kupní síly obyvatelstva a jeho životní úrovně; v roce 1954 bylo Československo vyloučeno z Mezinárodního měnového fondu, jelikož reformu dopředu nekonzultovalo.

### **Národní fronta Čechů a Slováků**

– sdružení československých politických stran, které nekolaborovaly s nacistickým režimem, založené za účelem převzetí politické moci po druhé světové válce; její existence byla dohodnuta ke konci druhé světové války mezi exilovou vládou, prezidentem Edvardem Benešem a moskevským vedením Komunistické strany Československa reprezentovaným Klementem Gottwaldem; byly v ní Komunistická strana Československa s rozhodujícím vlivem, Česká strana národně sociální, Československá strana lidová, Československá sociální demokracie, na Slovensku pak Komunistická strana Slovenska, Demokratická strana; voleb v roce 1946 se mohly účastnit pouze strany v ní sdružené; v poválečných letech realizovala Košický vládní program; KSČ ji po únoru 1948 využila pro snadnější převzetí moci; ačkoli nadále se vláda nazývala vládou Národní fronty, došlo v ní ke změnám; Československá sociální demokracie byla nuceně sloučena s KSČ, ostatní strany byly zbaveny své úlohy a měly nulový význam; byly do ní začleněny všechny veřejné společenské organizace; činnost ukončila v roce 1990.

### **Normalizace**

– období návratu k tradiční socialistické společnosti a centrálně plánované ekonomice v 70. letech (a částečně v 80. letech) 20. století v Československu, po pokusech o demokratizaci a liberalizaci v druhé polovině 60. let; klíčovou postavou byl čelní představitel Komunistické strany Gustáv Husák; postupně byly rušeny reformy v oblasti politického života, byla utužena cenzura, zapovězena kritika režimu; v oblasti ekonomiky byla zahájen obrat k centrálnímu plánování, zavedena protiinflační politika a restrikce úvěrů spolu s podporou vývozu; byl kladen větší důraz na roli Komunistické strany Československa; po celou dobu normalizace byly přítomny sovětské jednotky; na odpor proti normalizaci se postavil disent; byl vypracován protestní dokument Charta 77, v samizdatu vycházely knihy nebo jiné tiskoviny cenzurou zakázané; vyvinula se pseudokonzumní společnost, kdy se mírně zvýšila nabídka spotřebního zboží (i ze Západu), byly podporovány mladé rodiny s dětmi, zlepšila se dostupnost bydlení díky výstavbě panelákových bytů.



### **Populační boom (Husákovy děti)**

– silná populační vlna lidí narozených na počátku 70. let 20. století v Československu; v té době byl vůdčí postavou Komunistické strany Československa její tajemník Gustáv Husák; důvodem pro vyšší porodnost byla státní propulační politika, kdy byly k dispozici levné novomanželské půjčky, nové bydlení a rozvoj pseudokonzumní společnosti (viz normalizace).

### **Pozemková reforma po druhé světové válce**

– druhá etapa pozemkové reformy realizované v letech 1919–1938, tato etapa se týkala období 1945–1948; byla vyvlastněna, zestátněna nebo přerozdělena především zemědělská půda; byla provedena vydáním dekretem prezidenta republiky, týkala se pozemků Němců, Maďarů, kolaborantů a zrádců; půda byla rozdělena mezi malorolníky a další drobné zemědělce nebo ponechána ve vlastnictví státu; v roce 1947 proběhla její revize; v letech 1948 a 1949 byla vykupována veškerá půda nad 50 ha, půda spekulanti a půda církevní; zemědělské pozemky se rozdělovaly mezi zájemce, v konečné fázi se však předávaly státním statkům a zemědělským družstvům.

### **Pražské jaro 1968**

– období politického uvolnění v roce 1968 v Československu; na počátku ledna 1968 byl do čela Komunistické strany Československa zvolen proreformní komunista Alexander Dubček, který se zároveň stal vedoucí postavou reformy; došlo k procesu demokratizace, liberalizace, uvolnění cenzury, obnovení svobody slova, kritice komunistického režimu; vedoucí úloha Komunistické strany však měla být zachována; období „socialismu s lidskou tváří“ bylo v podstatě ukončeno vpádem vojsk zemí Varšavské smlouvy v srpnu 1968; Alexander Dubček byl nahrazen Gustávem Husákem v dubnu 1969; začalo období normalizace a reformy zavedené v roce 1968 byly zrušeny.

### **Rozsypalova reforma**

– (1948–1962); pokus o reformu centrálně plánované ekonomiky v Československu; kvůli chronickým problémům s produktivitou práce byla navržena Kurtem Rozsypalem, komunistickým politikem a ekonomem, reforma, která měla za cíl podpořit zainteresovanost pracovníků a podniků samotných na jejich výrobě; byla omezena centralizace řízení a byla zrušena oborová ministerstva; byla účelem větších investic a projektů a dosažení úspor se socialistické podniky sdružovaly do výrobně-hospodářských jednotek; podstata centrálně plánované ekonomiky a centrální plánování však nebyly ohroženy a zvýšení produktivity a efektivity nebylo dosaženo; v souvislosti se zhoršením hospodářského vývoje na počátku 60. let 20. století se od reformy ustoupilo.

### **Sametová revoluce**

– (1989); politické změny v Československu mezi listopadem a prosincem 1989, které vedly k pádu komunistického režimu a následnému přechodu k demokratickému zřízení; pád komunistického režimu vedl v ekonomické oblasti k transformaci z centrálně plánovaného hospodářství na tržní ekonomiku; k revoluci vedl jak postupný rozpad východního bloku, oslabení pozice Sovětského svazu, tak také dlouhodobá nespokojenost obyvatelstva s politickými a ekonomickými podmínkami; jednalo se o revoluci bez násilí nebo obětí na životech s výjimkou demonstrace ze dne 17. listopadu 1989, která byla tvrdě potlačena Veřejnou bezpečností; velkou roli v organizování revoluce měly studentské organizace.

### **Šikova reforma**

– (1965–1969); pokus o reformu centrálně plánované ekonomiky v Československu; její hlavní zásady byly shrnuty v dokumentu Zásady zdokonalené soustavy řízení, který byl vypracován týmem komunistických ekonomů pod vedením Oty Šika; mezi cíle patřilo zavedení některých tržních prvků (jako samofinancování investic podniky, větší samostatnost podniků, omezené zavedení tržních cen, zrušení regulace cen, mezd) do centrálně plánované ekonomiky a odstranění dlouhodobých problémů s produktivitou práce a efektivitou výroby; hmotné cíle centrálního plánu měly být omezeny; byla uskutečněna uvolnění cen ve velkoobchodě vyvolávající vyšší inflaci; po vpádu vojsk zemí Varšavské smlouvy v srpnu 1968 bylo od reformy postupně ustupováno.

### **Třetí republika**

– období v dějinách Československa mezi obnovením státní suverenity ztracené během nacistické okupace v roce 1945 a nástupem komunistického režimu v roce 1948; v této době docházelo k přechodu od demokratického státu, zaměřujícího se na západní státy, Francii a Velkou Británii, k lidově demokratické zemi orientované na Sovětský svaz a východní blok; československá politika byla formována Košickým vládním programem a byla pod kontrolou vlády Národní fronty.

### **Tuzex**

– síť obchodů s luxusním, západním zbožím fungující v Československu v době socialismu a dočasně i po Sametové revoluci; za zahraniční měny (valuty) nebo speciální poukázky (bony) bylo možné koupit zahraniční zboží (spotřební elektroniku, potraviny, vozidla, oblečení, kosmetiku), které nebylo k dispozici v běžných prodejnách; důvodem pro jejich zavedení bylo získání zahraničních měn od obyvatelstva; v dalších komunistických zemích existovaly podobné obchody jako Pewex v Polsku nebo Intershop ve východním Německu.

### **Únor 1948**

– pojmenování komunistického převzetí moci v Československu v druhé polovině února 1948; došlo k přechodu od demokracie k totalitnímu komunistickému režimu, připojení k východnímu bloku a mnohem větší orientaci na něj, přechodu na centrálně plánovanou ekonomiku; komunistická strana v čele s Klementem Gottwaldem se na převzetí moci připravovala již během druhé světové války; Gottwald se stal prvním premiérem zcela komunistické vlády.

### **Znárodnění v Československu**

– v roce 1945 byly vydány dekrety umožňující znárodnění (vyvlastnění ze soukromých rukou do státního vlastnictví) klíčových oborů průmyslu, potravinářského průmyslu, akciových bank a pojišťoven; celkem bylo znárodněno cca 3000 podniků, dvě třetiny všech průmyslových podniků; náhradu za znárodnění majetek měli bývalí vlastníci, kteří nekolaborovali nebo nezdali během protektorátu; mnohé podniky ale byly zadlužené, takže je stát musel spíše oddlužovat; podniky znárodněné v roce 1945 se sdružovaly v národní podniky; do roku 1948 národní podniky fungovaly relativně samostatně na principu dosahování zisku s velkým vlivem vlastních zaměstnanců; po roce 1948 byly plně podřízeny požadavkům státu a centrálního plánu.

## **Porovnání transformačního procesu ekonomik Československa, sjednoceného Německa a Ruska.**

### **Boris Nikolajevič Jelcin**

– (1931–2007); sovětský a ruský politik, první a zároveň poslední prezident Ruské sovětské federativní socialistické republiky; v 1991–1999 vykonával funkci prezidenta Ruské federace; vystudoval obor stavitelství na Uralské technické univerzitě ve Sverdlovsku; na počátku 60. let 20. století vstoupil do KSSS, od 1985 zastával funkci předsedy KSSS v Moskvě, z níž byl o dva roky později odvolán a ocitl se v nemilosti; v 1993 přežil pokus o puč; po 1991 se stalo jeho hlavní prioritou urychlení ekonomické restrukturalizace a masivní privatizace státního podnikání; v 1998 důsledkem stagnace ekonomiky a inflace, vládní výdaje byly omezeny a zavedeny vysoké daně; většina finančních prostředků od Mezinárodního měnového fondu byla rozkradena jeho blízkými spolupracovníky; zkolabovala ruská měna; v 1999 se vzdal úřadu ve prospěch Vladimíra Putina.

### **Desetibodový program sjednocení Německa**

– (11/1989); obsah projevu Helmuta Kohla (viz Helmut Kohl) o budoucím uspořádání německých záležitostí s cílem sjednotit Německo; hovořil o humanitární pomoci uprchlíkům z Německé demokratické republiky (NDR); o pokračování spolupráce s NDR; o zintenzivnění změn v NDR; o vzniku smluvního společenství; o vytvoření společného spolkového státu; o evropské integraci a spolupráci; o nutnosti pokračujícího odzbrojování aj.

### **Hans Modrow**

– (1930); v 1989-1990 předseda vlády v Německé demokratické republice; reformátor a zastánce Gorbačovových reforem; poslední východoněmecký komunistický lídr; jedna z osobností sjednocovacího procesu Německa; od 1999 člen Evropského parlamentu za PDS.

### **Helmut Kohl**

– (1930); západoněmecký politik; „kancléř sjednotitel“; významná osobnost znovu sjednocovacího procesu dvou německých států; v letech 1982–1998 kancléř; v letech 1973–1998 předseda CDU (Křesťanskodemokratická unie Německa); studoval práva, politologii a historii; od počátku 60. let 20. století se věnoval politické činnosti; prosadil umístění raket NATO v Německu; v 1984 jako první německý kancléř promluvil v izraelském parlamentu a setkal se i s francouzským prezidentem Françoisem Mitterrandem ve Verdunu, což byl významný symbol německo-francouzského smíření; v 1990 proběhlo jeho setkání s Michailem Gorbačovem, kde západoněmecký kancléř přislíbil Sovětskému svazu dlouhodobé úvěry, čímž nakonec získal souhlas sovětského vůdce pro sjednocovací snahy obou německých států; v 1998 prohrál volby s Gerhardem Schröderem a o rok později vypukl skandál s financováním CDU z nelegálních zdrojů, hlavně v souvislosti s prodejem tanků do Saúdské Arábie a s nelegální privatizací východoněmecké petrolejářské firmy ve prospěch francouzského koncernu Elf Aquitaine; do 2002 poslancem.

### **Kupónová privatizace**

– metoda přeměny kolektivního vlastnictví výrobních faktorů v soukromé; použita zejména na počátku 90. let 20. století v některých zemích střední a východní Evropy procházejících ekonomickou transformací (v Rusku, Polsku aj.); v ČSFR (později v ČR) připravena ekonomy z Prognostického ústavu AV ČR (V. Klaus, D. Tříška, T. Ježek); několika klíčových jednání se zúčastnil také ekonom Jan Švejnar, ten však doporučoval rozdělení státního majetku nekuponovou metodou; spočívala v emisi kupónů (poukazů), které si prostřednictvím kupónové knížky mohl koupit každý občan za malý poplatek; proběhla ve dvou vlnách; privatizováno asi 1800 podniků (firmy jako Český Telecom, Česká spořitelna, IPB, Komerční banka nebo Škoda Plzeň); hodnocena kontroverzně; oceňována rychlost, originalita a vhodnost pro zemi s nedostatečným kapitálem; kritizována pro vytvoření neefektivní struktury vlastnictví a nepřipravenost právního prostředí umožňující podvody.

### **Německo-německá měnová unie**

– měnová unie mezi Německou demokratickou republikou a Spolkovou republikou Německo, kdy na východoněmeckém území obíhala východoněmecká marka a západoněmecké marky; později pouze západoněmecká v poměru 1:1; důsledkem nadhodnocení vkladů obyvatel NDR, snížení průmyslových kapacit a zvyšování nezaměstnanosti.

### **Scénář ekonomické reformy**

– (1990); schválen Federálním shromážděním v Československu; definuje základní transformační kroky československé ekonomiky realizující model washingtonského konsensu; obsahuje cenovou liberalizaci, rychlou a masivní privatizaci (restituci), liberalizaci zahraničního obchodu a postupné zavedení konvertibilní měny, včetně důrazu na makroekonomickou stabilitu a sociální průchodnost; cílem restriktivní fiskální a měnová politika či změna daňového systému a propojení maloobchodních a velkoobchodních cen; představoval kompromis mezi představami české a federální vlády, i když v něm převážily návrhy Václava Klause; oprávněně vytýkáno přehlížení a podcenění institucionální stránky, neboť změny nebyly vždy doprovázeny včasným vytvořením účinného právního rámce; spory probíhaly i o formu privatizace; scénář postupně opouštěn; kroky realizované v 1992 ve scénáři předjímaný nebyly; o rok později se vláda již řídila spíše krátkodobými neoliberalními koncepcemi.

### **Transformace ekonomiky**

– komplexní změna celého systému ekonomiky; širší pojem než reforma; v kontextu 80. a 90. let 20. století systémová změna z centrálně plánovaného hospodářství na tržní (nebo spíše na smíšenou) ekonomiku; nejčastěji spočívá v souběhu změny vlastnických vztahů (restituce, privatizace), změny celého právního systému (legislativy), ve vytvoření nových institucí v tržních podmínkách; existuje řada transformačních modelů (gradualistický, washingtonský konsensus, sjednocení aj.); ekonomickou transformací prošly zejména země bývalého východního bloku; úspěšnost transformací byla ovlivněna především velikostí a výkonností ekonomiky, podílem soukromého sektoru nebo existencí prvků tržního hospodářství v rámci centrálního plánování.